Севиль Карашаева
Айше Акиева

ЭЙИЛИКЛЕР ОЛСУН

Икяелер, терджимелер ве пьеса топламы

И. Гаспринский адына Медиамеркез
Симферополь
2019

УДК 821(=512.19)
ББК 84(Крмтат)
К 21

Одобрено Консультативным советом по изданию литературы на родных языках при поддержке Государственного комитета по делам межнациональных отношений и депортированных граждан Республики Крым. Издано за счёт средств бюджета Республики Крым

Карашаева С., Акиева А.

К21 **Эйиликлер олсун:** *икяелер, терджимелер ве пьеса топламы.* — Симферополь: КъДж ДММ «И. Гаспринский адына Медиамеркез», 2019. — 240 с.

УДК 821(=512.19)
ISBN 978-5-906959-98-0 **ББК 84(Крмтат)**

«Эйиликлер олсун» китабына иджадий ёлнынъ башында олгъан эки языджы Севиль Карашаева ве Айше Акиеванынъ икяе ве терджимелери кирсетильди. Даа эвель эсерлери «Йылдыз», «Ненкеджан» меджмуаларында басылгъан, бир сыра эдебият ярышында иштирак эткен яш эдибелернинъ мезкюр джыйынтыгъына къырымтатар халкъынынъ такъдирини, аилевий мунасебетлерни, заманегe аит меселелерни айдынлаткъан икяелер кире. Бедиий услюплернинъ къулланувынен ве айны заманда анълайышлы тильде язылгъан икяелернинъ окъуйыджылар тарафындан мусбет къаршыланмасына умют багълаймыз.

Карашаева С., Акиева А.

К21 **К добру:** *сборник рассказов, переводов и пьесы.* — Симферополь: ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского», 2019. — 240 с.

УДК 821(=512.19)
ISBN 978-5-906959-98-0 **ББК 84(Крмтат)**

В книгу «Эйиликлер олсун» вошли рассказы и переводы двух начинающих писательниц — Севиль Карашаевой и Айше Акиевой. Раннее авторы печатались в журналах «Йылдыз», «Ненкеджан», принимали участие в литературных конкурсах. В данный сборник вошли рассказы, описывающие судьбу крымскотатарского народа, семейные отношения, а также проблемы современности. Надеемся, что рассказы, написанные доступным языком наряду с использованием литературных приемов, найдут положительный отклик читателей.

ISBN 978-5-906959-98-0
© Карашаева С., Акиева (Темиргазиева) А., 2019
© ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского», 2019

СЕВИЛЬ КАРАШАЕВА

Миннетдар ол!

Сув эр шейни агъартыр,
Юзю къараны агъартмаз.
Аталар сёзю

I

Бу саба бутюн кой урьметли ве къыйметли инсанны сонъки ёлгъа озгъармакъта. Онынъ апансыз олюми кимни кедерге, кимни белли фикирлерге, кимни бу алгъа кетирген себеплерге далдыра. Куньлернинъ энъ сыджакъ вакъты эди, орталыкъта къурып къалгъан отлар, солугъан чечеклер, тарлалардаки айванлар биле сувсызлыкътан олеята. Ёл четинде бир машина токътады. Дюмен башында отургъан йигит бу кедерли вакъианы дикъкъатнен сейир этмекте. Онынъ тыш къыяфети, бет сымасы ве беден бичими ерли олмагъаныны бильдире эди. Мевтанынъ янында атеш киби туташып фышкъыргъан къавгъа, йигитни фотокамерасыны четке алмагъа меджбур этти.

— Буны сиз башладынъыз, бакъынъыз неге кетирди!

— Эгер эр кес виджданына коре яшаса, проблемлер де олмаз эди!

— Оны сиз ольдюрдинъиз!

— Ёкъ, оны сизинъ ачкозьлюлигинъиз ёкъ этти!

Эркеклер къызышып бири-бирине атылмагъа башладылар. Де о, де бу тарафтан янъгъырагъан эр анги сёз, къавгъагъа чагъырув киби эди. Козьлерини къан баскъан, дамарлары бурюшкен бири-бирине багъыргъан адамлар имамнынъ

сёзлерини биле эшитмей, къыскъасы — дженазе намазы толусынен бозулды. Ниает, къапы аралыгъына зар-зорнен чыкъкъан эсли-башлы къадын, вайвалап, агълап-къычырып ялвармагъа башлады:

— Акъайымнынъ джеседи даа сувумады, сиз исе онынъ янында бири-биринъизни чамурнен суварасынъыз! Озьозюнъизни маскъара этменъиз! Лафларынъыздан юрегим булана! Эльшаныма сонъки вакъыт яшайыш бермединъиз, ич олмаса, эбедийликке къавгъасыз озгъарынъыз! Арам шейлер япасынъыз, анълмамайсынъызмы ёкъса?

Къадын эсини джояджакъ алда, азбарда оны беклеп тургъан адамларгъа таба адымлады. Сой-акърабалар аман онынъ къолтукъларына кирип, къартийни озюне кетирмеге ашыкътылар...

Арадан учь кунь кечти. Ябанджы йигит бу койде ерлешир экен, къомшуларнен таныш олмагъа истеди. Ильк эвеля о энди белли олгъан эвге бармагъа ниетленди. Буюк ихтимал бар ки, мерхумнынъ омюр аркъадашы да шимди бир де-бир ярдымгъа мухтаджджыр… Яваш-яваш къапыны къакъар экен, нефесини ичине чекип беклей эди.

Бир къач дакъкъадан о, дженазеде корьген къадынны якъындан дикъкъатлыджа козьден кечирди. Къадын тахминен алтмыш беш яшында, арыкъ, алчакъ бойлу, эсмери юзьлю, къара къашлы, корюнгени киби яшлыкъта пек дюльбер къыз олгъан, амма башына кельген белялар оны аякъларындан айыргъан, сонъки учь кунь агъызына сув биле алмагъан къадын шимди озю де меджалсыз бир алда. Къаарь-къасевет оны бутюнлей йыкъкъан эди.

— Сизге бельки де кедер этедирим, багъышланъыз мени, тизе. Мен бир къач кунь эвель мындаки дженазенинъ шааты олдым. Аллах рахмет эйлесин, башынъыз сагъ олсун. Сизге бираз емек кетирдим, Бисмиллях...

— Достлар сагъ олсун! Аллах сенден разы олсун, балам, амма сени танымайым, кимнинъ огълу оласынъ?

— Мен бу ерли дегилим, сизинъ коюнъизге ишнен ёлланылдым, бир араштырмаджым. Фаркълы халкъларнынъ адет ве

омюр тарзларыны огренип, тедкъикъ ве къыяслав ишлерини кечирем, балабан китап нешир этмек ниетиндем. Коюнъиз акъкъында исе бир танышым сёйледи. Мен де меракъланып кельдим.

— Анълашылды, ишинъ меракълы экен, балам. Адынъ не?

— Адым Аким, Бай-Севернинъ сюлялесинденим, Къырымдан кельдим.

— Мен исе Шахназ абла. Мемнюн олдым. Бизим Шахдагъ къаямызны, онынъ этегиндеки кичкене ве кимсеге белли олмагъан Чилегир койчигимизни корьмек ичюн, узакъ ёл кечкенсинъ, кель, мусафирим ол, бельки сенинъ ишинъе меним де файдам тиер, озюм де бираз язылырым.

Мусафир йигит эв бикесинен берабер багъчадаки тапчангъа таба адымлады. Биринджи дакъкъалардан Шахназ абла гъает муляйим ве мерхаметли олгъаныны анълады, къадын кельген мусафирни энъ эйи шекильде сыйламагъа тырышты. Сонъки вакъытларда лаф этмек ве гонъюль ачмакъ ичюн сырдашы да ёкъ, бутюн танышлары белли вакъиадан сонъ озьарасы къавгъалашып даа барышмайлар.

— Мен сизге якъын бир эвчикни кираладым, бир къач ай мында къалмагъа истейим. Янъы къомшунъыз олам. Аллах къысмет этсе, къатнашырмыз.

— Пек яхшы хабер! Умют этем, биз акъкъында теэсуратларынъ да эйи олур, халкъымыз аслында пек мусафирчендир. Ойле олса, кель, санъа озюм акъкъында базы бир шейлер тариф этейим.

Къадын озюне ве мусафирге бирер пияла чай къойып, икяесини башлады:

— Бир заманларда биз башымызгъа кельгенлерден къуртулмакъ ичюн мында кельдик. Эльшан агъанънен йигирми яшында олгъанда эвлендим, пек бахтлы эдик, тек бир дердимиз бар эди, Аллах бизге эвлят насип этмей эди. Геджелерим, куньдюзлерим дуаларда кечти ве, ниает, бир кунь муджизе юзь берди, Аллах дуаларымызны къабул этип, бизге нидже йыллар бекленильген балачыкъны багъышлады. Огълумызнынъ адыны Йылмаз къойдыкъ. О бизим къуванчымыз ве таянчы-

мыз олды. Сенинъ яшынъда олгъанда дженкке кетти, амма омюр къыскъа экен, андан къайтмады. Тек: «Огълунъыз джесюр, акъикъий ватанпервер эди», — деп мектюп ёлладылар. Бундан сонъ рахметли Эльшаннен экимиз къалдыкъ. Башкъа ерге кочип тынч аятны къыдырып башладыкъ ве мында, Чилегир коюне кельдик. О вакъыт бу тарла ве дагълар бош эди ве кой энди-энди адамларнен толып башлагъан эди. Мында эсасен лезгилер яшай эди, оларнен тез арада достлаштыкъ. Энъ эвеля, бу халкъ бири-бирини къорчалагъан, кимге ярдым керек олса, куньдюз-гедже демейип, бутюн кой топлашып ярдым этер эди. Бойле этип, биз мында он еди йыл яшадыкъ. Ерли адамлар сыгъыр, къой бакъып, бостанда себзе, багъчаларда мейва етиштирип кечинелер. Бир кере эрте баарьде апансыздан къар бораны башланды, о вакъыт сачылгъан берекетнинъ ярысы ве чечек ачкъан бутюн мейва тереклери къар тюбюнде ёкъ олды. Агъыр вакъыт эди. Койде теляш, къоркъунч, о йылнынъ къышыны зар-зорнен кечирдик... Келеджек сене башымызгъа даа бир беля, бу сефер къургъакълыкъ сыфатында тюшти. Эвель кулерюзьлю ве мерхаметли инсанлар санки ёкъ олдылар. Адым-адым кельген, чимчеп тургъан белялар адамларны бахтсыз ве керчектен де аджыныкълы алгъа кетирди. Аллахнынъ бу сынавлары кимни къырды, кимни даа кучьлю этти, ким даянамайып, койден къачып кетти, ким баш язысыны козь корер деп, сабырнен эйи куньлерни бекледи. Амма акъикъат шу ки, башкъа кельген белялар инсанларны, оларнынъ мунасебетлерини денъиштире биле. Йип индже еринден узюлип башлай, деп айталар да. Бизим такъдиримизде де бойле зайыф ерлер тапылды…

Бойле этип Акимнен Шахназ абла кунь баткъандже лаф эттилер. Эвге къайткъан сонъ йигит дюньянынъ ортасына тюшкенини ве бу кой кучюк олгъанына бакъмадан, мында аят къайнап фышкъыргъаныны анълады. Энъ меракълысы да, Шахназ абла бу ернинъ буюк сыры: «Оны огренмек кереким», — деп йигит юкъугъа далды.

II

Эртеси куню Аким этрафны бираз огренмек ичюн ёлгъа чыкъты. Кунь сыджакъ оладжагъы саарьден дуюла. Йигит бош сокъакъларны кезип, буюк ёлгъа чыкъты, онынъ сол тарафында Къусарчай адлы буюк озен, сагъ тарафта исе янъы ве эски эвлер. Олар бир тарих, бир къач асырнынъ тимсалидир. Мында биринджи кере кельген огълан бу ернинъ дюльберлигине шашып къалды. Къаяларнынъ юджелиги, магърурлыгъы оны айретте къалдыра. Мында керчектен де булутлар догъа экен. Дагъларнынъ тёпесинде, ташлар устюнде оськен тереклер табиатнынъ аджайиплигини акс этмекте. Юксекликте, узакъта къой сюрюлери корюне, янларындаки чобан озь таягъыны саллап турмакъта. Даа юкъарыда ерлешкен койчиклер думан ичинде джоюла. Тазе ава, къушларнынъ чивильдешмеси — бутюн булар Акимге китапларда окъугъан эски ватаныны хатырлатты. Баягъы юрьген сонъ, о, чешме башына кельди. Йигит кене айран къалды, амма онынъ дикъкъатыны джельп эткен шей чешме дегиль де, онынъ янында тургъан бир къач гугюм олды. Олар корюнишче пек эски, устюндеки орьнеклер аман-аман толусынен силинген. Козю огюндеки манзарагъа бакъып инанамай. Акъкъан сув тамчыларында кунеш нурлары ойнамакъта. Олар къувана-къувана де бир якъкъа, де башкъа тарафкъа секире ве бу аджайип оюннен сув акъынтыда кок къушагъыны пейда этмектелер. Акъикъий тылсым. Апансыздан бу оюнны узун бойлу, арыкъ бир къыз токътатты. О, ябанджыны корип, бираз абдырады, башындаки явлукъны чекип, сачларыны къапатмагъа ашыкъты, гугюмини элине алып, тез-тез дагъгъа таба чапты. Аким козьлерине инанмай: «Бу не? Бу керчекми? Я да меним устюмден бирев кулеми, шакъалашмагъа истедими? Насылдыр къыз... гугюм... Земаневий асырда бойле омюр тарзы ола билеми, аджеба?» Башында о къадар суаль пейда олды, о къадар чокъ шейлер бильмек истеди ки, джевабыны алмагъандже, гонълю раат олмайджагъыны анълады. Аким къызнынъ артындан чапты.

Эв огюнде отургъан къартбаба къапыдан къасыргъа киби атылып кирген къызны ве онынъ пешинден ашыкъып кельген огъланны корьди. Къашларыны сыткъан къарт Акимнинъ огюне чыкъты:

— Мында не ишинъ бар? Къыздан не истейсинъ?

— Багъышланъыз мени, къартбаба, мен ерли дегилим, бу къызны чешме башында раст кетирдим, сув ташымакъ усулы мени айретте къалдырды, бир къач суаль бермек истедим.

— Эвленмеген къызларымызгъа йигитлернен лаф этмек ясакътыр. Суаллеринъ олса, менден сора!

— Яхшы, яхшы, джанынъызны агъыртмагъа истемедим. Келинъиз таныш олайыкъ, олурмы? Адынъыз не, къартбаба?

— Адым Бюркюд. Мен бу койнинъ акъсакъалы олам. Сенден къачкъан къыз — меним торуным. Онынъынен багълы суаль береджек олсанъ, мукъайт ол!

— Сиз мени янълыш анъладынъыз. Мени торунынъызнынъ гугюмнен чешмеге келюви айретте къалдырды. Яни заманевий аятымызда бу киби шейлерге аджет ёкъ, чюнки эр шей адамларнынъ онъайтлы яшамасы ичюн шараитлер бар.

— Биревде бар, биревде ёкъ. Бойле заманевий шейчиклернинъ пешинде олсанъ, шеэрге кет, бу койде эски аньанелеримизни кутелер.

— Эбет, кутелер! Чешмеге акъайлар барып чамашыр ювмай ве куньде он кере сувгъа бармайлар, — мырылданды эвден чыкъкъан эсли къадын. — Сув агъымыз олса, эллерим о къадар берчли олмаз эди.

— Эвге кир, къадын! — деп къычырды Бюркюд къартбаба — Эркеклернинъ лафына къарышма! Эй, йигит, сен не сораджакъ эдинъ?

Аким бир къач саниеге бир ерлерге далгъан киби олды. Акълына онынъ рахметли къартбабасы кельди. Огюндеки акъсакъални да онъа ошатты. Онынъ къартбабасы да бир тарафтан бойле серт ве джиддий, асылында исе мерхаметли ве адалетли эди. Козь огюнден аяттан бир къач левха кечти,

акъсакъалнынъ апансыздан эшитильген сесинден абдырап, ихтиятнен сорап башлады:

— Бюркюд къартбаба, сизинъ чешменъиз насыл чешме я? Козюме санки дерсинъ тылсымлы киби кельди.

— Акълысынъ, деликъанлы, о эпимиз ичюн тылсымлы олды.

Къартбабанынъ юзю бираз ачылды, чересиндеки бюрюш-чюрюшлер козь этрафында нешели кемерчиклер пейда этти. Скемлеге отурып о, мусафирге де отурмакъны теклиф этти. Яшына бакъмадан, акъсакъал бойнуны созып башыны тик тута, къарталгъа бенъзей. Кучьлю эллер ве омузлар къарт ерли халкънынъ магърур огълу олгъаныны исбатламакъта. Чаларгъан сач ве сакъал исе онынъ къыяфетине икмет ве ираде къоша эди.

— Бу чешме, — деп башлады Бюркюд къартбаба, — эпимизге рух берди. Эпимизни сувсызлыкътан къуртарды. Мында, биледжек олсанъ, сув чокъ дегиль, озенимиз аман-аман къуруды, эр азбарда да къую къазылмай. Бир къач йыл эвель мындан юксек дагъларгъа чыкъып, андаки чокъракълардан сув топлап, койге кетире эдик. Адамлар о вакъыт пек къыйналды. Джамиде эр акъшам топлашып, Аллах бизге сув бермесини ялварып истей эдик. Бойле чекишювлерде бир къач йыл кечти. Куньлерден бир кунь эпимизни джемаат топлашувына чагъырдылар. Реисимиз пек эеджанлы эди. Рахметли Эльшаннынъ юзю аля козюм огюнде. «Мен бугунь тылсымлы бир тюш корьдим, — деп башлагъан эди о. — Санки мен гедже маалинде сокъакъта бир ышыкъ корьдим. Недир деп, эвден чыкътым, тереклернинъ артында сакъланып, гизлиден бакъып турдым. Бир заманда коктен мелеклер энип, бир ерде топлашып башладылар. Олардан муджизевий нур сачыла эди. Мелеклер айланып-айланып бири-биринен ойнай... Амма шу ань апайым мени чагъырды, олар къоркъып ёкъ олды, мен исе уяндым. Бугунь о ерден кечкенде, бир мышыкъ отурып сомагъыны ювгъаныны корьдим. Зан

этсем, бу, Аллахтан бизге кельген бир бельгидир. О ерде сув бар, достлар!» — деп авучларыны чырпмагъа башлады. Гъарип Эльшан. О вакъыт онъа кимсе инанмады, «сувсызлыкътан акъылдан азып башлады, гъалиба», деп тюшюнгенлер олды. Заваллы, худжур адамлар, къач йыл дуа этип, ниает, Аллахтан муджизе олгъанына инанмадылар. Амма Эльшан сёзюнде, эминлигинде къатты тура эди. Бир къач куньден ишчилерни кетирип, о ерлерни къазып башладылар. Бир къач афтадан сув пейда олды. О озь эллеринен энъ эйи шекильде, энъ гузель чешме къурды. Омрюмде бойле дюльбер чокъракъ корьмеген эдим. Бутюн коюмизнен учь кунь байрам эттик. Эльшан да о вакъыт акъикъий къараманга чевирильди. Аятымыз кене къайнап башлады. Бостанлар, багъчалар суварыла, этрафта ешиль от-олен, айванларымыз токъ, эт, сют, ягъ чокъ. Э-эх... — ах чекти Бюркюд къартбаба. Инсан озь келеджегини бильсе, базы хаталарны япмаз эди. Амма оладжагъа чаре олмаз, дегенлер... Бюркюд къартбаба саатке бакъты:

— Намаз вакъты кельди. Кель берабер намаз къылайыкъ, сонъ уйле емегини де берабер ашармыз. Мусафиримиз олурсынъ. Иера, Михид, софра азырланъыз!

III

Корюшювлер, субетлерден сонъ Аким койнинъ сакинлери эвельки киби муаббет олмагъанлары ве оларнынъ араларында атта душманлыкъ пейда олгъаныны анълап башлады. Себеп де тезден белли олды.

Эртеси кунь къавгъанен башланды. Чешме башында топлашкъан къадынлар ар-намус, миллий адет, тербие демей, бири-бирини чиркин, пис сёзлернен акъарет эттилер. Эр бирининъ элинде бирер хортум. Эр бири озь малыны чешме богъазына тыкъмагъа арекет эте. Бири-бирини итеп, атта котеклешип башладылар. Озь бостан ве багъчаларыны сувсызлыкътан къуртармакъ ичюн эр бири къаба адамгъа чевирильди, озюни там мал киби туткъан къадынларнынъ юзьлери

къарарып-къызарып башлады. Ниает, шамата-гудюрьдюге эркеклер чапып кельди. Базылары давагъа къошулды, базылары четте сусып турды. Ниает, буны корьген Бюркюд къартбаба узакътан таягъыны саллап:

— Э-э-ээйййййй... арам копеклер киби не къавгъалашасынъыз мында?! Сизге сув етмейми? Бир чешмени пайлашып оламайсынъыз! Утанмазлар! Тербиесизлер! Сиз яхшылыкъны ич де анълямайсынъыз! Дагъларгъа тырмашып, сув ташыгъанынъызны унуткъансынъыз, гъалиба! Аллах бойле япкъанынъыз ичюн сизни джезалар! Озюнъизге келинъиз де, бираз мерхаметли олунъыз! — деп къычырды.

— Бюркюд къартбаба, сен киришме! — деп атылды къартнынъ устюне къомшу къадын Диде. — Меним секиз балам бар, оларны насыл бакъайым? Тизген джедвелинъизге коре, меним невбетим эки куньде бир келе! Мен насыл етиштирейим? Эки къолум бар! Бу ярым саатлик сувгъа аш пиширейимми, бостан суварайыммы, чамашыр ювайыммы? Бу джедвельни сиз Эльшаннен тиздинъиз, о ольди, энди сен джевап береджексинъ! Насыл, сёйле манъа, насыл этип етиштирейим???

— Бюркюд къартбабанъ яшында, къарт адамнен бойле лаф этмеге акъкъынъ ёкъ! Еринъни биль, эй, къадын! — деп багъырды къомшу Мулкай. — Озюнъни не деп беллейсинъ? Тек сен дегиль, эпимиз бойле яшаймыз! Амма сенинъ не агъызынъ токътай, не эллеринъ! Бакъ, башынъызгъа беля олурым, къадынсынъ демем, бойнунъны къырып ташларым, къанымны къайнатма!

— Етер, улан! Быракъ шу къадынны. Джезасыны сенсиз де алыр. Шимди эпинъиз дагъылынъыз мындан. Кимнинъ невбети кельген олса, чешме агъзына хортумыны тыкъсын. Сув меселеси къапатылды, — деп кестирди Бюркюд къартбаба.

Къадынлар сусып, эвлерине дагъыла башладылар. Бюркюд къартбаба чешменинъ башында отурып терен кокюс кечирди: «Ах, Эльшан, ах, бу чешме адамларнынъ юзьлерини насыл ачкъаныны шимди коремиз», — деп терен ойларгъа далды.

IV

Куньлер къарарды. Ава сувукълашты, кокни булутлар сарды, кок гудюрдеди, амма Чилегирнинъ топрагъына бир тамчы ягъмур биле тюшмеди. Эр ер къаранлыкъ, геджелернен гъадаплангъан фуртуна, ерли сакинлернинъ малына азмы-чокъмы зарар кетирмекте. Кимнинъдир араны, кимнинъдир эви йыкъыла. Куньдюз ве гедже арасында фаркъ къалмады. Адамлар эвлеринден чыкъмайып, сес-солукъсыз отура. Айванлар санки къутургъан, багълангъан йиплеринден къуртулып къачмагъа тырышалар. Койде эр бир кошеден эшитильген худжур ве къоркъунчлы мал сеслери санки ярамай бир шей оладжагъыны тасдикълай эди.

Бир къач куньден сонъ, кой эалиси аджеле суретте меджлиске топлашты. Сёзни койнинъ акъсакъалы Бюркюд къартбаба башлады:

— Юдже Раббимиз башта бизни сынады. Сонъра озь мерхаметини косьтерди, биз де яхшылыкъны корип, эр шейни унуттыкъ, кёр олдыкъ. Шимди Аллах бизни тенбилей, аваларгъа бакъынъыз, ель эсмесе, япракъ тепренмез, дейлер. Бу къоркъунчлы шейлерге биз озюмиз себепчи олдыкъ. Бири-биримизни сув ичюн, аш ичюн богъмагъа азырмыз. Башымызгъа даа бетер беля кельмезден озюмизге келейик, достлашайыкъ, муаббетлешейик.

Адамлар шамата котердилер. Базылары айтылгъан сёзлернен разы, базылары итираз этип башлады, амма ич кимсе первасыз къалмады. Къапыда тургъан Диде де артта къалмайып, озь фикрини бильдирмеге ашыкъты:

— Э-э, къартбаба, сен омрюнънинъ сонъунда темиз чылдырдынъ. Аванынъ бизнен не алякъасы бар я? Ола бойле шейлер, кимерде ягъмур, кимерде кунеш, кимерде фуртуна къопар. Сен пек къабартасынъ. Эм де джемаат къазаны атешсиз къайнар. Мен, меселя, озь къабаатымны ич де корьмейим, къорантам ичюн гедже-куньдюз тарлаларда чалышам, оларгъа бир дилим отьмек тапмакъ ичюн джанымны чыкъарам. Манъа насыл иддиа олур? Озюме энди дженеттен ер къазандым…

— Тевбе, тевбе... айткъанына бакъынъыз, Аллахтан къоркъмагъан!

— Бюркюд къартбаба, сен де туттырдынъ — сув, сув, не сувы я? Мен сизинъ къаиделеринъизни танымайым. Эндиден сонъ не вакъыт истесем, барып озюме шу алтын сувдан аладжагъым, биринъиз мени токътаталмазсынъыз! — деп одадан чыкъты Диде.

Эеджанлангъан адамлар яры геджеге къадар мунакъаша этип бир арагъа келемедилер. Бутюн бу вакъиаларнынъ шааты олгъан Аким сабагъа къадар козюни юмып оламады.

Эртеси куню Аким фотокамерасыны алып, чешмеге догъру ёл алды. Чешменинъ устюнде Диде энди этеклерини яйып отура. Кимсени де сув башына якълаштырмай. Узун бойлу, шишман къадын кольмегининъ енълерини сывап талашмагъа азыр эди. Узун бурнунынъ къапакълары къабаргъан, козьлери къан толгъан. Янында тургъан де бир къомшугъа, де башкъа къомшугъа козь ташлай.

— Япмаса ойле, Диде. Кель инсанджасына лаф этейик, анълашайыкъ. Быракъ шу къавгъаны, табиатынъны косьтерме, — яваштан башлады Бюркюд къартбабанынъ къызы Иера. — Биз душман дегильмиз. Бири-биримизге сабырлы олмалымыз, ёкъса берабер яшап оламамыз. Рахметли Эльшаннынъ хатырасына бойле япмасанъ не ола?! Кель лаф этейик…

— Эпинъиз шу Эльшанны пек севесинъиз. Къараманымыз, бильмем не, о исе эпинъизнинъ устюнден кульди. Бизим талашкъанымызгъа бакъмагъа истегени ичюн де, тек бир чешме къурды. Амма истегине иришемеди, геберип кетти бичаре. Айт бакъайым, не ичюн бир къач чешме япмады? Бир чешме бизге азлыкъ этеджегини бильмедими ёкъса?

— Агъызынъны къапат, Диде! Йылан киби къадынсынъ! — озь азбарындан багъырып башлады Мулкай. — Инсан бизге яхшылыкъ япты, сен исе башынынъ тёпесине чыкътынъ. Онынъ юреги бизим къавгъаларымызгъа даянмады!

Мулкай буюк бир таш алып чешмеге таба чапты. Чевик арекетлернен чешменинъ къурнасыны къырмагъа башлады,

къая ичине къакъылгъан демир боручыкътан сув аман-аман кесильди. Этрафта тургъан къадынлар Мулкай делиреджегинден къоркъып, эвлерине къачтылар.

— Бойле олса олсун, сув кимсеге тиймесин! — деп Диде де чапып кетти.

Бутюн бу шейлерни корьген Аким озь козьлерине инанмады. Озюни гуя бир масалда, башкъа бир алемде киби дуя. «Амма бу масалнынъ сонъу насыл оладжакъ? Бу къавгъада ким енъер?» — деп ойланды о.

Эр кес озь вазифесине тюшти. Эркеклер ишке, балалар мектепке даркъалды, маалледе тек къадынлар ве къартлар къалды. Кими бостанда чалыша, кими эв ишлерини бакъа. Тек азбарында янъы къора къурып тургъан Мулкай ара-сыра чешмеге козь ата. Отлар ичинде санки бир шейлер беклеп отургъан Аким де чешмеден козюни алмай.

Сабаки вакъиадан хабердар олгъан Бюркюд къартбаба чешме башына чапып кельди. О де сёгюне, де агълай, бойле алда чешмени тамирлеп башлады. Къурна бир тамам бозулгъан, амма сув алмагъа чаре бар эди. Бюркюд къартбаба Мулкайгъа якълашты:

— Огълум, сен не яптынъ? Къадынлар чокъ шей айтар, сен оларны динълеме. Йыланнынъ къуйругъына басма. Озюнъни, балаларынъны тюшюн, сув олмаса, сен де къыйналырсынъ...

— Бу къадын — делининъ делиси. Мени де дели этеджек. Ачувым богъазыма келип тыкъылды, даянамадым, Бюркюд къартбаба. Онынъ сесини эшитсем, сачларым тик тура. Акъшам барып акъайынен лаф этеджегим, апайына саип чыкъсын, ёкъса беля оладжакъ.

V

Гедже фикирлеринден даа чокъ делирген Диде, саба эрте кене чокъракъкъа кетти. Ёл четинде къум ичинде ойнагъан балачыкълар Дидени корип, сычрап артындан чаптылар, бирер-бирер эриштирип, устюнден кулип башладылар:

«Дели Диде, дели Диде, чешмеге кетти Диде.
Къопкъанен сув алам деп, аягъы тайды, йыкъылды.
Устю-башы сувланды, озю пек ачувланды.
Халкъкъа бакъты — утанды, чюнки о сувсыз къалды...»

Диде бу сёзлерни эшитип, дешетли бир бакъышнен балаларгъа чевирильди, балалар къоркъып, къадындан иракъ чаптылар, амма эр тарафтан кельген мыскъыл ве кулькю кесильмеди.

— Тербиесиз сарынчкъалар! — деп куфюрледи Диде баларны ве ёлуны девам этти. Къадынлар энди, адетиндже, чешме башында топлангъан. Буны корьген Диде ортагъа кирип сёз алды.

— Динъленъиз мени! — деп башлады о. — Бизим эркеклеримиз беджериксиз ве аптал экенлер. Тюневин мен бу ерде бунъа эмин олдым. Коресинъизми, олар сув джедвелини биле догъру тизип оламайлар. Амма бойле девам этмек олмаз. Мен сизге яхшы шей теклиф этем. Энди аиледеки бала микъдарына бакъаджакъмыз. Эгер къорантада секиз ве я он бала олса, демек олар толу бир кунь сув алалар. Дёрт-беш баласы олгъан — беш-алты саат сув ала ве иляхре...

Азбарда чалышкъан Мулкай бу сёзлерни эшитип, даянамады ве кене къавгъагъа киришти:

— Сен озюнъни не деп саясынъ? — деп багъырды о. — Синъирлеримни къычырдатма, бакъ, башынъ белягъа къалыр! Янъы къаиделер чыкъаргъан, сен ким олгъансынъ?

— Мен мында олмасам, эпинъиз котеклешип, бирибиринъизни ольдюрирсиз. Манъа даа сагъ ол дерсинъ сен, Мулкай. Буны унутма, — Диде къурумлы тавур алып, пармагъыны котерди.

Шу ань Мулкайнынъ сабры патлагъан киби олып, элиндеки курекни къатты сыкъып, шаматанынъ ортасына чапты: «Мен сени ольдюрмесем, мен дегилим!» — деп къадыннынъ устюне атылды. Шу дакъкъасы курекнинъ сапы шап этип къадынларнынъ ортасына тюшип, бирининъ бойнуна урулды. Заваллы

къадын ерге йыкъылды ве агъзыны ачып бир сёз биле айтып оламады. Мулкай янълыш ургъаныны анълап, арткъа чапты ве балабан бир таш алды, буны корьген Диде, кене озюни четке алып, бу сефер де джаныны сакълап олды. Къутургъан Мулкай Дидени бош къоймай, ольдюрмек ниетинден вазгечмей. Къадынлар шамата котерди. Эр кес къычыра, эр кес вайвалай. Кими ерде яткъан къадынны четке чекмеге тырыша, кими Дидени къорчаламагъа истей. Бу къавгъаны корьген Мулкайнынъ ана-бабасы эвден атылып чыкъып, огълуны токътатмагъа, азбаргъа алып кирип, оны тынчландырмагъа арекет эттилер. Диде исе эп сусамай, косьтерильген баскъыдан, онынъ агъзындан даа чокъ куфюр ве чиркин сёзлер фышкъыра. Шу дакъкъасы къадынларнынъ бириси къычырмагъа башлады:

— Нефес алмай! Иера нефес алмай! Агъызындан къан акъа, бакъынъыз! Экимни чагъырынъыз, экимни!!!

Шаматагъа чапып кельген Бюркюд къартбаба: «Не олды, не олды?» — деп бир шей анъламай, де о, де бу тарафкъа чапкъалай.

— Бюркюд къартбаба, къызынъыз… Иера, нефес алмай... Ольди, — деди къадынлардан бири.

Бюркюднинъ башына санки къая авдарылды... «Балам, эвлядым, оларнынъ къаргъышлары санъа тийдими… Балам...»

VI

Сонъки вакъиаларданмы, адамларнынъ акъсызлыкъ ве къабалыгъынданмы, озь икяесини язгъан ава да бу койге ич де шавле сачмады. О этрафкъа эп къаранлыкъ ве къоркъунч даркъата эди. Бир къач кунь токътамагъан кок гудюрдюси шимди озюнинъ энъ шиддетли нокътасына етти. Ель фуртунасы тереклерни сындырып башлады. Апансыздан кокте яшын пейда олды. О сюжетнинъ баш къараманы оларакъ, санки тахткъа отурды. Эр тарафтан кучь алгъан киби бу табиий корюниш бесе-белли ки, бир шейге азырлана эди. О бирден бутюн кучь-къудретини топлап, чешмеге догъру атеш

окъларыны ёнельтти. Бир… Эки… Учь... Бичаре чешме экиге ярылды. Кокни гюдюрдетип парылдап чыкъкъан шемшек бар кучюнен текрар чешмеге атылды. Яшын дешетли чыкъышыны битирмели эди. Теэссюф ки, бу оюнда тек бир гъалип, бир къараман къалмалы... Чешме даянамады. Сонъки нефесини алып, о, бир къач дакъкъа ичинде сувуны кести. Бу да Аллахнынъ эмри.

Машинасы янында тургъан Аким истер-истемез бутюн бу оюннынъ шааты олды. О азырлагъан джемиданларыны тез-тез ерлештирип, ёлгъа чыкъмагъа ашыкъты. Бу койде даа бир дакъкъа биле къалмагъа истемеди…

Сабырдан незакет

Кузь сонъки куньлерини яшар экен, адамларнен ведалашмакътадыр. Орталыкъны сувукъ сарып ала. Кунь ярыгъындаягъмур ягъса, геджелерни аязлар баса. Кичкене койчикнинъ сакинлери къышкъа азырлагъан одунларыны яваш-яваш къулланып, озь юваларыны къыздырмагъа чалышалар. Сувукълар себебинден ара-сыра электриклер де кесилип башлады. Амма бунъа эр кес энди алышты. Кими юкъламагъа ята, кими мумларны чыкъара, кими эвель олгъаны киби фетиджен ламбаларыны якъып отурмакъта. Эр бир аиле чаресине коре озь муитини сакъламагъа тырыша.

Къаранлыкъта корюнген арыкъ орта бойлу Асене ламбаны якъып, оны маса ортасына ерлештирди. Кичик атеш одадаки адамларны ярыкълатты. Сарышын акъайы Асан ве къарарнен алты ве дерт яштаки эки огъулларынынъ кольгелери дуварда шенъ ойнап башлады. Амма бунъа бакъмадан, аиле азалары бугунь сускъун. Баба-анасынынъ кедерини кичкене огъланчыкълар да ис эте. Эльбетте эр кеснинъ озь къасевети бар эди. Бир къач айдан берли не къамфет, не де мейве корьген

балачыкълар арзуларгъа далып отуралар, анасы якъынлашаяткъан догъумыны ве эвдеки агъыр вазиетни эсаплай, бабасы исе ярым йылдан берли иш тапамайып, аилесини насыл бакъаджагъыны тюшюнип отура. Ламбагъа бакъып, ич кимсе сакинликни бозмагъа истемей.

— Мугъайманъыз, балаларым, — яваштан башлады аиле башы, — даа бираз сабыр этсек, Аллах бизге иляки ярдым этер. Даа чокъ дуа этейик. Геджелернен турып, Онъа ялварайыкъ. Тек инанынъыз ве башларынъызны эгменъиз. Бу имтианны берабер кечермиз.

— Кечкен сонъ исе мен озюме бир оба шоколад ве къамфет алырым! — деп къуванды кичкене Осман.

— Мен исе буздолабымызны дондурманен толдурырым, — девам этти экинджи огъул Сейдамет.

— Сен оны дондурманен толдурсанъ, мен этни къайда сакълайджагъым? — шакъалашты Асене.

— Этни ойле де ашармыз, сакъламагъа аджети де къалмайджакъ, — деп кульди Асан.

— Ана, баба, мен сизлерни пек север! — юксек сеснен айтты Осман ве ана — бабасыны охшамагъа ашыкъты. Сейдамет те бунъы корип, артта къалмагъа истемеди.

— Сагъ олунъыз, балаларым, Аллагъа бинълердже шукюрлер олсун, сиз янымдасынъыз! — деп яшланды Асан.

Шу дакъкъа къапы къакъылды.

— Ким экен бу саатте, — деп Асене къапыгъа якълашты. Анда исе Асаннынъ эки догъмуш къардашы, омюр аркъадашынен берабер хабер-тебер алмакъ ичюн мусафирликке кельгенлер.

— Ооо, сой-соп демейсинъиз, бир къавеге де кирмейсинъиз, — деп башлады мыскъылламагъа даа эвге кирмеген Зибиде, — ана, сизни беклегендже къар ягъар деп, озюмиз кельдик. Селям алейкум.

— Алейкум селям, хош кельдинъиз, киринъиз, босагъада турманъыз, — деп джевапланды Асан.

Шишман ве чиркин къадын акъайыны итеп, ичериге кирди. Сонъки модагъа коре алынгъан тоныны чыкъаргъан сонъ, Асенеге якълашты ве къулагъына яваштан фысылдап:

— Асылында… — деди о, — санъа бир хаберим бар, сабагъадже даянмаз эдим… Буны ал, сизге кетирдик, — деп къолуна кичкене торба узатты. — Мусафирликке баргъанда, янынъа бир шей алмакъ керек — суннеттир, — деп къылынып кульди Зибиде.

Асене къызарды. Кечкен сефер оларгъа баргъанда, янынъа ич бир шей алып оламады. О куню отьмекке биле зар — зорнен капик тапып олды. Амма айтылгъан лафкъа индемеди.

Асан мусафирлерни салонгъа давет этер экен, Асене Зибиденен ашханеге кирдилер.

— Мына санъа хаберим! — апансыздан къычырп айтты Зибиде ве пармагъындаки буюк бриллиантлы юзюкни косьтерди. Асененинъ бурны уджундан бир къач кере кечкен юзюк инанылмаз дюльбер ве парлакъ эди.

— Ма ша Аллах, — деди яваштан Асене, эйиликнен къуллан, пек дюльбер юзюк...

— Сагъ ол, сагъ ол, дарысы истегенлерге олсун... Эльбетте мында тек истек аз олур, энъ азы меним Бекирим киби престиж бир иште чалышмакъ керек… О да къолай дегиль эльбет…

— Ойледир, амма эр шей Аллахтан, Зибиде енге, унутма, — деп кулюмсиреди Асене ве долапкъа таба адымлады.

— Зибиде енге, къавемиз къалмады, чай дамлайджагъым, джанынъыз агъырмасын, — джурьатсыз деди Асене.

— Аман, санки къаве ичмеге кельдик! — деди Зибиде ве салонгъа чыкъты.

Асене бир вакъыт махсус мусафирлер ичюн сакълагъан янъы чайны къыдырмагъа башлады, ер ярылды — тапып оламады. «Вай, Аллахым, шимди не япаджагъым, чайымыз да ёкъ ки...?», — деп, маскъара оладжакъларыны тюшюнди, чюнки Зибиденинъ кескин тили бир шейге тийсе, бутюн кой биле-

джек. Шу арада, къадын кетирильген торбагъа бакъты, Аллахтан ичинде чай ве къурабие бар эди. Асене къувана-къувана кетирильген шейлерни пакеттен чыкъарып, софраны донатмагъа ашыкъты. Чайны дамламакъ невбети кельгенде исе, не корьсин, кетирильген эдие энди ачылгъан, атта бир парча къулланылгъан киби корюне эди. Чокъ вакъыт тургъаны ичюн, я да хусусиети себебинден къокъусы да ич те хош кельмей эди. Асене кедерленди. Барып тербиесизлик акъкъында айтаджакъ эди, амма токътады ве «хайырлысы», — деп озюни сакинлештирди.

— Джаным, Бекир, бу эвде къаве бермей экенлер, башкъа чаре ёкъ, энди чай иччеджекмиз, — деп мыскъыллап атлатты Зибиде, — Асене одагъа кирген сонъ...

— Къавемиз олмаса да, чайымыз пек гузель, къокъулы, севгили мусафирлернинъ эдиеси, — деп кести Асене ве пиалаларгъа чайны тёкип башлады.

Бекир бир ютум япкъан сонъ, бесе-белли тадыны хатырлады. Чырайы бозулды. Софрагъа бакъты. Тепсиде дюльбер тизильген къурабиелерни де таныды. Бир къач кунь эвель оларны эскиргени ичюн чёплюкке атмагъа авале эткени акъылына кельди. Апайына серт бакъты. Шу дакъкъа Зибиденинъ юзю морланды. Нефрет толу козьлеринден Асененинъ тарафына къыгъылчымлар учты.

Ич бир шей анъламагъан къонакъбай сакинликни бозмакъ ичюн:

— Буюрынъыз, алынъыз, софрамыз садедир, айып этменъиз, Аллахнынъ бергенине шукюр этемиз, — деп чай пиаласыны элине алды.

Асене башыны эгип: «Дин къардашынъны къабаатламакъ ерине, ильк эвеля оны акълайджакъ себеплерини тапмалысынъ», — деп тюшюнди ве ичинден Аллахнынъ эмрини ерине кетирмеге тырышты.

Гъарипнинъ къайгъысы

(Инсаниетлик юректе башланыр)

Ёл бою туристлер группасы пейда олды. Олар этрафта корьгенлеринден эп айретте къалмакъталар. Бу шеэрнинъ гузеллигини корьгени анълар, эшиткени инанмаз, — деп нафиле айтмадылар.

— Бу юксек биналар эсасен тиджарет меркезлеридир. Олар шеэрнинъ башкъа районларына коре фаркълыдыр. Юкъарыгъа дикъкъат этинъиз, бунынъ юксеклиги эки юзь метрден зиядедир. Ерли мимарлыкъ ичюн адеттен тыш бир шейдир. Чюнки та султанлыкъ девринден башлап, шеэрде беш къаттан юксек бина къурмагъа ясакъ эди. Амма вакъыт кеттикче, инсанлар бири-биринен зенгинликте ярышмагъа башлады. Онынъ ичюн бу киби бай районлар да пейда олмакътадыр.

Туристлер токътамайып, эр кошени фотокамераларгъа чыкъаралар. Апансыздан олардан бири биналар арасында олгъан бош ерге ишарет этти. Экскурсия ребери о тарафкъа бакъып эгрильди. Бетинден белли эди, бу киби манзараларны о ич те севмей эди. Олар «Истанбул масалыны» боза эди.

— Бу да, — ишаретледи гид, — шеэримизнинъ корюльмеге ляйыкъ олгъан айыры бир шей, — деп бу мевзудан шакъалашып чыкъмагъа истеди.

— Сиздже бу кулюнчлими? Бичареге бакъынъыз, ич те юрегинъиз ёкъмы?

Гид озюни онъайтсыз дуйды. Туристлер ёлнынъ башкъа тарафына кечип, узакътан корьген манзараны якъындан сейир эте бильдилер. Яшы алтыдан чокъ олмагъан, кичкене тилленджи къызчыкъ этрафта олгъан байлыкъны озь аджынықълы сыфатынен керчектен де боза эди. Озь алынен онынъ башкъа, къара тарафларыны ачыкъ-айдын косьтере эди. Гъарипнинъ юзю чамур, эллери-аякълары яралангъан, базы ерде тазе къан лекелери корюне, о, санки озюнден балабан бир джанаварнен талашкъан. Йыртыкъ антеринин тешиклеринден

арыкъ бедени корюнип тура эди. Элинде чёплюк арасында тапылгъан чанта. Оны къавийдже тутмагъа тырышкъан, амма бир вакъытта юкълап къалгъаны ичюн, оны ерге тюшюрген. Юкъугъа далгъан къызнынъ бедени токътамайып титремекте эди. Не къадар худжур ве аджыныкълы манзара.

— Вай, джаным-балам, — деди туристлерден бири.

— Бу бала турклерденми? — деп сорады башкъасы гидге бакъып.

— Ёкъ, бу суриелиге бенъзей. Я да чингене... Керчек айтсам, оларны энди къарыштырып башладым, аягъынъ къайда басмаса, бу сасыкъ тилленджилер отура. Олар бу алгъа тюшкенлери ичюн озьлери къабаатлылар. Укюметимиз олар ичюн энди чокъ шей япты. Барсын чалышсынлар.

Ребер девам этеджек эди, амма адам оны токътатты:

— Аллах кимсени суриелилер огърагъан фелякетке огъратмасын. Эпимизни дженктен сакъласын. Корьгеним киби, сиз оларгъа гъает серт давранасынъыз. Бу баланынъ не сучу бар ки, аятында корьмеген шейлери къалмагъан. Биз Аллахнынъ ишине киришмеймиз, эр биримиз я имтиан, я гуняхы ичюн фаркълы аджылар чеке, амма кене де адамларгъа ярдым этмеге имкянымыз олса, буны япмакъ керекмиз.

— Эльбет, амма шимди озьлерини суриели деп косьтерген чокъ чингенелер пейда олды. Олар керчек бир бизнес япалар. Сен онъа отьмек парасыны бересинъ, о шукюр этмейип, артындан: даа бер, — деп чапа... Онынъ ичюн мен ич бирине энди инанмайым. Амма бу шахсий фикрим.

— Эльбет, бойле пара къазангъанлар да белли, амма айткъанынъыз киби, суриели олса, чареси олмагъанындан тиленджи олалар. Оларнынъ намусы бардыр.

Бир къадын къызчыкъкъа якълашты, элине пара туттураджакъ эди, амма юкълагъаны, я да эллери бузлап къаткъаны ичюнми, акъча, юмругъы ичинде турмай, пармакълары эп ачыла эди.

Параны баланынъ янында къалдырмакъ хавфлы олгъаныны анълагъан адамлар, янындаки чантаны алып, ичине пара, татлы, мейва, кимде не олгъанынен толдурмагъа башладылар. Тиленджининъ варлыгъыны ерине къойгъанда, бала юкъудан

уянды. Бичаре о къадар къоркъты ки, еринден атылып турды. Оны кене урып-котеклейджеклеринден сакъынып, титреди, агъламсырап башлады. Озь тилинде бир шейлер айтты. Шу дакъкъасы акълына чантасы кельди. Оны джоймагъа мумкюн дегиль эди, чюнки ичинде тап дёрт лира ве йигирми беш къуруш бар эди. Я бу парагъа бир къач отьмек алып, ач отургъан къардашларыны ашатмакъ мумкюн! Чантасыны чиирк этип ерден котерди. Къачаджакъ эди. Амма торба толу олгъаныны анълап, оны кери къойды. Тёметнен адамларгъа бакъты. Чантасыны яваштан ачты. Ичиндекини корип, ерге отурды. Инанмады. Бойле леззетли шейлерни сонъки сефер мемлекетинде ашагъан эди. Эллеринен бетини къапатып, окюр-окюр агъламагъа башлады. Янында тургъан адамларнынъ япкъан эйилигини анълады. Еринден турып: «Шукран, шукран», — демеге башлады, къалгъан сёзлер агълагъаны ичюн ич анълашылмай эди.

Туристлерден базылары да козьяшыны сакълап оламады. Къызчыкъкъа эль саллап, ёлларыны девам эттилер.

Гъарипчик бир озю къалгъан сонъ, кене чантасыны ачты, ичинден бир шоколад алып, ашайджакъ эди, амма акълына къардашлары кельди. Еринден атлап, чадырлы эвине ашыкъты, оларнен мытлакъ пайлашмакъ истей эди.

Ава сертлешти. Ягъмур сепелеп башлады. Кузьнинъ сонъки куньлери битмекте эди.

— Я Аллах! — деди ичинден къызчыкъ, — сагъ ол, сагъ ол! Мен Сени пек севем, Яраббим! Сагъ ол! Къардашларым ким биле насыл къуваныр шимди! — деп секирип къувана-къувана чапты. Бедениндеки яралар да Аллахнынъ рахметини анълагъанындан унутыла эди.

Бир къач маалени кечкен сонъ, узакъта къызчыкънынъ эви корюнди. Эльбетте, о мемлекетиндекине ич те ошамай эди. Онынъ не къапылары, не пенджерелери бар эди. Бильгенинъиз чадыр. Амма эв сакинлери оны бирлиги, севгиси, таянчынен ве бала кулькюсинен яраштырып, къыздыра эдилер. Нур — бу аиледе экинджи бала эди, ве о, ондан сонъ олгъан даа эки къардашыны буюк месулиетликнен бакъа эди.

Оларны чареси олгъаны къадар къувандырмагъа тырыша эди. Озю кичкене олса да, оларгъа даа да къыйын олгъаныны анълай эди.

Ёлнынъ башкъа тарафына кечкенде, артындан кельген сеслерни дуйды.

— Эй! Эй сен, токъта, — къычырды бири.

Нур башыны чевирди. Ичини чекип, еринде мыкъланды. Акълында тек: «Къач, тез къач», — деген сёзлер айлана эди. Амма о не огге, не арткъа бир адым япып оламады. Оны тюневин котеклеген айдут огъланларны яхшы хатырлай эди. Шимди де олар ойле къолай къызчыкъны сербест быракъмазлар.

— Сен мында не джойдынъ кене? — деп къычырды балалардан бири.

Нур оларны не анълап, не джевап берип ола эди. Бети акъ кесильди. Чантасыны зиядесинден де сыкъы тутты.

— Биз санъа тюневин не айттыкъ? Сенинъ сасыкъ бетинъ мында корюнмесин, — демедикми? Демек сен тек пис дегиль де, даа инанылмазджа акъмакъсынъ. Бу бизим маалемиз! Сен киби чингенелерге мында ер ёкъ.

Он эки-он учь яшындаки, беш-алты огълан бичаре къызчыкъны бир тарафтан-башкъа тарафкъа тюртип башлады.

— Ана сурийятун... Мин Сурийя, асалюкум биллягъи утрукуни ля тадрибун!

(Мен сурием, Сурдиеден кельдим. Мени раат быракъынъыз лютфен. Аллах ризасы ичюн, урманъыз, йиберинъиз!)

Нур буюк белягъа огърагъаныны анълап, къачмакъ истеди, амма айдутларгъа къаршы онынъ индже бедени ич те ракъип дегиль эди.

— Не? Суриели дединъми? Ах сени копек! Кимни алдатмагъа истейсинъ сен? Биз суриелилерни корьдюк, оларнынъ эллеринде алтын, боюнларында алтын бар, сен исе яланджысынъ!

Бир огълан янына чапып, олгъан кучю иле тизлерине яндырды. Къызчыкъ ерге йыкъылды. Огълан шу дакъкъасы ерде серильген беденни котеклемеге башлады.

— Мен сенден адам япарым, пис яланджы! Мен сени сёз динълемеге огретерим! — Дей ве гъарипнинъ къурсагъы, джигери, бетини тепмелей.

— Тоокъта! — деди огъланлардан бири. — Кель, бизим эдиемизни онъа берейик! Эй, пислик, мында бакъ! Санъа бахшыш береджегим!

Огълан элиндеки торбаны ачып, ичинден къанлы байракъны чыкъарды.

— Эр кесте озь байрагъы олмакъ керек. Меним байрагъым, бакъ, анда асылы тура, — деп къаршыдаки бинагъа косьтерди. — Сен де айткъанынъ киби суриели олсанъ, сенинъ де ишаретинъ олмакъ керек. Сенде ёкътырдыр дедим, онынъ ичюн мына, — деди ве ерде яткъан меджалсыз къызнынъ устюне къанлы сурие байрагъыны атты.

— Эдиемиз бираз кирленди, мараз мышыкъ бизнен ойнамагъа ич те истемеди... геберди заваллы... амма сен къан лекелеринден байракъны темизле де, яп-янъы киби олур. Ма, ал, ве бизге миннетдар ол!

Огълан сонъки кере къызнынъ башыны эзип, сылакъ асфальткъа урды.

— Кетемиз, — деди о достларына.

Олар кене топлашып, куле-куле кеттилер. Бу дакъкъа Эр бири озюни къараман деп сая эди. Оларнынъ фикриндже, маалени чокътан бойле тертипке кетирмек керек эди...

— Кечти, эр шей кечти. Олар кеттилер, — тюшюнди Нур. Агъзы-бурнундан къан келе эди. — Чокъ шукюр... Аллахым... чантам, чантам къайда...а.. мында экен... еринде, демек къардашларыма лезетли шейлер берип олурым. Чокъ шукюр... Олсун, бу къан да кечер...

Гъарипнинъ джансыз вуджуды сылакъ, чамурлы асфальткъа къырмызы ренкни къошты... Къызчыкъ урувлардан сонъ не эллери, не аякъларыны ис этип ола эди. Козьлерини къапатты. Аллахтан сабыр ве кучь тиледи. Тек истеги эвине барып, къардашлары ве ана-бабасыны корьмек эди.

«Бекленъиз, мен келем... келем...», — агълап, озь-озюне кулюмсиреди о.

Къырылгъан юрек

Сеитхалиль къартбаба газетаны элинде тутып, башында бийлеген тюрлю ой-тюшюнджелерни тертипке кетирмек истегинен ич де ашыкъмадан, элиндеки таячыгъынен ерге таяна-таяна, арада-бир озь башына сомурданаракъ эвине кетмекте. Сексен яшыны толдургъан къартбабанынъ узун омюр ёлу, кечмиштеки агъыр йыллар козю огюнде насылдыр фильмнинъ левхалары киби бирер-бирер джанланалар. Орталыкъта юзь берген вакъиалар юрегини сыкъа, сонъсыз къайгъылар багърыны якъа. Артыкъ ич бир шей — кунешнинъ сачкъан алтын нурлары да, баарьде ачылгъан тазе гуллер де юрегине теселли бералмай. Бирден Сеитхалиль къартбаба элиндеки газетагъа бакъып, оны даа да къатты сыкъты — энди эвине де келип чыкъты.

— Ниает, кельдинъми, баба? Мен белледим ёлда кеткенде йыкъылып къалдынъ, — деп мырылданды огълу бабасыны босагъада корип. — Я бу не? Кене сенинъ татар газеталарынъмы? Олгъан акъчаны бошуна масраф этесинъ…

Сеитхалиль къартбаба огълунынъ гъафиль козьлерине бакъып, эеджанлангъан алда:

— Бугунь джума, намазны къалдырмакъ олмай. Билесинъ де, керек олса, эки дегиль, он километр къадар джаяв кетерим, Аллахнынъ истеги олса, ёлда къалмакъ бир шей дегиль, амма джамиге илле бармакъ эр бир мусульманнынъ боюн-борджудыр. Бу газета исе... — къарт адам агъыр кокюс кечирди… — Бу газета тилимизни сакълап къалды, онынъ къадрини окъугъан адам билир.

Медиевлернинъ къорантасы Къырымгъа 2000 сенеси къайтып кельди. Бундан эвель Озьбекистанда яшагъан къорантанынъ эви де, къазанчлары да буюк эди. Къорантада ватанперверлик бар — амма эписинде дегиль. Тек Сеитхалиль къартбаба ве онынъ омюр аркъадашы Назмие апте фикир ве тюшюнджелерде эп Къырым давасынен яшайлар. Оларнынъ

огълу Джафер исе Къырымгъа кочьмектен не къадар баш тартса да, бабасы озь сёзюнде о къадар да даа къатты тура эди. Ниает, Джафер Къырымда ана-бабасындан айры яшайджагъына эмин олгъан сонъ, бираз йымшады, ахыр сонъу кочьмеге де разы олды.

Юдже Раббимиз миннетдар олмагъан къулларыны севмей дейлер. Къырымда Джафер ана-бабасына, истегенлери киби, деделерден къалма эски кой эвчигини сатын алды. Озю исе аилесинен пайтахтта ерлешти. Бойле этип бир-эки йыл сюрди. Амма, баш язысыны козь корер — ярымадада яхшы башлагъан бизнеси кет-кете толусынен батты. Ве о ана-бабасынынъ янына къайтмагъа меджбур олды.

Назмие къартана эр вакъыт олгъаны киби акъайына онъайтлы отурмагъа ярдым этип, ичмеге де бир бардакъ сув кетирди.

— Газетада не язалар шу? — деп сорады о яваштан.

— Даа бильмейим, — джевапланды Сеитхалиль агъа, — кене Украина — Русие, Русие — Къырым мунасебетлери акъкъында олса керек.

— Э, шимди хаберлерде кене Къырымнынъ Русиеге къошуладжагъыны айттылар. Шундан сонъ не оладжакъ алымыз?

— Не вакъыт о мемлекеттен яхшылыкъ корьдик де, шимди кореджекмиз…

— Энъ эсасы Ватандамыз, деделеримизнинъ топрагъында, бизге бирев бир шей десе де, акъикъат бизим тарафымызда.

— Сизинъ акъикъатынъыз кимсеге керекмей, — деп кестирди одагъа кирген Джафер, — Русие аскерлери Къырымда юре, орталыкъны басып алдылар. Демек яхшы бир шей олмайджакъ. Сонъки вакъиалар биз кимсеге керек олмагъанымызны косьтерди. Мындан кетмек керек, весселям.

Бир къач айнынъ ичинде ильк кере Сеитхалиль къартбаба озь огълунынъ сёзлерине даянамады. Элиндеки бардакъны шап этип маса устюне къойды.

— Сус, агъзынъны къапат! — деди о ве одасына кетти.

— Айтма ойле, огълум. Биз мындан къайда кетеджекмиз? Бу бизим топрагъымыз, — агълап башлады Назмие къартана.

— Бу топракъ тек сёзде сизинъ топрагъынъыз. Керчекни айтаджакъ олсакъ, оны къырымтатарларгъа кимсе багъышламады ве багъышламайджакъ! Пек къыйметлидир бу ер. Сизинъ айткъан урф-адетлер, аньанелер кимсеге керекмей. Яшларгъа бакъынъыз. Олар бу акъта тюшюнелер деп беллейсизми? Энди эр кес озюни къуртармакъ пешинде.

— Амма, огълум…

— Референдумдан сонъ, бесе-белли, Къырым Русиеге къошулыр, демек мындан кетеджекмиз!

Бутюн гедже Сеитхалиль къартбаба козь юмып оламады. Онынъ акълына чешит тюрлю фикирлер, де Джафернинъ инели сёзлери, де севимли денъизи келе эди. Къайгъы исе буюк къасыргъа киби юрекни къаплап, оны даа кучьлюдже сыкъа эди.

Бир къач куньден сонъ референдум нетиджелери бутюн дюньягъа илян этильди. Къырым башкъа къолгъа тюшти. Иш иштен кечти, Аллахнынъ имтианы, лячаре…

Медиевлернинъ эвинде ич кимсе лаф этмеге истемей эди. Къартлар бири-бирине бакъып, огълу чыкъараджакъ укюмини мына-мына эшитмеге азырлана эдилер. Бир кунь Назмие къартана тикиш ишлеринен огърашкъанда, озюни ярамай дуйды, юзю акъ кесильди. Келинлери Сафие сессиз-солукъсыз одадан чыкъып, онынъ эр кунь ичтиги иляджларыны кетирди. Къартий яваш-яваш озюне кельди.

Экинджи куню Сеитхалиль къартбаба огълунынъ ёлгъа джиддий азырлангъаныны корип, онъа: «Буны япма, огълум, мени тамырларымдан айырма, бунъа даянамам», — деген киби бакъты. Шу дакъкъасы Аллахкъа ялварып, эллерини котерди: «Яраббим, бизни бу белялардан къорчала...» — деди. Джафер буны абайлап, озюни къолайсыз дуйып, бирине телефон ачаджакъ киби тез-тез одадан чыкъты.

— Къартбаба, я не ичюн битам агълай, сизинъ де кейфинъиз ёкъ? Эр ерде Къырым Русиеге къошулды дейлер? Не ичюн бойле ола? — деп сорады он яшындаки Азиз.

— Шимди мен санъа рухен кучьлю, адалетли, ич бир шейден къоркъмагъан къырымтатар халкъымыз акъкъында икяе этерим, — деп кошеде тургъан патифонгъа якъынлашты Сеитхалиль къартбаба. Эски халкъ аваларынынъ пластинкасыны къойып, торуныны тизлерине отуртты ве Къырым ханлыгъы, джесюр къараманларымыз, эрбаплармыз, дженк, сюргюнлик, авдет, миллий арекет акъкъында бирер-бирер гъурур ве эфкярнен айтмагъа башлады.

Эртеси куню Джафер эвге келип, аджымасыз хаберни илян этти. Къарар алынды. Аиле эр шейни быракъып, севимли Ватанны терк этмели. Къырымнен йыллардджа багълагъан къавий йипни бир кереден узюп атмакъ керек.

— Беклемеге олмай, чюнки ёллар къапатыла. Ярын не оладжагъы белли дегиль, — деди Джафер.

Сеитхалиль къартбаба пенджереге бакъты. Козюне дедесинден къалгъан эски дут тереги илишти. О, еринден сычрап таячыгъынен салламагъа башлады:

— Олмаз! Мен мындан кетмейджегим! Халкъымнынъ башына кельгени ич бир акъылгъа сыгъмаз, ич бир китапта язылмаз! Эдждатларнынъ шаны ичюн, оларнынъ ады ичюн мен мында къаладжагъым. Бу ерлернинъ бекчиси оладжагъым! Бу ярымадада сонъки къырымтатар олып къалсам биле, кетмем! Билем, сен Къырымны ич бир вакъыт севмеген эдинъ, онынъ къыйметини билемединъ. Бунда мен къабаатлым... Языкъ, юрегинъе Ватан севгисини ашлап оламадым. Амма насыл олса, не олса да, бу меним Ватаным! — Къарт адам таягъына къавийдже таянды. — Сен бизни къалдыр. Биз санъа арткъач юк оламыз. Эпимиз буны билемиз. Озюнъни къыйнама. Бар, даа яхшы аят ёлуны тап. Мен исе озь ёлумны чокътан таптым. Мекяным мында. Мында сонъки нефесимни алмакъ истейим. Бу босагъамдан сонъки адымны атмакъ истейим... бу чешмеден сонъки сув ютумыны ичмек истейим... — къартбаба даа бир шей айтаджакъ эди, амма шу дакъкъа онынъ юрегине санки пычакъ урулды. Эллерини кокюсине басып: «Аллахым», — деп тыныкъ сеснен ах чекип, ерге серильди.

Ава булутлы куньден эписи Сеитхалиль къартбабанынъ ятагъы янында топлашып, экимни дикъкъатнен динълей эди.

— Сизге шимди къасеветленмеге олмай, къартбаба, — яваштан деди эким. Инфаркт… пек чокъ кучюнъизни алды. Шимди тек раатлыкъ керек, чокъча ятмакъ керек... Къарт не дейджегини бильмей, башыны диваргъа чевирди.

Джафернинъ юзюне де къара булутлар тюшти. Кочьмек меселеси бир къач афтагъа четке чекилип, планларыны боза эди. Амма оладжагъа чаре олмаз.

Сафие саба эрте къартларны къавеге чагъырды, амма олардан сес-солукъ кельмеди. Джафернинъ ачувы чыкъты. Акълына бабасы кене форсалана, инатлыкъ эте деген фикир кельди. Бирден къартларнынъ одасына ашыкъты. Къапыны къакъты, амма кене джевап кельмеди. Джафер къапыны итерек ачты ве ичери кирди. Анда исе Сеитхалиль къартбаба Назмие къартананынъ янында отурып, сессиздже адджджы козьяшлар тёке эди. Танъда ихтияр къадыннынъ юреги урувдан токътады…

Медиевлернинъ башына даа бир мусибет тюшти.

Бир къач куньден ава инанылмаз дереджеде хош эди. Къушчыкълар чивильдешмекте, укюмран баарь озюни къыраличе киби дуя. Этрафкъа озь шавлелерини сача, ешиллике ешиллик, гузелликке гузеллик багъышламакъта. Тереклернинъ бюрлери де янъы мевсимни селямламагъа азырлана. Амма ава не къадар тырышса да, бу баарь Къырым ичюн, энъ-эвеля къырымтатарлар ичюн ич те хош дегиль эди. Янъы акимиет ве аятнен разы олмагъан къоранталар озь эвлерини ташлап, янъы ерде озюне мескен къыдырмагъа кете эдилер. Базылары къайтмакъ умютлеринен, базылары исе артыкъ умют багъламадан ёлгъа чыкъалар.

Мерхуменинъ едиси кечкен сонъ Медиевлер эвининъ огюнде юк машиналар токъталды. Эшьялар аджеле-аджеле джыйыла, машиналаргъа юклене. Ватанда сонъки дакъкъалар. Ватаннен ведалашув аньлери. Сеитхалиль къартбаба

омюр аркъадашы ольген сонъ, умюттен кесильди, санки сонъки таянчыны джойгъан. Онынъ да джаны дерсинъ бир ерлерге учып кетти. Догъмуш эвинден эбедий айырыла. О, терен кокюс кечирип, тувгъан азбарны кене айланып чыкъмагъа истеди.

— Багъышла мени, — деди ниает Сеитхалиль къартбаба эвине бакъып, — энди не къалып, не де сени къуртарып олам. Мен сёзюмде туралмадым. Билем. Амма мен къырылдым, бинъ парчаларгъа болюндим, бу парчалар ерге тюшип ёкъ олды.

Къаршыдаки эв эр шейни анълагъан киби тенха тура эди. Диварларына тюшкен кольгелер дерсинъ оларны козьяшлардан сакълай эди. «Мен билем, эвим, биз олмагъанда хорлукъ чектинъ, амма эр шейге къатландынъ, бизни беклединъ. Сонъра кене биз ичюн озь къапыларынъны гъуруррнен ачтынъ. Биз исе кене кетемиз — къайда ёл тутамыз… манъа эпси бир. Джаным мында къала. Умют этем бир кунь джеседим бу топракъта комюлир...

— Къартбаба, къартбаба, — тез-тез чапып кельген кичкене Азиз къартнынъ фикирлерни кести, — сени бабам чагъыра, биз кетмек керекмиз.

Сеитхалиль торуныны къучакълады ве кене окюр-окюр агъламагъа башлады.

— Къартбаба, — яваштан фысылдады торуны, — сен агълама, меним бир планым бар. Мен балабан олсам, мында къайтырым. Эвимизге де козь-къулакъ олурым. Тек сен шимди бабама буны айтма, мен башта осьмек кереким.

Азиз джесарет ве эминликнен толу къавеpенки козьлерини Сеитхалиль къартбабасына тикледи, къулагъына якъынлашып: «Биз адымызны сакъламасакъ, оны ким сакълар?!» — деп къартбабасынынъ къолуны тутты.

Машиналар ёлгъа чыкъты. Орталыкъ исе энъ самимий, энъ сыджакъ ве аэнкли бала умюди ве ишанчынен толды.

Узюльмез багъ

Эрте саарь. Къаранлыкъ оданынъ бир кошесинде узун бойлу, арыкъ къыз мышыкъ киби къаталакъланып, арекетсиз ятмакъта. Сёнюк козьлери кедер ве къайгъы иле толгъан, богъазындаки адждж ы томар сёзлерге ёл къапатып, эр бир нефеси оны первасыз ве эеджансыз адамгъа чевирмекте эди. Селиме ярын йигирми секиз яшыны толдураджакъ. Даа бир догъгъан куню Къырымдан, тувгъан инсанлардан узакъта кечеджек. Аман-аман секиз сене о, тамырларындан узюльген чечек киби дюнья юзюнде яшамакъта. Генчлик девринде узакъ ерлерге кетип, яхшы аят корьмек арзуларына шимди о башкъа тарафтан бакъа. Акъ сёз — базы шейлернинъ анълайышы, манасы вакъыт кеттикче келе.

Селиме омюр аркъадашынен берабер алемни кезип, бир чокъ инсан, ульке ве халкъларны, оларнынъ аят тарзларыны корьди. Эписи меракълы ве бири-бирине ошамагъан, амма сонъки заманлар къызнынъ юрегинде теляш ве раатсызлыкъ пейда олды, эр ерде озюни ябанджы киби ис эте.

Омюр аркъадашыны ишке озгъаргъан сонъ о, элине бир фильджан къаве алып, пенджереге якълашты. Кузьнинъ сувукъ куньлеринден бири. Ель тереклернинъ сонъки япракъларыны ерге атаракъ, кенди сертлиги ве сувукълыгъыны орталыкъкъа сепе. Селиме сокъакътаки адамларнынъ юзьлерине бирер-бирер бакъаракъ, оларнынъ арасында таныш сыма, таныш арекет, таныш сес армакъта. Амма эр шей файдасыз. Мында эр кес ябанджы. Олар яхшы муамеледе олып, не къадар яхшы даврансалар биле, Селиме оларны озь къальбине якъын этип оламады. Хусусан бугунь о озюни инанылмаз дереджеде янъгъыз ве тюшкюн дуя эди.

«...Аначыгъым, сени не къадар сагъынгъанымны бильсе эдинъ», — деп терен кокюс кечирди къыз. — Экимиз де бир куньде догъдыкъ... — Селиме бир ютум къаве ичип, бугунь о да дамсыз киби кельди... Бирден джеп телефонындан янъгъырап чыкъкъан давуш сукюнетни бозды. Къаверенки къувурчыкъ,

сачларыны манълайындан чекип, телефонгъа бакъты, экранда бир айлыкъ джиеннинъ фоторесми бутюн кедерли фикирлерине нокъта къойды. Ири козьяш тамчысы бунъа шаат олды.

«Аллахым, бу имтиан о къадар агъыр оладжагъыны акълыма биле кетирмедим. Ана-баба, тувгъанлардан узакъ олмакъ сонъ дередже къыйын ве дешет экен. Билем, мени севгенинъ ичюн буны башымдан кечирмектем, эр шей тек Сенинъ истегинъ иле ола. Санъа эр шей ичюн миннетдарым, тек дуа этем: Аллахым, меним тувгъанларымны къорчала... — Селиме акъкъан козьяшларыны силип, девам этти: арамыздаки багъны, бу индже йипек йипни узьме... къанатларым кесильмесин», — деп кене фоторесимге бакъты...

Эртеси куню Селиме кейфини ерине кетирмек ичюн, кобете пиширип, эв емеклерини азырлап базарджылыкъ япкъан къомшусына мусафирликке кирмеге ниетленди.

Къызны къапыда къаршылагъан элли яшындаки алчакъ бойлу къадын бирден шакъылдап кульмеге башлады.

— Хайырлысымы, къызым? Емек пиширип, манъа сатмакъ истейсинъми? Я да аш пиширмекни манъа огретеджек оласынъмы? Амма бакъ, меним теджрибем сенинъкинден зиядедир, кучь сынамагъа азырым, — деп шакъалашты.

— Ёкъ, тизе, сиз киби уста ашчыгъа емек сатып, пара къазанырыммы? Биз сизнен эки куньде бир корюшемиз, амма бири-биримизни деерлик бильмеймиз. Мен къаерден ве ким олгъанымны, асыл-несебимни, умумен, бир кере бир шей сорамадынъыз. Не ичюн аджеба?

Къыз къурназджа бакъып, даа бувланып тургъан сыджакъ кобетени къадынгъа узатты.

— Бугунь, истесенъиз де, истемесенъиз де, эр шейни озюм анълатаджагъым. Мени ватансыз, тамырсыз, кимсесиз бириси, деп беллеменъиз. Меним ватаным о къадар дюльбер, о къадар зенгин, тамырларым исе къавий... амма башта къаве…

Эв бикеси мусафирнинъ атиклигини бегенип кулюмсиреди. Селименинъ янакълары ал кираз киби къызарды.

— Мына бу меселя кобете, миллий емеклеримизден бири. Бизим къырымтатарлар этли ве хамур ашларыны пек севе, кобете исе…

Къадын Селимени софра башына давет этти. Онынъ сёзлери, козьлеринде лютуф сезиле эди. О, бираз шашып, йылмаяракъ кобетеге бакъып къалды. Къызны динълеерек:

— Сен кобетени тавукъ я да мал этинден яптынъмы? — деп меракъланды.

Селиме мемнюниетнен джевап бермеге башлады. Къадын тебесюмини гизлеп оламады. Козьлеринде исе насылдыр айнеджилик дуюла эди. Буны абайлагъан Селиме ярым сёзюни болип:

— Не олды? Айткъанларым сизге кулюнчли кельдими ёкъса? — деп сорады.

— Ёкъ-ёкъ. Садедже меракъландым иште, меселя, мен кобетени эвде тавукъ этинден япам.

— Сиз? Кобете?

— Эльбетте, къызымны да огреттим, амма мен, догърусыны айтсам, даа чокъ янтыкъ севем...

— Эбет, шимди интернетте не истесенъ тапмакъ мумкюн, амма акъикъий къырымтатар емеклерини тек къырымтатар пишире биле, хаберинъиз олсун!

— Разым, айткъанларынъ догъру. Кобете, янтыкъ пиширмекни манъа анам огретти, онъа исе анасы — меним къартанам...

— Сиз... бизимкилерденсинъизми?

— Сизинкилерине ошамайыммы ёкъса? Бурнума бакъ, кимлерден олайым даа?

Селиме шакъылдап кульмеге башлады, къуванчынданмы, апансыз хаберденми, амма вакъиа бойле чевириледжегини акълына биле кетирмей эди.

— Бир вакъытлары, —девам этти къадын, — меним деделерим анда яшагъан, аджайип ярымада... истесенъ, санъа коюмнинъ адыны да айтайым… Демирджи, севимли Демирджи коюм... Санъа бир шей косьтермеге истейим. Меним бир тылсымлы къутучыгъым бар, анда мен энъ къыйметли шейлеримни сакълайым.

Къадын оданынъ кошесинде тургъан балабан долапкъа таба адымлады. Ичинден дюльбер орьнеклернен сюсленген кучюк,

эски сандычыкъны чыкъарып, яш мусафирге озь барлыгъыны такъдим этмеге башлады.

— О тылсымлы, чюнки ичиндеки эр бир шейнинъ озь такъдири, озь икяеси бар, оны ачкъанда, санки башкъа алемге, башкъа девирге даласынъ... Мына бу буюканамнынъ марамасы, бу мендильни исе о дедеме сёз кесимге нагъышлагъан эди. Эльбет, йыллар басманы аджымай, амма тувгъан топрагъымнынъ, эджьдатларымнынъ къыйметли тюсюни сакълап къалмакъ ичюн элимден кельгенини япмагъа тырышам.

Селиме козьлерине, къулакъларына инанмай, эшиткен сёзлерининъ ич бирини къачырмагъа сакъынып, нефесини биле явашлатты. Къадын фоторесимлерге кечти. Демирджининъ эски манзаралары, баба-деделернинъ генчлик девириндеки суретлери...

— Бу не къадар надир шейлер, — ичинден фысылдады Селиме.

Олар, санки ватан къучагъында, бири-бирини чокъ йыллар корьмеген тувгъанлар киби субетлешелер.

— Бу — мен яшлыгъымда алынгъан фотолар. Бу исе онынъ огюнде одельмеген борджум къалгъан, якъын бир танышым, ады Зекие, — деди къадын фотоларны мусафирге узатып, икяесини девам этти:

— Чокъ йыллар эвельси Озьбекистангъа сойларымны зиярет этмеге баргъанда, бу къызнен таныш олдыкъ. Сонъра багъымыз узюльди, Ватангъа къавушкъандыр, деген умюттем. Мен оны минетдарлыкъ иле сыкъ-сыкъ хатырлайым, хаста бабамдан Зекие хабер алып тура эди. Аллах ондан разы олсун.

Селиме элиндеки фотогъа бакъып, бир къач дакъкъа сусып отургъан сонъ:

— О къыз эвленди, къорантасынен Къырымгъа къайтты. Учь баласы олды, оларны бакъып, осьтюрмек, талим-тербие бермек ичюн башындан нидже къыйынлыкълар кечиргенини тек Аллах ве озю биле. Амма гъурбетликтен Ватангъа къайткъан эксери халкъымыз киби, эр шейни беджерди. Анам, демек, сизни хатырлай экен де. Дагъ дагъннен расткелишмез, амма инсан — инсаннен... Бакъ сен бу дюньяны. Айван къокъ-

лашып, инсан сёйлешип расткелишир, дегенлери — будыр, — деди янакъларындан ашагъы козьяшлар акъкъан Селиме.

Къадын Селимеге сарылып, оны багърына басты. Дюкюльдеген юреги кокюс къафесинден атылып чыкъаджакъ эди... Вакъыт санки токътагъан киби олды. Селиме къадыннынъ яш толу козьлерине бакъып: «Бу хабер бугуньге энъ къыйметли бахшыш олды... меним койдеш тизечигим», — деп яваштан фысылдады о.

Сарма къокъусы

Корюнишче алты яшында, къувурчыкъ сачлы, кичкене къызчыкъ эвге пек ашыкъа эди. Бесе-белли о, пек муим бир шей акъкъында айтаджакъ эди, чюнки чапкъанындан нефеси тутыла, панамасы тамамен башындан тюшип, устюне тикильген йипке илишип, бойнуна саркъаргъан.

— Ана, аначыгъым, анаа, къайдасынъ?

— Мындам, къызым, мындам — деп айтты эв ишлеринен огърашкъан анасы, — не олды, къызчыгъым? Нефесинъ тутыла, бир шейден къоркъып чаптынъмы ёкъса?

— Ё-ёкъ, аначыгъым, мен аш акъкъында сорайджакъ эдим. Сен бугунь не пиширеджексинъ? Энди бир шейлер азырламагъа башладынъмы?

— Пек ач олдынъмы ёкъса? — деп сорады къадын. — Акъшамлыкъны даа тюшюнмедим, онынъ ичюн, истеклеринъизни айта билесинъиз, мадмуазель, — деп эриштирди къызчыкъны анасы. О, эр вакъыт «мадмуазель» сёзюни къыз бир шей истегенде, я да назланмагъа башлагъанда айта эди.

— Неме… биз Алименен ойнагъанда, Анифе абланынъ эви янындан кече эдик, андан исе ойле бир лезетли сарма къокъулары келе эди… Ким биле насыл гузель олгъандырлар… агъзым сувланды, биз де бугунь сарма пиширсек не олур?

— Не олур? Меним къызым аш къазанчыгъыны толдурып, мемнюн къалыр. Сен истерсинъ де, мен япмаммы, биртанем?

— Сагъ ол, аначыгъым! Ойле олса, мен де санъа мемнюниетнен ярдым этерим.

Кичкене Фериде эллерини ювып, масагъа кечти, анасы исе емек ичюн азырлыкъларны башлады. Лахананы ювып, къазанны аскъанда, онынъ акълына балалыгъындан бир левха кельди.

— Сен оглюгинъни кий, къызым, мен исе санъа бир вакъианы тариф этерим. О да меннен олып кечкен адиселерден бири.

— Не де гузель! Сенинъ икяелеринъни сагъынып башладым, — деп къуванды Фериде.

Къызчыкъ сет устюнде онъайтлыджа ерлешип, анасынынъ козюне дикъкъат иле бакъты. О, анасынынъ балалыгъындан икяелерни пек севе эди.

«Мен о вакъыт сенден бир къач яш буюк эдим, — деп башлады къадын, — о девирлери адамлар пек фукъаре яшай эди. Совет деври ёкъ олгъан сонъ, аман-аман бутюн инсанлар бир къач капик къазанмакъ ичюн гедже-куньдюз агъыр чалышкъанлар. Бизим аилемизде, билесинъ, учь бала бар эди. Аятымыз енгиль дегиль эди, амма ич бир шейге бакъмадан, анам ве бабам къолундан кельгенлерини япып, бизни тойдурмакъ, кийиндирмек ичюн эр шейни япа эдилер. Сенинъ битанъ о вакъыт мектепте чалыша эди. Айлыкъны даима кечиктире, базы вакъытлары асыл да бермей эдилер. Мен де кичкене эдим, чокъ шейни анъламай эдим, бизге коре зенгин балалар киби эт, мейве ашамагъа истей эдим, амма бизим рызкъымыз башкъа эди, анам-бабамнынъ келири о вакъыт тек ун, ягъ ве къартопкъа ете эди. Базыда буны да корьмей эдик. Аллагъа чокъ шукюрлер олсун, анам ве бабам меним ичюн бу къыйын вакъытларда ибрет олдылар. «Мен але даа оларнынъ сабрына, икметине ве тербиелерине шашам. Аллахкъа олар ичюн минетдарым ве дуаджым», — деп тюшюнди Земине.

Анасы сусып къалгъаныны корьген Фериде, оны яваштан опюп деди:

— Сонъ, ана, сонъ не олды?

— Сооонъ, куньлерден бир кунь, мектептен къайткъанда, къомшуларымызнынъ къапысындан инанылмаз леззетли къокъуны дуйдым. Сарма къокъусы эди. Мен де о къадар ач эдим ки, тез-тез эвге чаптым. Бельки де меним анам да ойле бир шейлер пиширген деп. Эвде эльбет чайнен отьмек ве пишкен бир къач тане къартоп бар эди. Козюм къайтты, амма анама бир шей айтмадым. Онынъ джаныны агъырттырмагъа къоркъа эдим. Емекни ашагъан сонъ, сыныфдашыма барып бираз ойнамагъа изин сорадым. Эвден чыкъкъанда исе анам манъа:

— Балам, санъа не олды? Мектепте ярамай бир шей олдымы? — деп сесленди.

— Ёкъ, ана, — дедим, — бугунь джаным ойле бир сарма чекти, амма… — софрагъа бакъып, девам эттим, — Салие-Шерфенен ойнасам, кечер, — деп одадан чапып чыкътым.

Земине къазанны бакъмакъ ичюн турды. Оданы сакинлик басты. Икяени девам этмек агъыр кельди. Чюнки къадын шимди тек о вакъыт анасы сетке отурып не ичюн агълагъаныны анълай эди. Эльбетте, озь балалары ичюн джан бермеге азыр олгъан ананынъ юреги бу киби шейлерге зор даяна эди. Амма сабыр этмели эди, сабырнынъ тюбю — сары алтын дейлер.

— Я сонъ не олды, ана? — токътамай эди Фериде.

— Сонъу — согъан, — деп кулюмсиреди Земине. Эвге къайткъан сонъ не олсун, къайдандыр эвимизден сарма къокъусы келе эди. «Э, кене о къокъу акълыма кельди», — деп, дуйгъаныма къулакъ асмамагъа чалыштым. Амма ашханеге киргенимнен не корейим? Сенинъ битанъ тане — тане, дюльбер къапысталы сармаларны табакъкъа ерлештире эди. «Тез-тез эллерини юв, балам, сармалар азыр, бакъ, еписи сени беклей!», — деди.

Башымы чевирдим, софра башында энди къартбабанъ, тизенъ ве дайинъ отура эди. «Къана, отур ерине, ёкъса кеч къалгъанлар сармасыз къалыр», — деп айтты къартбабанъ. Козюме инанмай эдим. О къуванчны да шимди тасвир этип оламам. Ичимдеки байрам дуйгъусы але даа акълымда.

Сонъ сармалы табакъ софра ортасына къоюлды. Козьлеримни къапатып, онынъ леззетини мумкюн олгъаны къадар ичиме алмагъа тырыштым, бир даа да бойле бир шей не вакъыт олур деп. Этрафтакилер устюмден шакъалашып кульмеге башлады. Биринджи сарманы бабам меним табагъыма къойды… Эльбетте, ичинде не эти, не де пирничи бар эди... Оларнынъ ерине къартоп, хавуч, бираз согъан къоюлгъан эди. Атта лахананы битанъ барып къомшумыздан сорагъан. Амма инанмазсынъ, аятымда ойле леззетли сарманы ашамадым. Битанъны ярым акъшам опип отурдым, я да сарманы о къадар сагъындым, я да анам меним ичюн эп тылсымджы олып къалгъаны ичюндир.

О акъшамны эп бирликте кечирдик. Пейда олгъан муитни ич кимсе джоймагъа истемей эди. Биз санки аилемизнинъ шахсий бир байрамыны къайд эте эдик.

«Аллахыма шукюрлер олсун, анам-бабам сагъ олсун, Сен олардан разы ол, Яраббим», — деди ичинден Земине ве къапысталы сармаларны дюньядан да севгили къызы иле берабер сарып башлады.

Башынъ сагъ олсун

— Анълайсынъмы, Катенька, бу аятта яшамакъ ичюн тербиели олмакъ аздыр. Меселя, сен отьмекнинъ устюне тек ягъ дегиль де, къашкъавал да къоймакъ истесенъ, бираз атикче, базы ерде исе арсыз олмакъ керексинъ. Вазиетке коре эльбет. «Арсызлыкъ экинджи бахттыр», — деп нафиле айтмадылар! — кулип башлады Алексей Степанович. Онынъ тебессюми даима олгъаны киби айнеджилик, козьлери исе окъ чалмакънен толу эди.

Къаршыдаки генч къыз Катя сусып отура эди. О, тек якъында ишке киргени ичюн, мунакъашаларгъа киришмеге истемеди. Тыб колледжини битирген сонъ, чокъ вакъыт озюне

иш тапып оламагъан. Алексей Степановичнинъ козюне терен нефес алып бакъты. Индемеди. Эвде оны учь яшындаки огълу беклей эди. Эм баласы, эм кендиси кене ач къаладжакъларыны истемеди. Арыкъ ве узун бойлу къыз дефтерине бакъып, бир шейлер язып башлады.

Алексей Степанович сёзюни девам этеджек эди, амма Катя первасызлыкъ косьтергенини корип, токътады. Шу вакъыт онынъ телефонына месадж кельди. Хастаханеге янъы хастаны кетирдилер. Эким турды ве ашыкъмайып халатыны тюзетип башлады. Балабан ве шишман вуджуды тыб урбасы ичинде даа чокъ айырылмакъта эди, къара ве бурюшкен бетини къапыгъа чевирди:

— Айды, Катенька, мени динълемеге истемесенъ, кеттик бираз чалышайыкъ, уйле емегине пара къазанырмыз, сен янъы кельген хастаны къайд эт, мен саба бакъувыны башларым, — деп одадан чыкъты.

Эмшире Катяны мезкюр экимге багъладылар, онынъ ишине бакъып огренмек керек эди. Къыз дефтерини алып, коридоргъа чыкъты. Коридор рых-марых адамларнен толгъан. Бесе-белли бир шей олгъан. Катя ары ювасына кирип кеткени киби, не олгъаныны анъламагъа тырышты.

— Оны араба тюртти!

— Ёкъ, о озю йыкъылып къалды!

— Мендже, оны урып ташладылар!

— Токътанъыз, токътанъыз! — деп башлады Катя. — Сизден биринъиз анълатсын, не олды, не ичюн бу къадар шамата.

— Биз сокъакъта огъланчыкъны таптыкъ. О, ёлнынъ кенарында ята эди. Анда къайдан пейда олды там оларакъ кимсе айтып оламай. Амма сабийчик пек ярамады, не агъзыны ачты, не де козьлерини, байылгъан алда оны мында кетирдик.

— Анълашылды. Баланынъ янында бир де бир весикъалар бар эдими?

— Ёкъ, телефоны да ёкъ эди.

— Айтам сизге, оны айдутлар тутып, котеклеген, бельки де телефоныны алып къачкъанлар!

— Айды, биз огъланчыкъкъа ярдым этермиз, къалгъаныны полис хадимлери бакъсын, — деп яш эмшире адамлар арасындан чыкъмагъа ашыкъты.

О, коридорнынъ башкъа четинде экимни корип, тез-тез онъа ашыкъты.

— Алексей Степанович! Алексей Степанович, токътанъыз! Энди кельген балачыкънен не япаджакъмыз? Онъа аджеле ярдым керек...

Катя бирер-бирер бутюн дуйгъанларыны экимге анълатты. Сесинде эеджан дуюла эди. Озю де къалтырап башлагъан, бесе-белли сабий хаста ичюн пек къасеветленди.

— Шимдилик оны махсус палатагъа ерлештиринъиз. Капельница къойынъыз. Полициягъа мен озюм хабер этерим.

— Бельки де оны бакъып аджеле амелияткъа къоймакъ керекмиз?

— Ашыкъма, къыз, бираз бекле, меним айткъанымны яп. Шимди исе алтынджы палатагъа кир, бизим севгили хастамыз кене баш агърыларына шикяет эте. Оны текрар МРТ-ге ёллайыкъ.

Катя башынен ишмар этти ве алынгъан эмирни керчеклештирмеге ашыкъты.

Алексей Степанович тыббиетте чокъ йыллар олгъаны ичюн, озюни керчек мутехассыс деп сая эди. Амма онынъ хасталары эсасен паралы адамлар олгъаны да сыр дегиль эди. Пара делиси, ачкозь эким ишини яхшы япса да, айыры бир ‘тешеккюрсиз’ чалышмай эди.

Хастаханенинъ хадимлери де Алексей Степановични севмегенлер. Онынъ мында пейда олувы гъает шубели эди. Хадимлер арасында ошек къайнаткъанда, эким укюметте буюк багълары олгъаны ичюн, озюне яхшы бир чалышма ерини айыргъан ве башкъаларгъа коре юксек маашнынъ саиби олгъан экенини айта эдилер.

Хастаханеде саба олгъан сес-шамата токътады, баланы кетирген адамлар дагъылгъан ве корюнишче эр шей адеттеки киби кетмекте эди. Озь вазифесини битирген Катя, хаста огъланчыкънынъ палатасына кирди. Бом-бош ве ренксиз одада бу сабий даа да гъарип корюне эди. О аля даа озюне

кельмеген, Катя яваштан янына барды. Къашлары къалем, кирпиклери узун, бурну тюз, дудакълары ал, тыпкъы ресимдеки киби, дюльбер огъланчыкъ эди. Эмшире дикъкъатнен урбасы, эллери ве аякъларына бакъты. Ёкъ, о, эвсиз-баркъсыз балагъа ич те ошамай. Урбасы тертипте, эллери темиз, аякъкъабы териден ишленген. «Оны котеклеген олсалар, урбасы йыртыкъ олур эди, демек араба къакъкъан олса керек», — деп озь-озюне тюшюнди Катя. «Барып Алексей Степановични ашыкътырайым» — сёзлеринен экимнинъ одасына чапты.

— Оджам, сиз хасталар бакъувыны битирдинъизми? — деп башлады къыз, одагъа киргенинен.

— Яваш ол, Катенька, масадан весикъаларымны учурттынъ. Сакин ол, терен нефес алып, яваштан не истегенинъни айт.

— Оджам... о сабий бала... оны тез-тез бакъмакъ керекмиз, менимдже, о къазагъа огърады, козюни ачмай, аппаратларгъа багъладым, басымы, юрек урувлары пек юксек...

— Токъта, — деп кести сёзюни эким, — капельницаны къойдынъмы?

— Къойдым…

— Яхшы, биз даа бираз беклейик.

— Нени, оджам, нени? Биз отурып, бир шей япмасакъ, оны джояр мыз!

— Бала корюнишче къач яшында?

— Секиз-он... я не?

— Демек, оны ана-бабасы энди къыдырмакъ керек. Якъынлары тапылса, сонъ бакъып олурмыз.

— Алексей Степанович, сиз не айтасынъыз? Онынъ джаныны къуртармакъ ичюн мытлакъ адыны бильмек керекми?

— Ады керек дегиль, кадям. Мында башкъа меселе. Олар амелият ичюн пара оденджеклерине эмин олмакъ керекмиз, ёкъса озь джебимизден капик чыкъарырмыз.

— Япманъыз лютфен! Инсаннынъ джаны паранен ольченирми?

— Сен даа пек генчсинъ, меним яшыма кельсенъ, башкъадже лаф этерсинъ. Айды, козьлеринъни тиклетип турма, бар, ишинъни бакъ.

Катя одадан чыкъты. Барып чалышаджакъ эди, амма даянамады. Кене сабий яткъан палатагъа чапты. Катя керчектен даа генч эди ве экимлерге аит олгъан сертликке алышмагъан. Ишлеринде кедер эткен дуйгъуларны сакъламагъа да даа огренмеди.

Палатада исе ич бир шей денъишмеген, огъланчыкъ джан береджеги киби ятмакъта эди. Бети де акъ кесильген. Къыз экимнинъ ханджер сёзлерини, сабийнинъ алы, озь огълуны акълына кетирди. Янына отурып, элини алды. Бу дакъкъа баланынъ пармакълары къыбырдады ве сабий инъильдеди.

— Даян, кичкенем, даян, — деп агъламсырап башлады Катя. Онынъ мераметли юреги бу адалетсизликке первасыз къаламай эди. Аппаратларгъа бакъты, бала олюмден бир адымда эди. Сычрап турды, кене экимге чапты.

— Не олур, лютфен, оджам, баланы бакъынъыз, косьтергичлер фена, оле ята!

Эким телефонны алып, регистратурагъа телефон ачты:

— Бельгисиз хаста акъкъында малюмат пейда олдымы? Ана-бабасы, якъынлары... къыдыргъанлар олдымы? Ёкъ? Яхшы, сагъ ол. Белли олса, хабер эт.

Алексей Степанович телефон трубкасыны яваштан къулагъындан алып, янакъкъа тюшюрди, бир къач сание санки бир шей эсаплагъаны киби нефес алмай отурды. Катя дешет толу козьлеринен онъа бакъа эди. Эким къарарыны айтса, юреги патлайджакъ киби тура эди. Бирден ода сакинлиги бозулды. Къапы къакъылды ве ичериге даа бир эмшире кирди.

— Алексей Степанович, янъы кельген огъланчыкъ, джан берди, кирип къайд этмек керексинъиз.

Катя къатып къалды. Ичинден нефрет эткен экимнинъ устюне атлап, козьлерини ояджакъ эди, оны урып ольдюрмеге азыр эди.

— Языкълар олсун сизге, языкълар олсун сизге! — деп, одадан къачты.

Алексей Степанович къара дефтерини элине алды, паалы аякъкъабындан тоз сюртип, палатагъа таба адымлады. Анда исе энди хадимлер топлашкъан.

— Айды, чекилинъиз, чекилинъиз, не къатып къалдынъыз я? Берсенъиз кечейим, — деп сабийнинъ янына кечти. Онынъ бетине бакъты. Къатып къалды. Бир къач дакъкъа эвель ярдымгъа мухтадж олгъан балачыкъ экимнинъ огълу эди.

— Яврум?! Балам! Аман! Инанмайым! Мен не яптым, огълум? Сени озь эллеримнен олюмге аттыммы?! Балааам!!

Алексей Степанович бар олгъан кучюнен джансыз джесетни сарсытмагъа башлады. Электрошокерни алып, оны озюне кетиреджек олды. Эким дерсинъ делирди.

— Не турасынъыз? Ярдым этинъиз! — деп къычырып башлады этрафтаки хадимлерге. Япкъан арекетлерини контроль этмей эди.

Коридорда айкъырмаларны эшиткен адамлар джыйылып башлады. Амма палатагъа кирмеге кимсе джесарет этемеген. Тек ичинден: «Ольмейджексинъ! Ольмейджексинъ! Изин бермем!», — деген къычырмаларны эшитип тургъанлар.

Санки акълыны джойгъан экимни огълундан узакълаштырдылар, меджбурен ине урып, тынчландырдылар.

— Етер, Алексей Степанович. Бала ольди. Оны раат быракъынъыз, сонъки саатлер етерли къадар къыйналды. Будыр Аллахнынъ эмри, — деди баш эким. — Протоколны мен озюм толдурырым. Сиз эвге барынъыз. Къара хаберни якъынларынъызгъа айтмакъ керексинъиз. Башынъыз сагъ олсун.

Адам олмакъ

Бугунь ава сувукъ ве дымлы. Къарарнен къыркъ-къыркъ беш яшындаки адам, бош сокъакъларны ашыкъып кечмекте. Бесе-белли, бойле аваны ич те севмеген, бетине ургъан сувукъ ель ве ягъмур тамчыларындан юзю даа бетер бурюшип кеткен. Вакъытсыз къырылгъан шемсиесини асабий шекильде элинде салламакъта. Устюндеки боз пальто, къурсакъ къанкъайгъаны ичюн садефленмеген. Башындаки шляпа чаларып тургъан

сачларны сакъламакъта. Токътамайып саатине бакъып, даа тез кетмеге тырышмакъта эди.

Чокъ биналы эвнинъ кошесине якълашкъанда сылакъ асфальт устюнде отургъан, яланаякъ, тахминен он эки яшында огъланчыкъны корьди. О, бузлап къалтырамакъта эди. Ярым саат эвель ярдым сорамакъ ичюн узаткъан арыкъ элини шимди йыртыкъ ве чуллы кофтанынъ ичинде къыздырмагъа тырыша эди. Сёнюк ве ач козьлеринен якъынлашкъан адамгъа бакъты. Апансыздан атылып турды ве:

— Эмдже, мен пек ач олдым, не олур, бир отьмек парасыны беринъиз, — деди.

Риджасы джевапсыз къалгъаныны корьген тиленджи бала текрар сесленди. Амма адам онынъ тарафына бакъмайып, тез-тез шу ерни кечмеге тырышты.

— Эмдже, не олур, ялварам, Аллах ризасы ичюн, бир отьмек парасыны беринъиз, эки кунь агъзыма бир уфакъ отьмек биле — алмадым.

— Джоюл мындан, — серт сесинен джевапланды кечиджи адам.

Огъланчыкъ онынъ артындан чапып, пальтосынынъ енинден чекип башлады:

— Лютфен, эмдже, ачым, мен ачым, — деп къычырды.

Буны корьген эркек, даа зияде синирленди. Элиндеки шемсиесинен баланы олгъан кучюнен тюртти. Тиленджи огъланчыкъ мувазесини джойып, балчыкъ ичине йыкъылды.

— Ёкъ ол дедим санъа, джинабет! Къайдан мараздан пейда оласынъыз сиз?!

Бала даа да бетер йыртылгъан кольмегини тюзетмеге чалышты. Ынджытув козьяшлары бетиндеки чамурнен къарышылды. Бир шей айтмады. Акъсап, бина артында гъайып олды.

Шляпалы адам, санки тезек ичине баткъаны киби, кирленген енини къакъып башлады. Автобус дурагъына кельди, амма автобусны къачырды. Невбеттеки исе тек бир сааттен сонъ келеджек эди.

Къаш къараргъан вакъты яваш-яваш къаранлыкъкъа чевирильди. Сокъакълардаки фенерлер ренксиз авагъа ренк къошып башлады. Ягъмур сертлешти. Сувлы дувар гедже арекетлерини токътатты. Шляпалы адам аякъ пармагъы уджундан башына къадар сыланды. Эвге кеч къайтып оладжагъыны анълап, якъын бир ерде, къавеханеге кирип, акъшам емегини ашамагъа ве бираз къурумагъа къарар алды.

Къавеханеге киргенинен бам-башкъа бир муитни сезди. Мында атта дуварларнынъ ренклери кейф котере эди. Толу салоннынъ адамлары шакъалашып, вакътыны шенъ кечире эдилер. Мында даа чокъ яшларны корьмек мумкюн эди. Эльбетте, генчлер даа чокъ фаст-фуд емеклерини сечмектелер.

Шляпалы адамнынъ бурнуна аш къокъусы кельди. «Бу нахош авада ич олмадым ашап тоярым», — деди ве касса янына якълашты. Чокъ тюшюнмейип, озюне эки къопкъа тавукъ къызартмасы, къавурылгъан къартоп, он тилим отьмек ве ичимлик сымарлады. Къавеханенинъ кошесинде бош ер тапып, о тарафкъа адымлады. Ачкозьлюкнен алынгъан емекке айван киби атылды. Шу дакъкъасы къапынынъ зили чалынды ве балабан салонгъа арыкъ ве алчакъ бойлу къартий кирди. О, озь джурьатсыз арекетлеринен шляпалы адамнынъ дикъкъатыны джельп этти. Битачыкънынъ урбасы саде, амма тертип ве низамда эди. Яваштан диван кошесине отурып, этрафкъа бакъынды. Белли, бир шей сымарламайджакъ, бельки де ушюгени ве бираз къызынмакъ истегени ичюн киргендир. Бир къач дакъикъадан сонъ къартий джебинден бош пакет чыкъарды. Янында ашларыны битирмеген ве турып кеткен муштерилернинъ емек къалымларыны яваштан пакетке топламагъа башлады. Корюнгени киби, озюни онъайтсыз дуя эди. Амма япаджакъ ишини битиреджек эди. Къартчыкъ, анда-мында бакъып, бир къач вакъыттан сонъ ярым торба аш топлагъан.

Шляпалы адам, бу битачыкътан козьлерини алып оламай эди. «Буларгъа бакъ сен, нелер тек уйдурмайлар, пислик!» — деп тюшюнди о, ве тавукъ кесенде къалгъан соусны ялады. «Яхшы да маддем бозулмай...» — деди ве акъшамлыкъны девам этти.

Битачыкъ кендиси анъламайып ве истемейип, озюне пек чокъ дикъкъат чекти. Ниает бир йигит еринден турып, онынъ янына баргъан.

— Къартана, сиз ачсынъызмы? О къалымларны къалдырынъыз, алынъыз буны, биз даа ашамадыкъ, темиздир. Истесенъиз, сизге сыджакъ чай кетирейим, — деди йигит ве элиндеки къопкъаны битагъа узатты. Ичинден сыджакъ ве лезетли тавукъ къокъулары кельмекте эди.

— Вай, балачыгъым! Аллах сенден бинълердже разы олсун, амма мен, керчек айтам, токъым. Озюм ичюн дегиль, топлангъан емек къалымларыны сокъакътаки эвсиз къалгъан мышыкъларгъа джыям. Къайгъыргъанынъ ичюн сагъ ол, балам.

Бу джевап тек йигитни дегиль де, этрафта отургъан ве къартийни эшиткен адамларны да тааджиплендирди.

— Анълайсынъмы, мен мындан якъын бир юва таптым, анда он тане мышыкъ бар. Олар ойле бир гузель айванчыкълар, эм кичкене, эм балабанджа сойлары бар. Ренклерини корьсенъиз, чешит тюрлю! Аджайиптирлер. Бузлап ольселер, языкъ-гюнях олур дедим. Онынъ ичюн ара-сыра оларгъа барам. Билесинъизми, пек меракълы, сен оларгъа бир тилим отьмек бермесенъ де, онынъ ерине бир кереджик сийпасанъ, санъа бутюн сыджакълыгъыны багъышлап, мыравламагъа башлайлар.

Къомшу маса огюнде отургъан базы муштерилер алынгъан емеклеринден бир парча айырып, битачыкъкъа узатмагъа башладылар.

— Бу куньлери сувукъ, ашап тойсынлар, — деп сыранен битагъа бардылар.

Четте анасынен отургъан дёрт яшлы къызчыкъ бутюн бу икяени дикъкъат иле динълей эди. Апансыздан еринден сычрап, къартийге ашыкъты.

— Буны да алынъыз, — деп, къолуна ава купечиклерини узатты. — Олар меним кейфимни пек котерелер, эминим, олар да къуваныр.

Адамлар кулип башлады.

— Къызчыкъ, сенинъ балабан юрегинъ бар экен! — деди битачыкъ ве баланынъ башыны сийпады. Салонда даа да сыджакъ муит укюм сюрди.

Тек кошедеки шляпалы адам кульмемекте эди. Сусып отурды. Тюшюнди. Ашны четке чекти. Агъзына башкъа бир кесечик биле алып оламады.

Къаве сувумагъандже

Оданынъ къапысы яваштан ачылды. Къаранлыкъ ичине далгъан инсан бир къач сание этрафкъа бакъынды. Козьлери алышмагъаны ичюн, къап-къара орталыкъта бир шейлер корьмеге умюти ёкъ эди.

— Зюльметте де яшамагъа огренмек керек, — деп сёндюргичке узаткъан элини кери чекти. Яваштан балконгъа адымлап, дикъкъаты тек элиндеки фильджанда олгъаныны анълады. О, санки бутюн дюньяны, онынъ эйи, шырын анъларыны бир фильджан къаве ичине сыгъдырды ве шимди энъ эсасы бу къаранлыкъта ичимликнинъ ич бир тамчысыны биле тёкмемек керек эди.

Ниает ерине еткен сонъ, о, дерсин бир шейден сакъланаракъ, сувукъ табангъа отурды. Этрафкъа бакъынды. Эр ер зиндан киби эди.

— Олсун, — деди ичинден о, ич олмаса къавемни раат ичерим...

Козьлерини юмды, терен нефес алып, фикирлеринен узакъларгъа далды. Ахыры, узакътан кельген ве яваш-яваш якълашкъан бир сесни дуйды...

— Сен мындасынъмы?

— Бильмейим...

— Не олды?

— Айтамам...

— Я фикирлеринъ?

— Джоюлды... санки узун бир аяттайым. Не мерагъым, не бир шейге истегим къалды.

— Чокътан мындасынъ?

— Э... билесинъми, бу аят... ишлер, арекетлер догъру насыл олгъаныны яхшы билем, амма этрафта олгъан шейлерден сыкъылам. Сыкъылам чюнки чокъусыны айтып оламайым, сыкъылам, чюнки озюмни гуняхкъа далдырмагъа истемейим, адамларны да ынджытамайым... Адалетсизлик богъуджыдыр.

— Хош кельдинъ аятыма... Мен денъизни севем. Я сен?

— О даима меним сырдашым эди... базы вакъыткъа къадар... шимди янына барсам биле, узакъ танышлар кибимиз…

— Амма онынъ къабааты екъ ки?

— Билем....

— Козьлеринъни ач, къоркъма. Бу кечиджи дюнья.

— Амма бу дюньянынъ да озь тады бар. Севмек, къуванмакъ, къувандырмакъ керекмиз. Амма... мен... бу леззетни джойдым. Невбеттеки аятны исе ис этип оламайым…

— Я якъынларынъ?

— Бардыр. Бар. Амма оларнен де самимийлик ёкъ. Достлар... чокъусыны джоя башладым. Бу меракъсызлыкъ мени богъаджакъ.

— Меракъсызлыкъ дегиль. Догъру насыл олгъаныны бильгенинъ ичюн, чокъ шейлерден вазгечмелисинъ ве бунынъ догъру бир джевабы бар. Сен буны нафиле япмайсынъ. Бу дюньянынъ гузеллиги де шубели...

— Акълысынъ. Мен пек ёрулдым. Джоймагъа, агъламагъа артыкъ истемейим. Кучюм къалмады.

— Сен агълама. Аллахкъа сыгъын. О эр шейни билиджидир. О бизге эм имтиан бере, эм ёлны ача. Бираз бекле. Эр шей чезиледжек. Тек сен севген шейлерден вазгечме. Денъиз олсун, кок къушагъы олсун, оларнен сырдашмагъа ве оларгъа къуванмагъа девам эт.

— Я сен кимсинъ?

— Меним адымны бильмесенъ де олур. Амма мен эр вакъыт янынъдам. Бу да сенинъ янъгъызлыгъынъа сонъ олсун.

Башынъны котер. Козьяшынъны силь. Бираз куль. Гузель... Бакъ, къавенъ шимди сувуджакъ. Меним ичюн де бир ютум яп.

— Амма мен сени корьмейим биле? Къайдасынъ? Не сустынъ? Анъладым... Корюшкендже... Сагъ ол…

Шу ань тасавур этильмейджек къадар узакъ, уджсыз-буджакъсыз кокте танъ атмасынынъ ильк къыгъылчымлары корюнди.

Сонъки япракъ

«Япкъан яманлыкъларынънынъ артындан
бир эйилик яп ки, олары ёкъ этсин.
Инсанларнен мунасебетте
гузель ахлякълы ол».
Хадис.

Хызметчи къыз эв саибеси одасына кирип:

— Алие ханым, бугунь не де яхшы ава бар! Келинъиз, бираз багъчада аваланайыкъ. Кунеш къыздыра, къушчыкълар чивильдеше! — деп кульди.

Корюнишче къарарнен отуз яшында къадын къаранлыкъ, серс одачыкъта сакъат арабачыгъында пенджереге чевирилип отура эди. Тертипнен топлангъан сырма сачлары, айдын юзю, индже бели, аджайип дюльбер эллери онынъ гузеллигини айрыджа косьтере эди. Беяз ве назик пармачыкълары ве аякъларыны башкъа адамларнынъ назарындан гизлеген козенекли къалын ёргъан устюнделер. Къадын эр джеэттен гузель олса да, козьлери — къальп кузьгюси — онынъ асыл вазиетини акс эткенлер… Эфкяр, яныкъ, умютсизлик ве окюнч толу мавы терен козьлер… Олар айдын келеджекке умютсиз бакъкъан киби корюнелер…

— Мен бир шей корьмеге истемейим! Манъа кунеш де, къушлар да керек дегиллер. Гонълюм бир шей истемей! Бакъ мен кимге ошап къалдым! — Алие пенджереге аркъасынен чевирильди ве къапы янында тургъан алчакъ бойлу, корюмсиз хызметчисине юксектен козь ташлады. — Бакъ, — девам этти Алие, — озю юрюп оламагъан бу начар беденим энди кимге керек! Къана бу чиркин арабачыкъ ерге батсайды… Мен энди кимсеге керексиз олып къалдым… Джаным янды! — къадын окюнчтенми, умютсизликтенми, янында тургъан бир бардакъ сувны кузьгюге фырлатып атты. — Санъа къач кере айттым — бу кузьгюни чыкъарып ат, оны кореджек козюм ёкъ! Сен не, меним бу кузьгюге бакъып, тезден оледжегимни истейсинъми?..

Алие бу сёзлерден сонъ сесини чыкъармады. Хызметчиси неге огърагъаныны бильмей башыны энкейтип турды. Козьлерине яш кельди. Сонъра о буйрукъны беклемей, къырылгъан бардакъ ве кузьгюнинъ парчачыкъларыны топлады. Одада богъуджы къабир сукюнети пейда олды.

Бираздан сонъ Алие озюне келип, даа якъында ишке алынгъан хызметчи къызгъа сес котергенине юректен пешман олды. Оны деръал янына чагъырды ве креслогъа отуртып, юрегини бошатмакъ макъсадынен олса керек, къасеветлерини яваштан икяе этмеге тутунды.

— Мени анъла, бу даимий сюкюнетке артыкъ даянып оламайым, — деди Алие. — Бабам вефат эткен сонъ, омрюм битти, деп белледим. Эмильнен тоюмыздан сонъ ярым йыл кечер-кечмез, мен олгъаны-оладжагъы 20 яшында олгъанда, бабасыз къалдым. Манасыз, адалетсиз олюм. Хастаханеде, джеррахнынъ масасы устюнде козю ачыкъ кетти. Джеррах янълышып, кокюс бошлугъындаки къырмызы къан дамарыны сыкъкъан экен. Эбет, о вакъыт аят имтианлары башлагъаныны бильмей эдим. Бабам кеткенине эки йыл кечер-кечмез анам юрек хасталыгъындан дюньяны терк этти. Бундан сонъ олсун эвде, олсун иште арды-сыра гонъюльсиз аллар юзь берди. Акъайымнен арамызда анълашмамазлыкъларнынъ арды

узюльмеди, огълум сёз динълемей, баштакълыкъ япты, кет-кете йырламагъа да агъыр олды. Концерт ве гастроллерден биле вазгечмеге меджбур олдым. Сонъ продюсер де меним огюме-артыма бакъмай иш тутткъаныма шикяет этип, манъа кучюк тенефюс алмакъ вакъыт кельгенини айтты. О исе, шу вакъытта, мелекдай йырлагъан Эльвина адлы янъы йылдызчыкъны мейдангъа чыкъараджакъ эмиш. Мегер Эльвина, бакъса, йырларны озю яза экен! Я мен йырлагъан тюркюлерни китаплардан алдыммы ёкъса? Эмиль аилемиздеки вазиет айрылышувымызгъа кетирмесин, деп акъча къазанмакъ макъсадынен Тюркиеге кетмек къарарына кельди. Бойле этип учь йыл девам этти. О, бу къадар вакъыттан сонъ къайтып кельгенде эр шей озь ёлуна минип башлагъан киби олды. Экремчик мектепке бармагъа азырлана эди. Мен исе эвелькиси киби яшамайджагъым, севимли ишим — йырлар айтмакънен огърашмайджагъым, озюмни аилеме багъышларым дегенде эр шей башкъаджа олып чыкъты…

О сабаны бугуньки киби хатырлайым… Ава булутлы олса да, биз — мен, Эмиль ве Экремчик — балыкъ тутмакъ ичюн озенге бармагъа азырлана эдик. Эмиль ава пек тез денъишип тургъаны себебинден эвден истемей-истемей чыкъты. Амма мен сёзюмде къатты турдым ве, не де олса, эпимиз озенге кеттик… Тёвбе, мен озюмни шу ичюн аля бугунь къабаатлайым… Биз ёлда кеткенде трасса деерлик бош эди, амма апансыздан фаджиа юзь берди...

Алие козьяшларыны тыйып оламагъанындан токътады, агъыр нефес алды. — Бир къач сание ичинде эки джандан, азиз адамдан эбедий айырылдым. Биз толаларнен толу юк машинасына насыл урулгъанымыз, толалар бизим устюмизге насыл авдарылгъаны — эписи акълымдадыр. Аллахым, мени де оларнен берабер алып кетсейдинъ! Бельки гуняхларым чокътыр, оларны даа ювмакъ борджлум… Ах, санъа буларны не ичюн айтам экен!..

Алие эппейи индемеген сонъ, хызметчисини онъа ашханеден сув кетирмесини риджа этти. Оданы кене сукюнет басты.

Алие бу сукюнетте энди дёрт йыл девамында яшап, онъа аман-аман алышкъан эди…

Алие бираз отургъан сонъ, къара ве эски балабан комодгъа таба ёнеди. О бу комодда, озю тюшюнгени киби, онъа омрюнъде насылдыр бир къуванч кетирген шейлерни сакълады. Комодда эр шей тертипнен топлангъан. Эр шей ерлиеринде, ашагъыдаки раф иджадий ёлунынъ башланувынен багълы олса, сонъки рафтаки шейлер онъа агъыр куньлер акъкъында хатырлаталар.

Алие юреги сызлагъанда я да аяттаки бахтлы дакъкъаларны анъмагъа истегенде бу ерге келе эди. Амма бугунь дуйгъулары башкъаджа эдилер, багърыны насылдыр раатсызлыкъ сарды. Алие оялангъан кок тюстеки енгиль басма антерине козь ташлады — иджадий ёлунынъ башы…

— Бу антерде ильки кере санагъа чыкъкъан эдим, — деп тюшюнди о. — Эбет, олса-олса 15 яшында олгъандырым. Антерни севгили бабам багъышлады. Сонъра исе мухлислерден, пешимден юрьген йигитлерден бахшышлар чокъ олды. Паалы билезликлер, алтын ильванлар, кольелер, шляпкалар — не къадар манасыз ве бош шейлер… Акълымда, айны вакъытта бир къач йигитнен корюштим, олар о къадар ахмакъ олгъанына бакъ. Бу иш насыл этип элимден кельген экен! Заваллы Эмиль, тек о бир шейнинъ фаркъына бармады, о манъа кёране гонъюль берди ве инанды. Мен онъа акъайгъа чыкъаджагъымны сонъки дакъкъасынадже бекледи. Ах, мен оны севмегенимни, садедже эгленгеним ичюн, озюмни янъы саада сынап бакъмакъ ичюн акъайгъа чыкъкъанымны бильсе эди…

Алие пешинден юрьген йигитлерден бахшышларны козьден кечирип, комоддаки эшьяларны чыкъарып полгъа атмагъа башлады. «Файдасыз шейлер, манасыз шейлер» деп текрарлады о. Ода яваш-яваш тертипсиз гримханеге чевирильди. Бу ерде эр шей бар эди, эшьялар табанда ве ятакъта дарма-дагъын олып ята эдилер.

Ниает, Алие ёрулды ве терен бир нефес алды. О, пенджереге бакъты ве булутлы кокни корьди. Сытыкъ къара булутлар

кокни буюк тезликнен къапладылар. Ель чыкъты. Тереклердеки япракълар насылдыр телюкенинъ якъынлашкъаныны сезгендайын титреп башладылар. Бир кереден къаранлыкълашты, булутларнен сарылгъан дагълар биле корюнмедилер. Кок о къадар гудюрдеди ки, дерсинъ о мына-мына бинълернен парчачыкъларгъа ярылып, ер юзюне дешетли кучьнен авдарылып тюшер. Сагъанакъ башланды.

Алие еринде къыбырдамай отурды, юрегини эвельки дешет ве къоркъу сарды. О ёлгъа тикилип бакъты ве бирден мудхиш кучьнен:

— Экремим, огълум, ольме, балам!!! Эмиль, ёёёкъ… джаным, даян… ольме!!! Ким бар… Ябраббим, ярдым эт!!! — деп ферьяд чекти.

Онынъ нефеси кене тутулып башланды… Бирден козьлерине къаранлыкъ чёкти… Оданы сессизлик къаплады…

Алие козьлерини ачкъан сонъ, онынъ ятагъы янында учь сааттен зияде отургъан хызметчи къыз:

— Ханым, уяндынъызмы? Озюнъизни насыл дуясынъыз? — деп сорады.

— Манъа не олды? — зорнен нефес алып деди Алие сакин, ёргъун сесчигинен.

— Къасевет этменъиз, ханым, бираз ярамай олдынъыз, эким раат юкъламакъ ичюн сизге илядж берди…

* * *

Арадан куньлер кечти. Амма Алиенинъ алы енгиллешмеди. О ятакътан турмай ятты. Чырайы солды, козьлери бус-бутюн сёнди, дудакълары мор тюске бурюндилер, эллери исе, онынъ аджайип, дюльбер эллери бутюнлей арыкъладылар, онынъ вуджудында къан дёнюми токътагъан киби корюнди. О мусафирлерни де, экимлерни де корьмеге истемеди. Хызметчи къызны да озь одасына сийрек чагъырды. Базыда гедже-куньдюз пенджерге бакъып, тыштаки адамларнынъ онъа ят кельген яшайышларыны козетти.

Азбарда терек устюндеки сары япракъларнынъ шувултысы эшитиле. Олар талгъын-талгъын тёкюлелер. Алие

бир даа пенджереге бакъты. «Омюрим бу япракълар киби, — тюшюнди о, — башта кучюджик филисчиклер, сонъра чечеклер, сонъра исе ешиль япракълар чыкъып башлай. Олар илериге умютнен бакъып, кунеш нурлары астында къызып, тёпеге догъру ынтылалар. Бойледже бир, эки, учь ай девам эте, сонъра олар озь дюльберлигини джойып, баягъы сарарып, сонъки дакъкъаларыны беклейлер. Серин ельчик кельгенде, оларны озь янына чагъыра, япракълар теректен къувана-къувана айрылып, кокте учалар, йырлайлар ве ойнайлар… амма олар азчыкъ учкъан сонъ, ель олардан узакълаша, къуру япракълар энди бир кимсеге керек олмагъанларыны анълап, къара топракъ устюне яваштан тёкюлелер. Япракълар тёкюльгенде оларнынъ адджджы козьяшлары этрафта дуюла, олар ерге япышып, эбедий юкълап къалалар… Кимсе бу япракъларнынъ дюльберлигини, янъгъыравукъ сеслерини акълына кетирмез, чюнки келеджек йыл бу терек кене ешиль, яш япракъларнен толаджакъ…

Алие бутюн омюр девамында, бир кунни къачырмай, язып кельген куньделигини чыкъарды. О, окъуп башлады.

«…Бугунь майыс 15. Бу меним биринджи чыкъышым. Ялта шеэринде яш истидатларнынъ конкурсы. Мен биринджи ерни къазандым!!! Юрегим пек эеджанлана. Бугунь анъладым — мен де битам киби даима йырлар айтмакъ истейим. Мен яшым, кучь-къуветим етерли, эминим, омрюмде эр шейге иришип олурым!!! Мен йылдызлы эстраданынъ къыраличеси олурым…»

Алие куньделикни бир сёзюни къачырмай окъуды ве эвель яшайышында олып кечкен энъ уфакъ вакъиалар биле кене акълына кельди.

«…Биринджи чыкъышымдан сонъ эки йыл кечти. Артыкъ 17 яшындам. Мен белли йырджы олдым, зан этсем, эндиден сонъ шахсий аятым акъкъында тюшюнмек вакъты кельди… Буюк оюн башлана…».

Алие козьлерини юмды. Ярабби, не къадар акъылсыз эдим… Йигитлернен корюшкенимде чевре-этрафта о къадар

меракълы шахыслар бар эди ки, мен анги бирисине мейиль береджегимни бильмей къалдым. Эбет, баягъы гъам чектим, амма ахыр сонъу къолай ёл таптым: бирден эписинен корюшип башладым. Не япкъанымны тек шимди анълайым. Эгер о вакъытта бабам буны бильсе эди, ихтимал, мени озь къолларынен богъуп ташлар эди. «Адынъ чыкъкъандже джанынъ чыкъсын», деп бабам дефаларджа айткъан эди. Бабам, сени резиль эткен къыз олып етишкеним ичюн багъышла.

Алие дефтерини текрар ачты. Вакъыт кечер, куньделик яваш-яваш саифеленир экен, о, энъ мудхиш, асла акъланылмайджакъ арекетининъ тарифине де якъынлашты.

«…Сентябрь 6… артыкъ 20 яшындам!

Гримханенинъ къапысыны ачып, Динарадан концертнинъ сонъуна къадар не вакъыт къалгъаныны сорадым.

— 30 дакъкъа, — джевапланды о.

— Пек яхшы, демек интернетке кирип, почтамны бакъып етиштиририм. Режиссёр мени сораса, аджеле ишлерим пейда олгъаныны айт, — дедим мен ве узун, къарангъы коридордан чаптым.

Ниает, интернет ичюн вакъыт таптым! Иште… «Одноклассники» … аха… фотоларгъа рей берюв, меним мусафирлерим, достларым… янъы мектюп кельмеди?! Буны сизден беклемедим, мухлислерим… Яхшы, о заман «Контакт» къа кирейик, анда илле бир шей олмакъ керек… эбет, къутуда учь янъы бильдирюв бар, — даа да буюк меракънен бакътым, — реклама… мектепдеш достум Настядан мектюп ве… Русландан мектюп. Бу да ким экен? Шимди бакъармыз… Сия сачлы, алчакъ бойлу, сагълам вуджутлы, 26 яшлы, денъиз ялысында эви ве участкасы бар, банкта иджраджы директор олып чалыша… хм… не язгъан экенсинъ, меракълы… «Селям алейкум! Алие адлы йырджы сиз дегильсинъизми, аджеба?!». Шах-шах кулюп башладым. «Эльбет те меним!» — деп тезден джевап яздым. Сонъра саатке бакътым. Бираз кечиккенимни анълагъан сонъ, компьютерни сёндюрип, концертке чаптым.

— Динара, мен янъы къурбанны таптым, — деп айттым мен гримханеге киререк. — Оны тездже корьмек истейим...

— Кимни, Эмильними? — сорады Динара меним джошкъунлыгъымны корип.

— Насыл Эмиль? О озюнинъ Тюркиесинде экенде, мен не истесем, оны япабилем, эбет, белли бир вакъыткъа къадар! Мен айткъан адамнынъ ады Руслан, чокъ корюмли ве джиддий йигит.

Айткъан сёзлерим Динараны шашырткъаныны бильсем де, манъа эпбир эди. Чюнки манъа эр шей меракълы олып, юрегимни пек шенълендире эди. Мен бир шейге бакъмадан онынънен танышмакъ къарарына кельдим…».

«…Сентябрь 12. О, ниает, тутулды, бугунь биз берабер киногъа кетемиз. Занымджа о пек ахмакътыр, чюнки эр бир сёзюме инана, мен исе онъа бакъий севги акъкъында айтып, устюнден кулем. Оюн кет-кете меракълыджа ола!!!».

«…Сентябрь 18. Вакъиалар бус-бутюн башкъа тюс алдылар. Онда нишанлысы олгъаны анълашылды. Бу нишанлысына эвленмеге азырлана экен… амма… бу аятта дегиль».

Алиенинъ юреги кене титреди. Козьлерине яш кельди. «Бунъа насыл ёл берген экеним, — деп озь-озюне сертейди. — Руслан о къызнен той кунюни бельгилегенине бакъмадан, менден себеп алякъалырыны узеджегини биле эдим. Бунынъ ичюн озюмден нефретленем! Оларнынъ айрылгъанына ёл берип, буны токътатмагъаным ичюн нефретленем. Руслан даима севги акъкъында назик сёзлер айтып, кунь-куньден манъа зияде багъланды. Мен исе той акъкъында лаф ачмагъа башладым.

«Ноябрь 20. Бугунь Руслан меннен корюшмеге истеди, манъа муим бир шейлер айтаджагъыны бильдирди. Бунъа мерагъым пек артты, эм де артыкъ «сценарий» язмадым, эр шей озь-озьлюгинден кетти… Биз корюшкенде, о кене юксек дуйгъулар ве темиз мерамлар акъкъында сёз юрютти. Аллах-Аллах, буны динълемеге пек бездим… Сонъра йырлар йырламагъа (ишим йырларнен багълы олгъаныны о бир вакъыт бегенмей эди) мунасебетим насыл олгъаны акъкъында сорады. Истеген джевабыны алмагъан сонъ, къырымтатар

къызына бутюн омюр санада ойнамакъ ярашмагъаны, бунынъ янълыш олгъаныны анълатып башлады. Манъа яхшы тюшюнип-ташынмакъ ичюн вакъыт берди! Концерттен сонъ Руслан гримханеге кирди — мен чокътан-чокъ чечек ве бахшышлар янында отура эдим. О гонълюм хош олгъаныны корьсе де, даа битмеген лафыны девам этти. Ве кене ред джевабыны алды. Юзю буздай къатты, юмрукъларыны сыкъты. Юзюни къан басты, чырайы де къою мор, де ачувындан топракъ тюсюне бурюне эди.

— Анълап оламайым, — деди о, — озь ювамызны, бала-чагъаларнынъ шенъ кулькюсинен, аятнен, бахтлы келеджекке умютнен ашлангъан аилемизни къурмакъ имкянындан керчектен де вазгечмеге азырсынъмы?! Къартлыкъта оджакъ башында отурып, янынъда кимсе олмагъаны ичюн, садедже озь копегинъе кечкен омрюнъде, чокътан-чокъ мухлислеринъ, чечек ве гостроллеринъ акъкъында икяе этеджек оласынъмы? Буны истейсинъми? Элли йылдан сонъ йырларынъ кимге керек олур, фанатларынъ сени тезден унутырлар. Сени бахтлы этеджек, сен ишангъанынъ, санъа таянч оладжакъ адамынъ олмайджакъ. Озь къасеветлеринънен продюссер я да сес режиссёрынен пайлашып оламазсынъ да!!! Буны анъла…

О, биз бир фикирге келип оламайджагъымызны козьлеримден анълап, гримханеден къапыны урып чыкъты. Ода сусты. Мен пенджереге бакътым, сакин ельчик тереклерден сонъки ёлджулыкъкъа — ерге тёкюльмеге азыр олгъан япрачыкъларны къыбырдатты.

— Файдасыз япракълар! Сиз даа бир шей айтаджакъ оласынъызмы, — деп кестирдим ве одадан чыкътым. Акъшам артыкъ бозулгъан эди».

Алие кене кокюс кечирди. Азчыкъ сув ичкен сонъ, азбаргъа къаранлыкъ тюшкенини корьди. Кунь яваш-яваш дуюлмадан кечти. О, каминни якъып, янаяткъан атеш янында отурды ве бир даа хатырлавларгъа далды:

«Эбет, о вакъыттан сонъ биз сийрекче корюшип башладыкъ, мен телефон ачкъанына джевап бермедим, эки афтадан

сонъ Руслангъа, бу куньлерде ишлерим чокъ олгъаны себебинден корюшип оламамыз, дедим… Завалы огълан, оны не беклегенини бильмеген эди. Тамам бир афтадан сонъ газеталардан бирисинде хайырлавны корип, шоккъа огърагъандыр… Бу — белли йырджы Алие ве яш иш адамы Эмиль Асановнынъ никяхы мунасебетинен берильген козьайдын хайырлавы эди. Руслан айны шу газетадан яш келин-киев энди учь йыл девамында корюшкенлери ве, ниает, аиле къурмакъ къарарына кельгенлерини бильди…

Руслан телефон ачып, мени къоркъутаджакъ олды. Мен телефон номерлеримни денъиштиргениме бакъмадан, о мени эр даим эп бир тапа эди. Мен, о эр шейни Эмильге айтып береджегинден къоркъуп, ондан къуртулмакъ къарарына кельдим. Чаресине киришип, акъча аджымадан, танышларымнынъ ярдымынен аит справкалар топлап, оны делиханеге къапатылмасына ириштим. Бундан сонъ раат нефес алдым.

Яраббим, не ичюн эр бир иште къарар къачырам… Бу да азлыкъ эткени киби, Русланнынъ итибарыны тамамиле тюшюреджек олдым. Бутюн газета ве дергилерде, радио ве телевидениеде «Аиле» банкынынъ белли директоры акъылдан азгъаны ве шимди делиханеде тедавийленгени акъкъында бильдирильди… Бу чиркин иш меним тешеббюсимнен япылды…»

Алие дефтерни кене ерине къойды.

«Аллахым, тек санъа тёвбе-истигъфар эте билем. Мен янълыш, акъылсыз, тек озюмни тюшюнип яшадым. Гунахымны насыл этип ювайым, Яраббим?», деп нияз этти о ве окюрип агълады. Оданынъ ичиндеки шейлер, диварлар, мебель, эписи дерсинъ оны аджый эдилер, амма ярдым этип оламай эдилер.

Бирден артындан: «Заваллы Русландан афу сора», — деген сёзлер эшитильди. Алие айланып бакъты ве янында Эмильнинъ тургъаныны корьди… Онынъ юзюнден нур сачылды. О зар-зорнен корюнсе де, мелекдай дюльбер эди. Эллеринде Экремчикни тута эди. — «Афу сора, — текрарлады Эмиль Алиенинъ козьлерине бакъып, — бу, омрюнъде, бельки, догъру ве яхшы арекетинъ олур».

— Эмиль, — апансыздан бар сесинен къычырды къадын ве чиркин сакъат арабачыгъынен онъа таба кетти. Къадын акъайыны къучакълайджакъ олды, амма о козюнден гъайып олды, дерсинъ ки аслы да олмагъан эди.

— Ёкъ!!! — къолуны сильтеди къадын. — Мен бир озюм олмагъа истемейим... янъгъызлыкъ азабына артыкъ даянмайджагъым...

Каминде демин туташкъан атеш энди яваштан сёнеята, къорлар назарны озюне чекип, ялынсыз акъырын яналар.

Омюр озь сонкъи саифелерини яза эди.

Алие чекмеджеден бир япрачыкъ кягъытны алып, ашыкъышнен язып башлады:

«Руслан Мамедиевге.

...Билем, мени багъышламакъ мумкюн дегиль. Эм де буны беклемейим, ич олмадым мени анъларсынъ, деп умют этем...».

О токътамай язды. Амма юрек агърысы кечмей, аксине, эп арта эди. Ниает, ёрулды. Сонъки сатырларны бир даа окъуп чыкъты: «Хатамны тюзетмек ичюн эр шейни берир эдим. Сенинъ аятынъны бозмакъ, устюнъден кульмек акъкъым ёкъ эди... багъышла... багъышла... багъышлавгъа ляйыкъ олмагъанымны бильсем де, бинъинджи кере санъа риджа этем — багъышла...

Урьмет иле Алие».

О мектюпни зарфкъа къойды. Янындаки башкъа кягъыткъа исе: «Бу мектюпни Руслангъа беринъиз. Бу меним сонъки риджам. Билем, о не ерде олгъаны белли дегиль, амма оны тапып, мектюбимни берменъизни риджа этем. О бу мектюпни корьмегендже, джаным бу ве о бир дюньяда раат олмаз».

Алие пенджереге якъынлашты. Толгъун ай парылдап яна эди. Тёпеде кок юзюни къапатабильген бир дане булутчыкъ биле ёкъ эди. Не бир ельчик, не бир шувулты... Алие къарт сельбиге козь атты, терек энди япракъсыз эди, тек сонъки япрачыкъ пытагъындан ниает узюльди ве достларына: «Мен сизге кетем!», — деп ах чекип, ерге бакъып учты. Алие ерде

къыбырдамайып яткъан япрачыкъкъа бакъып: «Мына сен де раатлыкъ таптынъ. Эр шей битти… Энди мен де о дюньягъа авуша билем…», деди ве сонъки вакъытта сызлагъан юреги санчылып башлагъаныны дуйды.

Тезден козь къапакълары агъырлашты, эллери ашагъы тюштилер, юреги урувдан токътады… Яш джаны тоймай, азат олды…

Чюрюген муит

— Селям алейкум, Фатма, кир, босагъада турма. Хош кельдинъиз, къызлар!

— Сагъ ол, Алиме, алейкум селям! Корюшмегенимизден къач вакъыт кечти ...

Фатма къызы иле эвнинъ одасына кирди. Бир шей денъишмеди, донатмалар ойле де тертип-низам иле турмакъта. Ода кошесинде бир къартана телевизоргъа тикилип, бир шейлер вавылдап айта. О, аман-аман докъсан яшыны кечип-кетти. Козьлери сёнюк, эллери бурюшкен, аякълары зар-зорнен юре, амма о эп этрафта олып кечкенинден хабердар олмагъа тырыша.

— Мына, мына, кене косьтерелер, — деп, телевизоргъа пармагъыны узатты. — Ногъайларны косьтерелер!

— Насыл ногъайларны я шу, ана? — къаба сёйленди къарткъа Алиме.

— Бильмейим, къызым, къулагъым яхшы эшитмей, амма олар бизим йырларны йырлап, миллий курешимизни косьтердилер, чиберек де пиширдилер...

Эмине-шерфе къартананынъ юзюнде умют ве къуванч иле толу тебессюм пейда олды.

— Туркиенинъ бир ери иште, — деп кести креслода отургъан Осман агъа, — андаки татарлар эр вакъыт бир шейлер япалар..., — битирди о ве кене газетагъа бакъты.

Мусафирлер башкъа тарафкъа кечтилер. Анда четте отургъан дёрт-беш яштаки къувурчыкъ сачлы къызчыкъ дефтерине бир шейлерни чизип отура эди, амма ябанджыларны корип, сакъланмагъа тырышты. «Аман...» — деди ичинден Фатма.

Артта тургъан Алиме абла эп Фатманынъ къызына козь атаракъ:

— Сен не кийсенъ де, ярашыр, — деп кульди о, къызнынъ парлакъ явлугъына бакъып, — энди бойле юресинъми?

— Эльбет, Аллахкъа шукюр, — деди къыз. Амма къаршысында тургъан абланынъ фикирлери къуванч дегиль де, аксине бетинде худжур бир тебессюмни пейда этти. Къыз энди бунъа алышып, чокъ къулакъ асмады. О, мектепни битирип, койден кеткенинден берли беш йыл кечти, о вакъыттан да даима явлукъта юрмеге тырышты. Инсанлардан нефрет, первасызлыкъ корип, оларны динълемемек къарарына чокътан кельген эди. Бу койге исе ана-бабасы анда яшагъанлары ичюн келип тура эди...

Мусафирлер тёрге кечтилер. Къадынлар чокъ вакъыт корюшмегени ичюн бирден умум мевзуларны тапып, лаф этмеге башладылар. Бирисининъ аяты ве табиатыны къарыштырмагъа севмеген къыз, озюне башкъа меркълы шейлерни къыдырмагъа башлады. Этрафкъа козь атып, баланынъ арекетлерине бакъты. Бу къызчыкъны ич те танымагъаныны анълады. Кимнинъ баласы да тасавур этип оламай эди.

— Я бу... яваштан сорады о, — огълунъызнынъ къызчыгъымы?

— Ёкъ, джаным, бу къызымызнынъ баласы...

Мусафир къыз ашханеге бакъты, андан башыны чыкъаргъан Эмине, кедерли тебессюм иле бакъмакъта чюнки бир къач йыл ичинде фаркълы изаатларгъа энди алышкъан эди. Онынъ ичюн индемей тургъан. Мусафир къыз башкъаларнынъ ишине киришмеге истемейип, бир шей сорамады, амма Алиме абла кене де девам этти.

— Билем, сен тербиели олгъанынъ ичюн суаллер бермейсинъ, амма буны бильмеге акъкъынъ бар, насыл олса, къом-

шулармыз. Анълайсынъмы, эр кеснинъ къысмети бу аятта ачылмай, ве базыда къызлар ёлдашсыз къалып отура. Меним дюльбер Эминем де бойле оладжагъыны ич те тасавур этмедим. Яшлыкътан сандыкъта джиезини топлай эдим. Амма яшы отуз бештен кече, бойле алда, бала догъурмагъа даа къыйын оладжакъ. Не айтайым, балам умюттен кесильди ве кендиси ичюн бир бала тапмагъа истеди. *Лячаре*, биз разы олдыкъ...ким не десе биле...

— Сен иманлы къызсынъ, — деп башлады ашханеден Эмине, — мени анъламакъ мумкюнми?

Мусафир къыз шашкъан козьлеринен де анасы, де къызчыкъкъа, де къартанагъа бакъып турды. Бойле хаберге ич те азыр дегиль эди. Одада санки сюкюнет дакъкъасы башланды.

— Эльбет истегинъни анъламакъ мумкюн, насыл олса, сен де бир къадынсынъ, ана олмакъ истейсинъ, амма Аллахымызнынъ бу мевзуда къатты эмри бар. Къысметинъ бу куньге къадар ачылмагъан олса, демек Раббимиз бойле истеди, демек бу сенинъ имтианынъдыр. Бельки де бала догъурып, тюсюни джоймамакъ истегенсинъ. Амма бу ишлер бойле япылмай, абла. Никяхсыз дюньягъа кельген бала нафиле пич сайылмаз. Сен озюне яхшылыкъ япмакъ истединъ, амма насыл гуняхкъа башыны сокъкъанынъны анъламайсынъ гъалиба. Япкъанынъ зина сайылыр. Ве бу буюк гуняхтыр. Раббимиз бизге эр бир иште не япмакъ кереклигимизни Къуранда яхшы анълатты… Сёзлериме джанынъ агъырмасын, санъа тек яхшылыкъ истейим, билесинъ… тек балагъа языкъ. О бабасыз аятны акъ этмеди...

— Мен оны-буны анъламайым, — деп кестирди Алиме абла. Биз де инанамыз, амма о къадар терен далмасакъ да олур. Етер ки, къызым бахтлы олсун.

Эмине, бу адымны япмагъа джесарет эткен сонъ, ичинден чимчеп тургъан къасевет ве къоркъусыны мусафир къыз шимди сеслендиргени юзюнден белли эди.

— Ну, ана, иди сюда, я не могу! — дефтерини косьтерип, къычырып башлады къызчыкъ.

— Токъта, къызым, видишь я разговариваю...

Мусафир къыз къувурчыкъ сачлы, мавы козьлю, дюльбер балачыкъкъа бакъты. О недендир онъа пек бахтсыз корюнди.

«СубханАллах...», — деди озь-озюне кедер иле къыз. Бизим джаиллигимиз бизни дешетли гуняхларгъа сокътура. Янында отургъан къадынлар исе тез-тез мевзуны денъиштирип, башкъа шейлерге такъырдап лафларны девам эттилер.

— ... Билесинъми, — деди Алиме, — якъында бизге бир апай кельди, о, этот... коюмиз акъкъында книгу выпустила... ойле бегенийим, там все фотографии нашей породы есть. Мына бакъ, — деп, китапнынъ саифелерини косьтермеге башлады.

Четте отургъан къартана бир шей айтмайып, тек башыны саллады. О чокътан энди бу эвде озюни бахтсыз дуя эди… Къырымгъа къайткъанларына аман-аман йигирми йыл олды. Амма не ичюндир балалары тек озюни бакъып яшамакъталар, япылгъан хаталарны исе догъру деп саялар.

— Эмнешерфе ката, сиз няпайсыныс? — деп сорады яш къыз.

— Ана, ште, балам, бильмийим ничин, хасевет чекийим. Геджелери де юхламайым, чох ёрулдум...

— Мам, ну чего ты нервничаешь, аш-сув, все есть, биз де янынъдамыз... — кести Алиме ве башыны чевирип, къомшу Эмнегуль насыл зорлукълар яшагъаныны тариф этмеге девам этти.

— Иште... — деди Эмине-шерфе къартана ве бойлеликнен башкъа ич бир сёз тюшюрмеди.

Гъарип инсанлар, оларнен вакъыт не япкъаныны шимди корьмек мумкюн. Эвлери де санки мезар киби. Не бир дуа, не бир «Аллах» — деген инсан бар. Иман гонъюльде олса етти... Шу эвде бунынънен озьлерини энди алдатып, чекиштирмейлер биле...

— Багъышланъыз, — деди къыз, — намаз вакъты кельди, къачырмагъа истемейим, оданынъ биринде къылсам олурмы?

— Эльбетте, юрь, мен санъа намазлыкъ берейим, — деди Алиме абла ве бунынънен къызны мусбет тарафтан тааджиплендирди.

— Бизде де иман бар, айттым я санъа... — деди къадын ве гъурурнен санки юксектен къызгъа бакъты.

— Аллагъа шукюр... Ойле олса къыбла тарафыны бильмек керексинъиз...

— Къыбла... хм... къайда эди о.… шимди...

Къыз бираз йылмайып, къадыннынъ къолайсызлыгъыны бозмагъа чалышты:

— Яхшы, анъладым... денъиз къайсы тарафта?

— Мында огде, — деп, косьтерди къадын.

— Айса къыбла, шу сол тарафта олмакъ керек.

— Ойледир... и что, ты все вот это, что надо делать выучила и делаешь? — сорады Алиме абла.

— Эльбет, куньде беш кере намаз, озюни эр бир мусульман сайгъан адам киби.

— Ничего себе, — джевапланды Алиме ве одадан чыкъты.

Къыз намазны башламагъа истеди, амма сонъки йигирми дакъкъа ичинде корьгенинден фикирлерини топлап оламай эди. «Бизим улу аталарымыз динини, адетлерини, тербие, намусыны джойгъан несильни корьмек истей эдилерми аджеба? Адамлар шейтангъа бутюнлей уйгъанлар, юреклери къапалгъан... Аман, Аллахым, бизни догъру ёлдан урма»...

Къыз намазны битиргенинен мусафир одасына чыкъты. О, ана-бабасына кельген, якъында алман къызгъа эвленген огълу ве элиндеки балачыкъны корьди.

— Сусана, принеси еще тарелку, — деди Алиме абла одадан чыкъып, — ...бу да энди татар олгъан — …мырынданды о озь-озюне...

Мусафир къыз исе фикирлешмеге девам этти: «Эр шей стандарт боюнджа: тилини, урф-адетлерини ве энъ эсасы ислямны унуткъан къырымтатар аилеси, не ичюндир ябанджы келинни къабул этмей, бизимки дегиль деп... амма бойле бакъсакъ, оларнынъ арасында фаркъ къалдымы?» ...

О, анасынынъ янына кечип, Сусана келиннинъ юзюне бакъты. Келин озюни эп онъайтсыз дуя, эп акъайына бакъа эди. Севги, деп, Ульвийге 3 йыл эвельси чыкъты. Динини денъиштирди, тильни огренип башлады. Амма къайнанасынъ козюне ич те кирип оламады.

«Шу къызнынъ козьлеринде нур бар, — деп тюшюнди мусафир къыз, — о бутюн самимийликнен эр шейни къалдырып, янъы аяткъа разы олды. Бельки ислямнынъ эсасларыны даа огренмеди, акъайынынъ бильгилери де бесе-белли ёкъ, амма керчек иманы ве акълы олса, озь балаларны догъру тербиелеп олур... ин ша Аллах...»

Къыз Сусанагъа бакъып, онъа парлакъ тебессюмини багъышлады, о да айны джевап берип, баласыны элине алды, еринден турды ве долапта къалдыргъан Къураннынъ янына таба адымлады...

«Инсанларны ич бир вакъыт быракъмагъанынъ ве мераметлик багъышлагъанынъ ичюн, сагъ ол, Ярабдим», — деп шукюр этти къыз.

Делилик юкъунчлыдыр

Тюрк язымджысы Шереф Йылмаздан

Даа: «Делилик юкъунчлы дегиль», — дейлер. Инанманъыз!

Кеченлери, бир аркъадашымны зиярет этмеге истедим, чалышкъан ерине кеттим. Тюкяны огюнде бир къач скемле къойып, субетлешмеге башладыкъ. Далдыкъ...

Бир къач вакъыттан сонъ, тюкянгъа муштери кельди.

Аркъадашым:

— Онъа Дели Сабри дейлер. Акъылдан тайгъан, — деди. Мен адамгъа башындан аякъларына къадар теляш иле бакътым. Аркъадашым янындаки бош скемлеге косьтерип, Дели Сабрини отурмагъа давет этти.

— Кель, отур, — деди. Адам итаатлы шекильде янымызгъа отурды. Валлахи, делилигини исбатлагъан ич бир аляметини коремедим. Биз ава, сув акъкъында лаф эттик. Бираздан тюкян огюнде бир араба токътады. Машинадан чыкъкъан адам аркъадашымнынъ танышы эди. О да келип, янымызгъа отурды. Дёртюмиз берабер отурамыз. Аркъадашым, арабадан чыкъкъан адамгъа:

— Не о? Хайырлымы? Къайда кетесинъ? — деп сорады. Адам:

— Бираз кубре алдым... — деди.

Дели Сабри шу аньде сёзге къарышты:

— Топракънен не япаджакъсынъ?

— Чечеклерге сепеджегим.

Дели Сабри айретнен башыны саллады:

— Къулакъларыма инанмайым! Мен джилекни шекернен ашайым, адым эп бир Дели Сабридир, — деди.

Тюшюнджеге далдым; адам акълы. Ата сёзюнде: «Адым чыкъты докъузгъа, тюшмез секизге» — деп айтыла. Адамгъа бир кере дели деп айттылармы, не япса япсын, файдасы ёкъ.

Бир къач вакъыттан сонъ аркъадашымнынъ танышы арабасына минип, ёлуны девам этти. Биз субетимизни девам эттик. Даа догъру, мен аркъадашымнен лаф этемиз, Дели Сабри бизни сес чыкъармайып динълей. Шу адамгъа Дели демеге тилим чевирильмей.

Бир аньде, акълыма бир фикир кельди: «Озюни акъыллы деп сайгъан о къадар инсан бар, керчекте исе олар къаршыдаки адамны динълеп биле оламайлар. Ойле акъыллы олмакъ ерине, бойле дели олсалар даа эйидир. Береджек суали де саде олур, джевапны да раат берирсинъ». Мен буларны тюшюнир экеним, Дели Сабри фикримни окъугъан киби, манъа бакъты:

— Сенден бир шей сораджагъым. Бакъайыкъ, джевапны берип олурсынъмы, — деди.

Мен де озюмде эминлик дуйып, кулюмсиредим:

— Эльбетте, сорай билесинъ, — деп джевапландым.

— Не ичюн «Анаяса» бар да, «Бабаяса» ёкъ?

Бу киби суальни ич те беклемедим, шашып къалдым.

— Валлахи... неме... Бильмейим амма... Гъалиба... — деп тутукъланып башладым. Тилим санки тутулгъан киби олды. Бу адам да бу суалини къайдан тапты? Демек, акъыллылар тюшюнмеген шейлерни делилер тюшюнелер.

Бир къач вакъыттан сонъ, озюмни джаиль ис этмемек ичюн, кетмеге къарар алдым. Ёл бою исе, Дели Сабри берген суали акъкъында эп фикир эттим. Джевабыны тапмакъ ичюн, базы йип уджларыны арадым. «Анаяса» нынъ «ана» сёзюне илиштим.

Бириндживден, тюркчеде нелернинъ анасы бар, оларны хатырламагъа тырыштым. Дели Сабрининъ айткъаны киби, «анаяса» бар, «бабаяса» исе ёкъ. «Анадолу» бар, «Бабадолу» ёкъ. «Ана ёл» бар, «Баба ёл» ёкъ. Айды яхшы, «Анасындан эмген сютню бурнундан чыкъармакъ» сёз ибареси анълашылгъан, я бунъа не дерсинъ: «Ана тили» бар, «Баба тили» ёкъ, «Яндым, анам» бар, «Яндым, бабам» ёкъ.

Тюркченинъ «ана»-ларыны тюшюнир экен, иш ериме кельгенимни дуймай къалдым. Болдургъанымны ис эттим.

Креслогъа отурып, сыртыма таяндым. Акълымдан «Ана»ларны чыкъармагъа тырыштым. Бир къач вакъыт кечкен сонъ, Дели Сабрининъ суали кене акълыма кельди. Озьозюме:

— Я Дели Сабри «бабаларнен» багълы суаль берген олса, не япар эдим? — деп тюшюндим.

Ве кене, энди ятып, нелернинъ «баба»-лары олгъаныны тюшюнмеге башладым. «Баба йигит» бар, «Ана йигит» ёкъ, «Бабаджан» бар, «Анаджан» ёкъ. «Баба адам» бар, «Ана адам» ёкъ. Вапурларны алатларнен багъламакъ ичюн «искеле бабасы» дейлер, «искеле анасы» демейлер.

Одагъа кирген зенаатдашым терен тюшюнджелерге далгъанымны анълап:

— Газетагъа ёллайджакъ макъаленъни яздынъмы? — деп сорады.

Мен де тюшюнмейип:

— Ёкъ! Язаджакъ алым къалдымы ёкъса, анасыны сатайым! — дедим.

— Не ичюн бабасыны сатмайсынъ? — деп сорады.

— Тюркченинъ «ана»-ларыны хатырлагъанда, бу акълыма кельмеген, — деп джевап бердим.

Зенаатдашым ич бир шей анъламагъаны юзюнден белли эди. Энъ яхшысы, къалемни алып, бутюн буларны къайд этмек эди. Язмагъа башладым. Тюркчеде «ана»сы бар олгъанларнынъ ве «баба» сы олмагъанларнынъ; «баба»сы бар олгъанларнынъ ве «ана»сы олмагъанларыны корьдим. Бунынъ себеплерини огренмеге тырыштым. Бу суаль дерсинъ етерли дегиль киби, акълыма даа эм «ана», эм «баба» бир ерде къуллангъан келимелерни къыдырмагъа башладым. Акълыма бир шей кельмеди. Къалемни ташладым, башымны котердим. Къапынынъ огюнде, ширкетни зиярет этмеге истеген бир мусафир группасы… Къаршымда отургъан аркъадашым:

— Мен кетем, — деди.

— Отурса, — деп джеваландым.

— Ёкъ, барайым. Анълагъаныма коре, бу ер бираздан «ана-баба куню» не бенъзейджек, — деди.

— Хах! — дедим. — Аллахкъа шукюр! «Ананен бабаны» да бир арагъа кетирип олдым. Текрар къалемни алдым. «Ана-баба» кунюни озюме къайд эттим. Истегиме ириштим, амма аркъадашым худжур аджыманен бакъкъаныны ис эттим. Еринден тургъан аркъадашым Дели Сабриге рекъабет этмеген даа бир суаль берди:

— Ана-бабаларны бир арагъа кетирдинъ, я балалар не олды?

— Заман кельгенде, олар да догъар, — деп джевап бердим.

— Яхшы, Аллах «аналы-бабалы» буютсин, деп, аджы-аджы кулерек одадан чыкъты. Аркъасындан къычырдым:

— Буны да къайд эттим!

Эгер онынъ теляшлы кеткенине бакъсанъ, меним афызам акъкъында чокътан бир къарар алгъан киби эди. Алымдан

утандым. Бутюн буларгъа Дели Сабри себепчи олмадымы? Аталарымыз «Кёрнен яткъан къылыйлыкънен турар» бошуна айтмадылар.

Бир дели мени къайдлар яптыраджагъыны къыркъ йыл тюшюнсем, хаял этмез эдим. «Даа делилик юкъунчлы дегиль» дейлер. Айды джаным сен де!

Сеслер

Тюрк языджысы Джемаль Шакардан

Эмшире одадан чыкъкъанда, гедже чокътан энди пенджерени къаплап алгъан, ай ёргъанымнынъ узеринде эди.

Къапаладжакъ къапыда къалдым. Илядж къокъулары, инъильтилер, «ах»лар ичинде эдим. Узакътан, сокъакътан ич кесильмеген сирена сеслери кельмекте, сигнализациялар сускъан. «Элимни ташла, къызым. Эништеси олам. Шоккъа кирди гъалиба». Сигнализация сеслерининъ кесильмесинден чокъ вакъыт кечти, орталыкъны сиреналар къаплап алды. Ишке кечмеген аджеле ярдым арабалары йыртыладжагъына къадар, экишер-учер адамны алып, бутюн къалгъан хастаханелерге алып кете эди.

«Адынъ не?»

«Шокта».

Дегиль эдим. Эшите эдим. Лаф эте эдим. Мени эшитмей эдилер. Сеслер ичинде эдим. Сеслер ичимде эди. Артыкъ бири-биринден айырып оламагъаным сеслер кеттикче бир гюрюльтиге чевирильди. Эллеримнен къулакъларымны къапаттым. Эр шей ичимде олып бите эди. Бомбалар, ракеталар ичимде эп патламакъта эди. «Эллери килитленген киби, ачып оламайым».

Кунеш багъчадаки отлар устюне къырыкъ нурларынен серильди. Кольгелеримизнинъ устюне тюше эдик.

— Багъчадан тышарыгъа чыкъманъыз, — деп айтты алам. Козюнъ Зейнепте олсун.

— Яхшы, — деди Фатма, — бакъарым.

Козюм огюнде эди. Экимиз эдик, не ойнап олур эдик. Къокъланынъ сагъ эли агъзымда, оюнджакъ тишлеримнинъ арасында саллана эди.

— Буны агъзынъдан чыкъар, мени эшитмегенинъ киби япма, чыкъар дедим.

Чыкъармадым. Къокъланынъ сагъ элинде кичкене эзиклер, тешиклер корюне. Зейтун агъачынынъ кольгесинде сакъландыкъ. Портакъаллар тане-тане эди.

Алам отнынъ устюне яйылды, кунеште къызына эди.

— Тишлери килитленген, ачып оламайым, напайым, — деди Фатма.

— Япма, къызым, шу пис шейни агъзынъдан чыкъар.

Сабалыкъ табагъы огюмде тура эди. Эким уюнтыкъкъа багъламагъа авале этти, ачлыкътан оледжегимни айтты. Одадан чыкъты. Эмшире илядж къокъулары арасында къатып къалды. Манъа ачувланды. Ач дегиль эдим. Эр шей ичимде эди, тыкъылып къалгъан эди. Агъзымы ачса эдим, къусаджакъ эдим, ичим тышарыгъа чыкъаджакъ эди.

Бойнумдан тутып, шефкъатнен ятагъыма яткъызды. Къара сачларым ястыкъкъа яйылды. Бу меним ястыгъым дегиль эди, илядж къокъуй эди.

Пенджереге бакътым. Азбарда кунеш парылдай эди. Ёргъанны белиме къадар чекип орттю. «Къоркъма, — аджымаджакъ, санки чиркий тишлегени киби олур. Амма агълама», — деди. Агъладым. Кунеш нурлары козьяшларым ичинде къырылып кете эди. «Къыбырдамайып турмасанъ, къолунъны ятакъкъа багъларым».

«Къач куньдир бу эвге багъланып отурамыз», — деди бабам. Не ишимиз кете, не де балалар мектепке барып олалар. Эвлеримизде сычанлар киби сакъланып отурмалымыз. Орьген дуварлары аз олды санки, энди сокъакъкъа да чыкъмагъа ясакъ эттилер, эв апси. Бир ерде топлашкъанларны

ольдюрмеге даа къолай деп япалар буны». «Яваш лаф эт, — деди анам — балалар эшитир». Эшите эдик. Дуварлар бутюн сеслерни кечире эди. Агъам: «Агълама», — деди. Чантамнынъ янында къокъламны тапты. Эллеринен башымны охшады. «Къоркъма, биз берабермиз де». Къоркъа эдим. Бу сеслер; гедже-куньдюз ич токътамагъан сеслер ичинде эдим, олар ичимде эди. Гурюльтюлер, баш айланмалар, ичим чешит тюрлю сеслернен толгъан.

Уюнтыкъ дамарларымны толдурар экен, мени юкъулылыкъ сарып башлады. Сеслер узакълашты. Хатырламагъа, унутмамагъа чалышкъаным сеслер. Еписи бир гурюльтю эди. Бир там сес. Мен не анамнынъ, не бабамнынъ, не де агъамнынъ сесини айырып ола эдим. Сирена сеслери, вакъытсыз чалгъан сигнализациялар, бомба патлавлары, виран этильген эвлернинъ гумбюрдиси. Мен озюм бир сес эдим, о сес йыкъылгъан эвимизден къалгъан. «Балалар, — деди бабам, — эвлятларым, сизден, сагъ къалгъанлардан янъы бир шеэр догъар». Бабам лаф эткенде, агълайджагъым келе эди. Анам бойле вакъытларда, кене баланы агълаттынъ деп, онъа ачувлана эди.

Алам нефеси-нефесине етишмей одагъа чапып кирди. Манъа эгилип, токътамайып опьти. О, зейтун ве портакъал къокъуй эди. Ястыкъта дагъылгъан сачларымны охшады. Элини манълайыма къойды. Тек элини дегиль де, эвлерининъ багъчасыны, багъчадаки отларгъа тюшкен къырыкъ кунеш нурларыны, сонъра да биз устюне яткъан кольгелерни де тийдирди.

— Сен кетме, — деди алам.

Агъладым.

— Эништенъ барып бакъар ве тез къайтып келир.

Эништемнинъ кольмегине япыштым. Топракъ къокъуй эди. Даа саслидже агъладым.

— Барсынъ, — деди эништем. Къалдырсам, сен оны шимди тынчландырамазсынъ.

Белине къавийдже сарылдым. Топракъ къокъусыны даа яхшы ис эттим.

— Агълама, — деди ачувланып башлагъан алам.

Окюр-окюр агъладым.

Эништем пек тез кете эди. Элини быракъмадым.

«Ташла элимни, къызым. Эништеси олам».

Эвимиз йыкъынты алтында къалгъан. Эништем сокъакънынъ ортасында йыкъылып къалгъан. Кетип, онынъ кольгесинде сакъландым. «Етимим», — деди. Коксюне къаттыджа сарды. Орталыкъ барот къокъуй эди. Эвлер, сокъакълар ёкъ эди. Гедже девамында ичимде патлагъан бомбалардан парам-парча олдым.

Сигнализация сеслерининъ кесильмесинден чокъ вакъыт кечти, орталыкъны сиреналар къаплап алды. Ишке кечмеген аджеле ярдым арабалары йыртыладжагъына къадар, экишер-учер адамны алып, бутюн къалгъан хастаханелерге алып кете эди. Мени эшитмей эдилер. Сеслер ичинде эдим. Мен де бир сес эдим, сесим башкъа сеслернен къарышып кете эди, бир гурюльтю ичинде эдим, бир гурюльтю ичимде эди, амма эшиткени ёкъ эди.

Элли куруш

Тюрк языджысы Орхан Кемальден

Япалакъ-япалакъ къар ягъсын, сарыл-сарыл ягъмур инсин, бутюн гедеженинъ аязындан къарлар буз олсун, саба беш бучукъта, сокъакъкъа кирип:

«Хаберлеееер газетасы!» деп къаранлыкъны бир сес боза эди.

Саба, саат дёртте язы машинанынъ башына кечкеним ичюн, къар, ягъмур, аязгъа къаршы тургъан бу джанлы, пырыл-пырыл сес мени даима иш башында тапа эди. Газета парасыны акъшамдан азырлап, масанынъ устюне къойгъаным

ичюн, кириш къапысына ич беклетмейип чапа эдим. Газеталарым да эвельден сарылып азырлана эди.

Огъланчыкъ газетаны узатып, параны алыр, саймагъа керек дегиль деп, джебине атар. Пантий бурну був къазаны киби тютетип, узакълашып, джанлы, аят толу сесинен сокъакъны кене де нешелендире эди:

«Хаберлеееер газетасы!»

Анълаткъанына коре, бабасы газеталарнынъ биринде алымджылыкънен огърашкъанда, ярамай бир къадыннынъ артындан такъылды, эвини, Истанбулны ташлап, Измиргеми, къайдадыр кетти. Анасы онъа башта пек ачувлана эди, сонъра исе «Не япайым? Демек бизден даа яхшысыны тапкъан. Огъурлы олсун!» — деп эллерини саллады. Каракёйдеки бир илячханеге чалышмагъа кирди. Анда узун тель саплы фырчынен илядж шишелерини юва эди. Бир, беш, он, юзь, бинъ шише дегиль де, бельки де он бинълер, юзь бинълернен шише юва экен. Истегени олса, битасы оны шу дакъкъа эвлендирмеге де азыр, амма истегени ёкъ экен. Бир кунь озь-озюне: «Шимди эр кес яхшы къадын ала, меним киби къара къурунен ким не япаджакъ?» — деп айткъан эди.

Битасы Тахтакаледе тузджуда чалыша экен. Анасы иляджханеде къазангъан парагъа яшай экенлер, амма о да етишмей экен. Чаресизликтен, аля бааларгъа окъугъан огълан, мектепни къалдырмакъ зорунда эди, анасы ве битасынынъ къазанчларына бир къач капик къошмакъ ниетинен, ич олмадым озю ве кадесининъ окъув масрафларыны чыкъармакъ ёлуна чыкъты, газеталарны сатмагъа башлады.

«Окъумагъа истейим агъа-бей. Ильк, орта сыныфларны, сонъра лицейни де битиреджегим. Бельки де лицейде имтианларны аля тапшырып, парасыз окъурым. Амма мытлакъ окъуйджагъым. Къардашым да. Биз бабамызгъа ошамайджакъмыз. Къардашым айткъаны киби, о вакъыт бабамыз энди яшлы олур. Сачы, сакъалы ап-акъ, эллери титреп-титреп, бизге келир. Ялварыр. Аджыджакъмызмы?»

Баарь мевсими башланды, амма авалар кене де сувукъ эди.

«Я сен къардашынъа не джевап бердинъ?»

Омузларыны сыкъты:

«Аджымакъ керек, амма олмаз. Баба олса да. Анамдан сорадым, джаны чыкъсын — деп айтты. Битам атеш пюскюрди. Кадемге де ёкъ дедим. Анам ве битамнынъ хабери олмадан олмаз…»

Саба эрте турып, газета киоскына чапа экен. Анда исе дерсинъ ана-баба куню. Огълан киби о къадар чокъ талебе топлаша, киосктан адам газеталарны назланып бере. Энъ ярамайы да, оларны алмакъ ичюн адам пей истей экен!

«Бабамнынъ бир аркъадашы бар эди. Сабир бей-эмдже. Онъа кеттим. Анамнынъ хабери олса эди, ольдюрир эди. Я битам! Она да ачувлым! Бармы-ёкъмы рахметли къоджасы. Акъайы, яни къартбабам Ататюрк девринде, полис эдими я да комисар? Битамда къара къалемли бир ресми къалгъан, кирпик-мыйыкълары ири олгъан балабан бир адам. Бабам зайыф эди. Гуя, торунларнынъ чокъусы къартбабаларына бенъзей экен. Къайдан кельсин? Эм меним, эм къардашымнынъ билеклери йип-инджедир. Инсан бол-бол ашамаса, насыл олур, ойлеми, агъа-бей?»

Имтианлар вакътында бир къач кунь кельмеди. Къасеветлене эдим. Бельки де сынавларгъа азырлангъаны ичюн кельмейдир, — дедим. Яхшысыны тюшюнмеге тырыштым. Сонъра бир кунь келип, янгъыравукъ сесинен оксюрди:

«Джанынъыз агъырмасын, агъа-бейчигим. Дерслерни азырлай эдим. Яры геджелергедже чалышып, саба эрте уянмакъ пек зор эди. Эки кунь къачырдым. Дильбер ханым оксюрюктен бир илядж яздырды, амма къайдан кельсин?»

«Не ичюн?»

«Беш юзь отуз куруш, агъа-бейчигим!»

Акълыма бир шей кельди:

«Я мен санъа бу параны берсем?»

Ичине чекик козьлери, чыкъып тургъан алмачыкъ кемиклери, солгъун, бем-беяз териси иле ойле бир юзюме бакъты ки:

«Оксюрюктен илядж ал, деп айттым…» — дедим.

«Анъладым, амма сиз манъа ким оласынъыз? Къаршылыкъ оларакъ менден не истейджексинъиз? Яманлыкъкъа чевириледжегинден къоркъам. Бабамнынъ аркъадашы да манъа пара берген эди. Ишбергенге теслим эттим. Сонъра къазанып, къайтарып береджек эдим, алмады. Сенде къалсын, — деп, янагъымны макъаслады, параны да юзюме фырлатты…»

«Мен о макъсатнен бермеге истемейим…» — дедим.

«Белли дегиль. Бабамнынъ аркъадашы да сонъ, о макъсаднен дегиль эди, яврум, — деп айткъан эди. Мен бабанъынынъ досты олам.» Эви янында биле башкъа кечмедим. Эски ишбергеннинъ де. Не ярамай адамлар бар шу дюньяда… Битам, озюмизге мукъайт олмамызны айтты. Хох — онынъ буны айтмасына не кереги бар? Мен балайым ёкъса?»

Онъа керекли беш юзь отуз куруш насыл шартнен береджегимни айттым:

«Шартым бойле оладжакъ. Борджунъны манъа газеталарны сатып одерсинъ. Келиштикми?»

Бираз эвель ачувындан къызаргъан бети, шимди бираз йымшады, сакинлешти, кене де бала сыфатына чевирильди:

«Шимди келиштик. Демек сиз…»

«Мен не бабанъызнынъ аркъадашы, не де диллерим. Ярдым этмек истейим. Корьгеним киби, ичинъде окъумакъ амбициясы бар. Окъуп, адам олмакъ истейсинъ. Буны бегендим. Онынъ ичюн».

Манъа дикъкъатнен бакъты:

«Мен эким оладжагъым, агъа-бей!» — деди. «Бизим маалемизде яшагъан кёр, топал ве башкъа хаста олгъан адамларны тедавийледжегим ве буны бедава япаджагъым!»

Параны бердим. Алды. Йылдырым киби чапып кетти. Сеси сокъакънынъ башында эшитильди:

«Хаберлеееер газетасыыы!»

Кунь-куньден кечмекте, эр саба саат киби келе, газеталарымны берген сонъ, тамамлаштыра эди: «Учь лира борджум къалды, агъа-бей!»

Сонъра борджу эки лирагъа, сонъ бир лирагъа тюшти, ниает тек элли куруш борджу къалды. Сонъки кере, эки газетамны берсе, борджуны къапатаджакъ эди. Амма кельмеди. Шаштым. Не ичюн кельмеген экен? Шу элли куруш манъа керек дегиль эди… Аллах сакъласын, бир араба къазасына огърамасын… Буны тюшюнир экеним, ичим санки керчектен олгъаны киби парчалана эди. Санки тез кечип кеткен такси я да хусусий арабанынъ тюбюнде къалгъаны киби, къырылгъан къанлы джеседи башымда джанлана эди.

Куньлер куньлерни, куньлер афталарны, афталар да айларны къувалады.

Унуткъан эдим. Газеталарымны башкъа огълан кетире эди. Бу ондан даа да арыкъ, уфюрсенъ — учаджакъ киби эди. Онынъ да башкъа озь аят икяеси бар. Оны омузларында ташый эди.

Къыш мевсиминин сувукъ сабаларындан бири эди. Язы машинанынъ башына кечтим. Бугуньге къадар ич корьмегеним арыкъ бир баланынъ сеси эшитильди.

«Хаберлер газетасыыыы», — деп къычырды.

О эдими ёкъса? Амма ёкъ, дегиль эди. Пек арыкъ эди. Пенджеремнинъ огюнде токътады. Исрарлыкънен:

«Хаберлер газетасыыы!» — деп багъырды.

Ашагъы тюштим. Къапыны ачтым. Къыскъа штанлы, кичкене бир огъланчыкъ. Къардан беязланып ушюген, сылангъан газеталарны тутып, титреп тура эди.

«Агъа-бейимнинъ джаны агъырмасын, — деди, эмдже!»

«Бу не?»

«Сизге элли куруш борджы къалгъан…»

«Я озю къайда?»

Агъламады, аизар чекмеди. Таш киби: «Ольди», — деди. «Тюневин Эдирне — капыда комдик…»

Элли курушны узатты. Чевирилип кетти.

«Хаберлер газетасыыы!» — деп сеслидже къычырды.

Аиле икяелери

(Пьесадан парча)

Сырб драматургы Биляна Србляновичтен

Пьеса он бир перделен ибарет
Белград, 1997 с.

Иштиракчи шахыслар:
Надежда (11 яшында) — синъир хастасы.
Воин (12 яшында) — баба, Миленанынъ къардашы.
Милена (11 яшында) — ана, Воиннынъ къардашы.
Андрия (10 яшында) — огъул, керек олгъанда къыз.

Пьесанынъ бутюн иштиракчилери балалардыр. Факъат уйкенлер эсернинъ къаиделерине коре, пьеса девамында генч олалар, базы ерде исе джинсиетлерини де денъиштирелер. Бу ал тааджиплендирмемек керек. Актёрлар исе аксине балалар дегиль. Олар — етишкен шахыслар, пьеса боюнджа балалар роллерини ойнамакъталар. Сонъкилери исе озь невбетинде уйкенлерни ойнайлар. Бу да аиретте къалдырмамакъ керек. Шашыртаджакъ даа чокъ шей оладжакъ.

I

Белграднынъ мескен районларындан бириндеки бала оюн мейданы. Постсоцреалистик мимарджылыгъы, чатлагъан асфальт, къырылгъан чёплюк къутулары, къазылгъан чеменлер, — бутюн булар эки чокъкъатлы эв арасындадыр. Биналарнынъ он тарафлары инанылмазджа бакъымсыздыр, устюлеринде манасыз ресимлер. Контейнер ве эски шейлер, чешит маиший къалымлар, бутюн булар ичтимаий статусны

дегиль де, посткоммунистик вакътынынъ орта дереджe джемиетининъ эсас вазиетини акис этмекте.

Бу пьесанынъ балалары не эр куньлюк аятта, не де табиаткъа коре оксюз дегиллер. Олар виран этильген мемлекетнинъ гражданлары. Ортада къумлукъ, къуму кирли ве темизленмеген. Сананынъ буюк къысмыны автофургон — раатлыкъ тиркемеси алмакъта.

Санагъа Надежда чапып чыкъа. О, он эки яштаки къызчыкъ, устюнде басма антери, бриджи, лаклангъан аякъкъаплар. Надежда — синир хастасы. Даа догъру, бир чокъ чешит контроль этилемеген арекетлери иле бала. Бу хасталыкъ онынъ юзю ве беденини къыйыштырып, шеклини боза. Надежда къозгъалангъан ве эджанлы алда чапып келе, абынып, къум ичине йыкъыла ве титрей. Айтып оламай, амма айта, эджаны ве къозгъалангъаны ичюн къалтырай. Тюкюрчиги ченгесинден чимрей, козьлери озь-озюнен сыкъ ве фаркълы тарзда къыпмай. Юкъары дудагъы сол тарафкъа къыйышкъан. Бурун къапакълары шишмекте, къоллары бургъалана, къурсагъы сарсымакъта.

Онъа атылгъан эр бир бакъыш хусусий игренюв ве чекиштириджи дуйгъуларны пейда эте. Надежда сусып отура, бедени бергени къадар къыбырдамамагъа тырыша. Отурып узун заман сусмакъта. Апансыздан могедек тиркеменинъ ог тарафы котерилип башлады. Кичкене квартиранынъ корюнюши ачыла. О, кечкен заманлары олгъан адриатик ялысында къурулгъан яз лагерине бенъзей, айны заманда бу кира, балалар оюнлар ойнагъан вакъытта ясагъан эвчикке ошай.

Надежда ашыкъып, къача ве контейнер артында сакълана. Козете.

Тиркеменинъ ичинде къандырыджы корюнмек ичюн, гъает реалистик эшья топлангъан.

Сананынъ бир тарафында емек софрасы, ашхане кошеси, ана-бабанынъ одасы, башкъа тарафында исе бала одасы корюнмекте.

Биз «аилени» сабалыкъ огюнде раст кетиремиз.

Воин, он эки яштаки огълан, суний шекильде аиле башы киби кийинген, газета окъуй, огюнде бош табакъ. Устюнде эркек штаны, бедени пек балабан-жартиернинъ ярдымы иле тутыла. «Ключ» маркасынынъ бир джепли эркек кольмеги, бир заманлары беяз олгъан кольмек, шимди сараргъан алда. Бойнунда чезильген боюнбагъ.

Милена, он бир яштаки къыз, аиленинъ анасы киби кийинген: ренклери сараргъан эв джюббеси, тюбюнден этек ве кольмек корюнмекте, аякъларында найлон чорап ве окчели аякъкъап.

Милена ашханеде бир шейлер япа. Къазанда игренч корюнген, сасыгъан ве тютеген бир шей корюне. Милена Воиннен бири-бирине пек бенъзейлер. Оларнынъ юзь ошамасындан титремеге башлайсынъ.

Он яшындаки Андрия озь Воин бабасы ве Милена анасынынъ огълу. Баланынъ урбасы XL-инфантнынъ гардеробына ошай. Устюнде бассейн я да хастаханеде къуллангъан джинс пластик сандалетлер, башы тыраш олгъан, американ баскетболджынынъ сурети иле майка.

Андрия софра башында отурып, сабалыкъны беклер экен, баскетбол топыны токътамайып табангъа къакъа.

Воин огълуна бакъмайып, токътатмасына ишарет эте.

Воин. Андрия, тасырдама.

Андрия топны къакъмагъа девам эте.

Милена. Андрия, огълум, бабанынъ айткъаныны эшитесинъми?

Бар, эллеринъни юв, сабалыкъ шимди азыр оладжакъ.

Андрия индемейип, топны атмагъа девам эте.

Воин *(газета окъур экен).* Истисал севиеси 6—8 фаизгъа котерильди, онынъ ичюн фиатлар яваш, амма сезильгенине къадар тюшелер, — деп айталар.

Милена. Ялан айталар. Хырсызлар, анасыны сатайым!

В о и н *(газетадан козьлерини алмайып, апайыны юзьлей).* Милена, айткъан лафларынъны тюшюнип айт. Мында дуварларнынъ да къулакълары бар.

М и л е н а. Сонъ, не олгъан? Мен кимседен къоркъмайым!

Воин газетадан козюни алмайып, айтмагъа девам эте. О сакин ве джурьатлы.

В о и н. Милена!

Милена суса. Воин газетаны окъуй. Андрия топны ерге урып отура. Милена къазанны кетирип, софрагъа ерлештире. Табакъларгъа къою тюслю кутьлени къоя. Топракъ ве тамырынен берабер хавучны чыкъара, эр бирининъ табагъына отьмекнинъ ерине ерлештире. Андрия, бир аньге топны къалдырып, хошнутсызлыкънен табакъкъа бакъа. Къашыгъынен тютейиджи кутьлени къарыштыра.

А н д р и я. Бу не?

М и л е н а. Шорба ве эт суву. Бар, эллеринъни юв.

А н д р и я. Мен буны ашамайджагъым.

Андрия топнен тасырдамагъа девам эте. Воин газетаны четке къоймай. Милена къычыра.

М и л е н а. Андрия, бабанынъ къаны къайнамагъандже, тез олып, топны къалдыр, эллеринъни юв ве софра башына отур!!!

А н д р и я. Истемейим.

М и л е н а. Ах сени, олмайджакъ сычкъакъ бала, утанъ да арланъ! Бабанъа сени отьмекнен ашаткъаны ичюн минетдар олмакъ керексинъ!

А н д р и я. Истемейим, манъа не япып олурсынъ?!

Андрия тура, топны ерге ура, о атлап, софрадаки табакъкъа огърай. Табакъ сына. Андрия абдырай. Милена ачувланып къычыра.

М и л е н а. Андрия!!!

Воин тек шимди, табакъ къырылгъан сесини къаршылап, козьлерини котере. Ашыкъмайып, козьлюклерини чыкъара, газетаны къатлап, оны четке къоя.

В о и н. Ашасын.

Андрия сес чыкъармайып софра башына отура, о къоркъа, амма эп бир наразылыкъ косьтере.

М и л е н а. О эллерини даа ювмады.

В о и н. Мен айттым, ашасын!

Милена ашыкъып, Андриянынъ огюне башкъа табакъны къоя. Ичине аш къоя, къашыкъны ала, Андрия да къашыкъны элине ала, онынънен ашны къарыштырып башлай. Воин ашай. Артындан Милена. Олар хавучны кемирип, боткъаны чайнайлар.

В о и н. Газетада язгъанлары киби, къара икътисат инфляция себебинден инкишаф эте. Амма янъы къарар топламы эр шейни ери-ерине къояр.

М и л е н а. Эр шей ялан! Хырсызлар, анасыны сатайым!

В о и н. Милена, мен санъа бир шей айттым.

М и л е н а. Яхшы, Воин. Тюшюнгенимни айтмагъа акъкъым бар.

В о и н. Сен ве тюшюндже? Шорбаны тузлагъанда тюшюнсе эдинъ, яхшы олур эди!

М и л е н а. Не ичюн? Яхшы олмадымы?

В о и н. Олмады, Милена! Ич бир шей яхшы олмады. Меним холестирин севием — бир бинъ, алты юзь олмакъ керек, къырмызы къан тогереклери беяз сойларындан даа аз, маясылдан кенефке раат барып оламайым, сен исе мени бу шорбанен ольдюресинъ!!!

Андрия бабасынынъ кенеф акъкъында джумлени эшиткенинен, кулькюден патлай.

В о и н. Санъа кулюнчлими?

Андрия еринден тура, хихилдап девам эте ве Миленагъа пармагъынен косьтере.

М и л е н а. Андрия, отурып аша, бабанъны ачувлатма!

А н д р и я. Мен ашамайджагъым. Шорба тузсуз.

В о и н. Тузсуз дегиль, тузлу, къатиль!

М и л е н а. Огълум, отур ерине.

Андрия къоркъып, отура. Мыймыкълана.

Андрия. Шорбадан нефрет этем.

Воин къашыкъны масагъа къоя. Милена агълайджакъ алда Андриянынъ энъсесине шамар бере.

Милена. Утанъ, балам!

Воин. Сен не айттынъ?

Милена. Бабанъ озь кесегинен пайлашкъаны ичюн сагъ олсун…

Воин *(Миленагъа).* Агъзынъны къапат! *(Андриягъа)* Сен не айттынъ?

Воин софрадан турып, кемерини чыкъармагъа истей.

Милена. О бир шей айтмады, Воин, отур, тынчлан…

Воин. Миленагъа шамар бере.

Воин. Мен санъа агъзынъны къапат дедим! *(Андриягъа)* айткъанынъны текрарла.

Андрия къоркъа, амма инатлыкънен айткъаныны агъламсырап текрарлай.

Андрия. Шорбадан нефрет этем.

Воин Андрияны аджымасыз кемернен ура.

Воин. Нефрет этесинъми? Нефрет эткен шейни таптынъмы?

Баланы кене ура.

Воин. Сирке, бит, пире, къандалай, бокъ, маясыл шишиги!

Токътамайып оны котеклей. Андрия агълай.

Воин. Тюневин йымыртадан чыкътынъ, бугунь исе бир шейлер нефрет этесинъ?! Сенинъ фикринъни сорадыла рмы?

Воин къан корюнгенине къадар Андрияны котеклей.

Милена. Бабанъа джевап бер, огълум!

Милена тез-тез бетини эллеринен къапата. Воин эллерине ура. Милена, оны санки котеклегенлери киби чийилдап къычыра.

Милена. Воин, япма, сен оны ольдюрирсинъ!

Воин. Озюм догъурдым, озюм де гебертирим! Бу меним эт парчам!!! Сенинъ фикринъни кимсе сорадымы?

Андрия. *(агълап)* Ёкъ!

В о и н. Ёкъ демек…

Воин Андрияны шефкъатсыз, вахшийдже котеклей. Андрия шашкъын, окюр-окюр агълай.

А н д р и я. Ёкъ, яни э!

В о и н. Токъта «Ёкъ» я да «э»?

А н д р и я. Э! Ёкъ! Э, ёкъ… Бильмейим, баба!!!

Андрия тамамен шашмалагъан, яйгъарлы агълай. Бир аньде бу Воиннинъ теджавузыны токътата.

А н д р и я *(Агълап къычыра)*. Менден бири бир шей сорады, ким бильмейим, не акъкъында бильмейим… Не айтмагъа керек унуттым!!!

Воин ве Милена къасеветнен Андриягъа бакъалар. Воин кемерини четке ала, бу арекет Андрияны бираз сакинлештире. Милена бам-башкъа сесинен, театрде суфлёр киби, Андриягъа яваштан айта.

М и л е н а. Айт: багъышла, баба.

Андрия агълап, умюдини кескен алда текрарлай.

А н д р и я. Багъышла, баба.

М и л е н а *(Воинге)*. Энди сен…

Воин тегин турмагъа девам эте.

В о и н. Яхшы. Афуны къабул этем. Айды, апай киби агълап турма…

Милена яваштан Воинны тюзете.

М и л е н а. Къыз бала…

Воин текрарлай.

В о и н. Къыз бала киби, къызчыкъ. Отур, бабанънен лаф эт. Эркек киби.

Андрия еринден къыбырдамай.

М и л е н а. Отур, балам, бабанъ айткъанда, отур.

Воин шарт этип, сёзюни кесе, Миленагъа джевап бере.

В о и н. Сен исе сус!

А н д р и я. Э. Сен исе сус!

В о и н. Машалла, огълум! Мына бойле, агъламайып, джурьатнен. Эркек ол.

А н д р и я. Сен исе сус! Сус санъа айталар!!!

Воин. Догъру. Гузель, энди етер.

Андрия яйгъара шеклиде къычырмагъа девам эте. Санки айткъан сёзлерининъ манасыны анъламагъан бала киби. Милена сусып, огюне бакъа.

Андрия. Озь сасыкъ агъзынъны къапат, сус, къапа!..

Воин. Мен етер дедим! Отур.

Андрия сусып, ерине отура.

Воин. Мен етер дедимми, етер демек.

Милена. Догъру, баба етер десе, демек етер.

Учу де сусып отуралар. Сонъра Милена еринден турып, огълунынъ энъсесине шамар бере.

Воин. Мен дедим етер!

Милена къоркъусындан тасдыкълай.

Милена. Етер.

Милена ерине отура. Воин ашыкъмайып, мектептеки модасы эскирген оджа киби айтмагъа башлай.

Воин. Айтчы манъа огълум, биз сеннен не акъкъында лаф эттик? Акъыллы адам озюни насыл алып бармакъ керек?

Андрия. Акъыллы адам даима бир къаидени къуллана: башынъны топракъкъа, котюнъни дуваргъа.

Воин. Догъру. Ве ич бир алда, ич бир вакъыт нени япмамакъ керек?

Андрия. Тюшюнгенини айтмагъа.

Воин. Догъру. Я кимге?

Андрия. Эр кимге. Ич кимсеге.

Воин. Эр кимге, огълум, эр кимге. Эр кеснен айны шекильде. Корьмейим, эшитмейим ве энъ эсасы, ТЮШЮНМЕЙИМ. Догърумы?

Милена. Догъру, баба.

Андрия. Догъру, баба.

Воин. Догъру. Я догъру олса, не афырасынъ?

Андрия. Анама шорба истемегенимни айтмагъа мумкюн деп тюшюндим.

Воин. Сен тюшюндинъ. Не акъкъында тюшюндинъ?

Андрия. Анам — къадын ве о зайыф олгъаны акъкъында.

Воин. Гузель. Бу керчек. Амма бу акълама дегиль! Амма меселе башкъа. Не ичюн сен тюшюнмеге башладынъ? Неге? Асылында не ичюн бири бир шей тюшюнмек керек? Ве не ичюн бири бир шей, бир вакъыт, теэссюф олса биле, тюшюнсе, олмайджакъ ярамайлыкъ олып чыкъа? Сенден сорайым, не ичюн бирине бу иште мытлакъ итираф этмек керек?

Воин къычыра, Милена ве Андрия сусып отуралар.

Воин. Не исбатлама, не имза, не де аризалар, буны акълынъа биле кетирме! Мен эшек киби чалышам, аякъларым ерни ис этмей, вакътым бир шейге етмей, бильмейим, мен бу мен дегилим!

Воин суса, айтмакъ ичюн сёзлер къыдыра.

Воин. Аят аджымасыздыр, Андрия, тувгъан ананъ сени бир авуч таш, джам ташчыкълары ичюн сатар, бабанъ шамар ашатыр, къартбабанъ хаинлик япар, къардашынъ чакъар, огълунъ сатып кетер! Санъа даа къач кере буны анълатаджагъым! Санъа къач кере даа текрарлайджагъым...

Андрия, Милена ве Воин эписи бирден айталар.

Берабер. Меним эвим четте! Башынъны къумгъа! Котюнъни дуваргъа! Адам адамгъа душмандыр!

Шу аньде Надежда контейнер артында консерва шишесине чарпына. Шише сананынъ башкъа тарафына атылып кете. Воин, Милена ве Андрия сычрап туралар.

Воин. Бу да не?

Милена. Анда бири бар!

Воин пек къоркъа, арткъа чекиле.

Воин. Къайда?

Милена Надежданынъ тарафына косьтере.

Милена. Анда...

Воин Андрияны тута, оны огюне къойып, артында сакълана.

Воин. Бар бакъ, недир анда.

Андрия. Озюнъ бар.

Воин. Сен бар!

Андрия. Озюнъ бар!!!

Милена къарыша.

М и л е н а. Мен бараджагъым!

Милена Надежданынъ тарафына таба адымлай, бала исе къорккъан айванчыкъ киби, титреп, этрафына бакъына.

М и л е н а. Эр шейни озюм япаджагъым! Эр вакъыт мен. Къоркъакъларсынъыз.

Милена Надежда сакълангъан ерден бир адымда токътай. Надежда сыгъынакътан атылып чыкъа ве къоркъкъанындан андамында чапкъаламагъа башлай.

М и л е н а. Мына о!

Воин Андриянынъ артында сакълана.

В о и н. Тут оны!

Андрия Воиннынъ артында сакълана.

А н д р и я. Якъала оны!!!

Надежда чапкъалап, анълашылмагъан сеслерни айта.

М и л е н а. Анда чапынъыз!

Воин ве Андрия бир-бирининъ артында сакъланып, къаршы тарафкъа чапалар.

В о и н. Пешинден етиш!

А н д р и я. Тут оны!

В о и н. Якъала оны!!!

Милена Надежданынъ артындан чапа.

М и л е н а. Етишип оламайым, о пек тез чапа!

Милена бираздан Надежданы тута, о исе сыптырылып къача, амма Андрия ве Воиннинъ элине тюше. Экиси де къаршы тарафкъа секирелер.

А н д р и я. Етиш она!

В о и н. Тут оны!

А н д р и я (Миленагъа). Сен не япасынъ?

Милена Надежданынъ устюне атыла, тутамай.

М и л е н а. Тездже чапамайым!

В о и н. Не къадар чамансынъ!

А н д р и я. Мыймыкъ!

В о и н. Бир шей япып оламайсынъ!!!

Сонъунда Милена Надежданы тутып ола, къызчыкъ къачаджакъ ола, Милена оны къатты тута.

Андрия. Тамамдыр!

Воин. Къачамазсынъ!!!

Милена. Манъа ярдым этинъиз!

Воин. Догъру, она ярдым эт!

Андрия. Озюнъ ярдым эт!

Воин. Сен ярдым эт!!!

Воин ве Андрия, Милена Надежданен талашкъанына къадар къоркъкъанларындан якълашмайлар. Надежда ерге йыкъыла ве мутхиш шекильде къалтырамагъа башлай. Милена онынънен берабер ерге ята.

Милена. Сен кимсинъ?

Надежда агълай, выйылдай, сонъ суса.

Милена. Сен кимсинъ, мында не япасынъ, не ичюн джасуслыкъ япасынъ?

Воин. Ур оны.

Андрия. Къурсагъына ур.

Воин. Башына!

Андрия. Къурсагъына ве башына ур!!!

Милена къызны урмайджагъына бакъмадан, Надежда беденини эллеринен къапата.

Милена. Джевап бер, сен кимсинъ?

Надежда выйылдай. Эфкярлы, гъамлы выйылдай. Ачув Миленаны къалдыра.

Милена. Мен санъа бир шей япмам. Айт, сен кимсинъ?

Надежда выйылдай.

Воин. Бельки о тильсиздир.

Андрия. Керчек.

Воин. Бельки о акъылдан тайгъан.

Андрия. Тильсиз ве чылдыргъан!

Милена. Сакин ол, сени урмайджагъым. Сен анги эвденсинъ?

Милена яваштан эллерини бошата, Надежда энди сесли выйылдамай. О шыншыкълай, амма агъзыны ачмай. Воин ве Андрия джесаретлендилер. Адым-адым якълашалар.

Воин. Бельки о ябанджыдыр?

Андрия. Бельки о анъламай.

Воин. Не фаркъы бар. Бизим бабамызнынъ айткъанына коре, шу ябанджылар оларны анълагъанларыны истеселер, келип, бирден сырб тилини огренмек кереклер.

Милена. Сен сырб тилини анълайсынъмы? Сен айткъанымны анълайсынъмы?

Милена эр бир сесни айыры айта, Надежда джевап бермей. Воин ве Андрия даа да якъын келелер.

Воин. О дели.

Андрия. О анъламай. О дели ве анъламай. Ябанджы олгъаны ичюндир.

Андрия Надежданы итей. О кене сеслидже выйылдамагъа башлай.

Милена. Токъта, Андрия, тюртме оны.

Андрия. О дели я!

Милена. Дели олгъаныны къайдан билесинъ?

Андрия. Корюне я. О акъылдан тайгъан.

Воин. Бельки о энкъастан ойле япа. Бельки де оны сенинъ бабанъ джасуслыкъ ичюн ёллагъандыр.

Андрия. Не ичюн меним? Не ичюн сизинъ дегиль?

Воин. Ёкъ, бизимки япмаз, о озюне иш къыдыра.

Андрия. Менимки де озюне иш къыдыра!

Воин. Шимди бир шамарларым, ахмакъ!

Андрия. Мен исе башынъны къырарым!!!

Воин. Шимди санъа топнен бир яндырырым!!!

Андрия. Мен исе эки кере яндырырым!!!

Андрия ве Воин балалар киби талашмагъа башлайлар.

Воин. Мен сени ольдюририм!

Андрия. Мен исе сонъ сени!

Воин. Мен сени даа бир кере!

Андрия. Мен исе сени юзь кере!!!

Милена тура, оларны айырмагъа кете.

Милена. Къана етер, япманъыз!

Надежда фырсаттан файдаланып, башкъа тарафкъа чапа.

Милена. Тентеклер, бакъынъыз, о къачты! Бу япкъанынъыз не?!

Милена Надежданынъ артындан чапа, Воин ве Андрия къорккъанларындан сананынъ башкъа тарафына чапалар. Надежда бинанынъ дуварыны корип, тузакъкъа огърагъаныны анълай.

Воин. Тут оны!

Андрия. Ур оны!

Милена къычырмагъа башлай.

Милена. Яваш!!

Воин ве Андрия бирден сусалар, Милена Надеждагъа фысылдап айта.

Милена. Токъта, тур, санъа айтам, къачаджакъ еринъ ёкъ...

Надежда этрафкъа бакъына, чыкъыш ёкъ. О, онъа якълашкъан Миленагъа бакъа, йыкъыла ве аягъына сарыла. Явашт ан выйылдай.

Милена. Бакъынъыз, тамам кучелек киби...

Воин. Кучелек тишлей биле.

Андрия. Тырмалай биле.

Воин. Бир парча эт тишлеп чыкъара биле.

Надежда, санки умют нуруны корьгени киби, санки керчек копек, аякъынынъ этрафында айланмагъа башлай.

Милена. Бакъса, тамам кучелек...

Милена Надежданынъ башыны сийпай, Надежда минетдарлыкънен Миленанынъ элини ялай.

Милена. О мени ялады! Джемаат, о керчектен кучелек...

Андрия. Келинъиз немелерни чагъырайыкъ, копеклерни туткъан адамларны.

Воин. Тентексинъ сен! Бизим телефонымыз бармы ёкъса?

Андрия. Э, догъру.

Милена. Бизим анамызнынъ айткъанына коре, копеклер эркеклерден даа гузель. Садыкъ ве лаф этмеген.

Андрия. Ве афыралар.

Воин. Афырсынлар. Буны кимсе анъламай.

Надежда Миленагъа япыша, бир къач кере авулдай.

Андрия. Ве тишлейлер!

Надежда выйылдап башынен саллай.

Милена. Етер! Себепсиз тишлемезлер. Кель мында...

Милена Надежданы копеклерни чагъыргъанлары киби чагъыра. О итираз этмейип, янына келе.

Милена. Яхшы копек, яхшы копек... къана отур!

Надежда отура.

Милена. Коресинъми? (Надеждагъа) Ят!

Надежда итаатлы шекильде ята. Милена Надежданы сыйпамакъ ичюн, элини узата, Андрия къычыра.

Андрия. Тишле!

Милена къоркъып, элини кери чеке, Надежда башынен саллап, выйылдай.

Милена. Тентек!!!

Воин. Ахмакъ!

Андрия. Сен ахмакъсынъ!

Милена. Етер, экинъиз де сусынъыз! Энди керчектен етер!!!

Милена Надежданы сийпай.

Милена. Э, гузель копечик. Мында отур, мында.

Милена бир зынджыр тапа, оны Надежданынъ бойны чевресинден кечирип кийдире, башкъа уджуны контейнерге багълай.

Милена. Онъа кимсе тиймесин! Эндиден бу меним копегим оладжакъ.

Воин. Тиймем.

Андрия. Мен тиймеге истесем, не олур?

Милена. О заман мен сени ольдюририм.

Андрия ясакъ керчек олгъаныны анълай. Суса. Эллерини джеплерине тыкъып, омузларыны котере.

Андрия. Пек керек манъа сенинъ копегинъ.

Андрия первасызлыкънен башкъа тарафкъа кече. Милена Воиннен Надежданы козетелер. Къызчыкъ контейнерге багълы олып, ерге серильди.

Воин. Худжур корюне. Копек олгъанындан эминсинъми?

Милена. Юз фаиз. Бу надир сойларындан.

Андрия. Манъа эписи бир. Истесем, устюне де сиерим…

Воин. Айды, копекни раат къалдыр. Келинъиз ойнайыкъ. Биз къайда токътадыкъ?

Милена. Неме, тувгъан ананъ сени сатар...

Воин. Э, догъру. Бабанъ да котеклер...

Андрия. Эй, мен истемейим!

Воин. Не ичюн?

Андрия. Истемейим! Мен эр вакъыт бала олып, шамар ашамагъа истемейим!!!

Милена. Мен де шамар ашайым, не олгъан экен?

Андрия. Бу башкъа. Сен къадынсынъ. Бу нормаль бир алдыр.

Милена. Билем, онынъ ичюн де даянам. Баба ананы ургъаны да табий бир шей.

Воин. Олар балаларыны ургъанлары да нормальдир.

Андрия. Табий олгъанындан манъа не? Мен ойле ойнамагъа истемейим.

Милена. Айды, Андрия, кедер этме! Ёкъса копекни устюнъе йиберерим!

Воин. Догъру, йибер копекни!

Андрия. Не япсанъ яп. Мен эп бир ойнамайджагъым.

Милена. Билесинъизми, мен къавгъалашмагъа истемейим. Эгер аиле ойнагъанымызны истесенъиз, ойнайыкъ, истемесенъиз, мен копегимнен кезинмеге кетеджегим.

Надежда бу сёзлерни эшитип, дёртаякъламагъа башлай, копек киби къуванчыны бильдире. Миленагъа чападжакъ ола, амма зынджыр оны токътата. Аз къалсын оны богъаджакъ. О чыйкъылдап, ерге йыкъыла. Милена, Воин ве Андрия бу арекетлерге бакъып туралар. Милена сакин сесинен нетидже чыкъара.

Милена. Акъикъаттен де аптал.

Андрия чевирилип, софра башына отура. Къашыкъны алып, «ролюни ойнамагъа башлай».

Андрия. Акъыллы адам лаф этмей, чалыша ве япкъан ишине дикъкъат эте. Аптал адам хаяллар гъа дала. Баба, «хаял» недир?

Воин чабик масагъа келе, келир экен де аиле башы ролине кече.

Воин. Бу, огълум бир хавфлылыкътыр. Сен алдана бильгенинъ себеби. Эр бир инсан тек озюне бакъмакъ керек. Келинъиз ашайыкъ.

Милена ерде къаталакълангъан Надеждагъа бакъып тура, софрагъа кетмеге ашыкъмай.

Воин. Милена, мен не айттым…

Милена, Надежданен мемнюниетликнен къалмакъ истер эди, истексиз софра башына отура. Надежда озь кошесинде къаталакъланып, дикъкъат иле бала оюныны излей. Милена ролюне кире, истемейип софрагъа кече. Воин бирден девам этип, Миленагъа мавы зарфны узата.

Воин. Бу мектюп санъа. Ширкеттен кельген.

Милена зарфны ача. Воин индемейип ашай.

Милена. Бу не?

Воин. Бильмейим.

Милена тааджипнен мектюпни окъуй.

Милена. Мен ред этювни алдым. Кимдир мен бирине къаршы айткъанымны хабер этти.

Воин. Ойлеми?

Милена. Воин сен эшитесинъми? Мени иштен бошаттылар! Мен бир шей айткъанымны бири чакъты.

Воин. Эбет.

Милена. Энди меним ич бир шейим ёкъ...

Воин. Ич бир шей.

Милена четин умютсизликте, эфкярлы фикир эте.

Милена. Ким чакъкъан экен? Ким мени чакъты? Манъа тек буны бильмек, оны тутып козюне бакъмакъ, ким экен бу...!!!

Воин. Ким билесинъми?

Милена. Ким?!!

Воин. Мен.

Милена. Не?!

Воин. Мен чакътым. Сен оларгъа къаршы фикир юрьсете эдинъ, мен де барып чакътым. Илериде даа дикъкъатлы олгъанынъ ичюн.

Милена. Амма, Воин, мен сенинъ апайынъ олам я..

Воин озь сакин эдасыны денъиштире. Миленанынъ устюне къоркъунчлы къычырмагъа башлай.

Воин. Телюке гизленип беклей, Милена.

Воин девам эте.

Воин. Озь маашымны алдым.

Воин башкъа джебинден мавы зарфны чыкъара. Оны масагъа къоя. Милена четин умютсюзликнен тура, «ана-бабанынъ» одасына кете.

Милена. Мен барып ятайым. Болдурдым

Воин. Эльбет, санъа даа не къала.

Милена яваш, адым-адым ятагъына къадар келе. Андрия ич бир шей анъламагъаны киби, анасына аркъасындан къычыра.

Андрия. Ана, сен манъа спорт аякъкъабыны алырсынъмы?

Милена джевап бермей, кедернен терликлерни ве джуббесини чыкъара. Тертипнен эр шейни къатлай. Андрия бабасына анълатмагъа девам эте.

Андрия. О, манъа «REEBOK» аладжагъыны айтты. Мектепте эр кесте бар, тек менде бойле аякъкъап ёкъ.

Воин. Огълум, бизим парамыз ёкъ.

Андрия. Насыл ёкъ, я бу не?

Андрия Воиннинъ зарфыны ала, Воин оны кери чекип ала. Андриянынъ юзюне шамар ура.

Воин. Сенинъ ананъ сокъакъта къалды, сен исе тутып аласынъ, нефисхор!

Андрия янагъыны тутып, акъаретленген ве ашалангъан алда тура. Озь одасына кете. Воин Миленанынъ артындан кете.

Воин. Мен де ятайым.

Милена Воинге сыртыны чевирип, ятакъкъа ята. Воин зарфны тумбочкагъа къоя, Миленанынъ янына ята. Экиси де бирден юкълап къалалар. Андрия одасындан чыкъып, бираз беклей. Сонъра «мескенден» чыкъып кете. Бензин толу канистраны ала. Надежда къасеветленмеге башлай, выйылдай. Андрия онъа чевирилип бакъа. Устюне таш ата, таш къызгъа тие.

Андрия. Игренч джанавар...

Надежда выйылдап, контейнернинъ башкъа тарафына чапа. Андрия сес чыкъармайып, яваштан мескенге кире. Динълей. Бабасы хырылдай, анасы тегиз нефес ала. Андрия одагъа кирип, дуюрмадан ана-бабасыны бензиннен сувара. Тумбочкадан яваштан зарфны ала. Къалгъан эр ерге бензин тёке. Мескенден чыкъа. Мердивенде бир сание токътай, серникни алып, якъа.

Андрия. Телюке гизленип беклей.

Серникни ата, мескен огюнде тёкюльген бензин фышкъырдап яна. Андрия санадан кете. Тек копекнинъ выйылдамасы эшитиле.

КЪАРАНЛЫКЪЛАШТЫРМА

II

Сана башындаки киби. Янгъын излери анда-мында корюне, амма ич бир шей янмады. Надежда контейнернинъ янында, ерде ятып юкълай. Санагъа Андрия чыкъа. О эсернинъ башында киби кийинген, тек шимди аякъларында яп-янъы «REEBOK» спорт аякъкъабы бар. Надеждагъа бакъа. Онынъ тарафына кетмеге башлай.

Андрия. Аджайип копек!

Надежда индемейип юкълай. Андрия оны элинен тие, Надежда шу аньде абдырап уяна, аякъкъа тура, Андрия къоркъып четке сычрай.

Андрия. Игренч джанавар, сен не секиресинъ!

Надежданы синъир тута. О асабий алда дёртаякълап, кери кетмеге башлай.

Андрия. Къоркътым деп беллейсинъми, ал сен-къоркъмадым!!!

Андрия керчектен де къоркъты. Этрафкъа бакъына. Сонъ Надежданынъ устюне аякъларынен баса.

Андрия. Игренч копек!!!

Надежда анълашылмагъан бир сес чыкъара, башыны эллеринен къапата, сыртынен контейнер дуварына ойле къавий таяна ки, мадений урув эшитиле. Андрия токътап онъа бакъа.

Андрия. Санъа не олды? Мен сени тиймем.

Надежда айны ерде тура, къоркъкъаны ве тик баскъанындан титремеге девам эте.

Андрия. Эшитесинъми? Мен санъа зарар бермем. Кель мында.

Надежда ашыкъмайып башыны чыкъара, амма огъланнгъа якълашмай.

Андрия. Кель мында, къоркъма...

Надежда якълашмай.

Андрия. Кель, санъа шоколад береджегим.

Андрия джебинден ярысы ашалгъан шоколадны чыкъара. Надежда яваштан бакъынып, Андриягъа адымлай.

Андрия. Яхшы, мында кель... бакъ, санъа не береджегим...

Андрия Надежданы шоколад косьтерип чагъыра. Надежда Андриягъа якъын келе.

Андрия. Яхшы копечик ичюн мына не бар...

Андрия апансыздан Надежданы урмакъ ичюн, аягъыны котере. Надежда четке сычрай, сесли афыра. Андрия къоркъып, шоколадны элинден тюшюре.

Андрия. Делисинъми не? Тентек!

Надежда фырсаттан файдаланып, тез шоколадны элине къапа ве озь кошесине чапа. Андрия пешинден кетмеге истей, къычыра.

Андрия. Нишарет, айван! Яланджы копек!!!

Надежда ашыкъып, шоколадны кягъыдындан тишлеринен чыкъара, шоколадны юта.

Андрия. Эписини ашама... манъа да бираз къалдыр!!!

Надежда шоколаднынъ сонъки кесеклерини де юта. Андрия козю къайткъан киби нетидже чыкъара.

Андрия. Аптал къадын.

Серегей Гириннинъ сырб тилинден русча терджимесинден файдаланаракъ къырымтатарджагъа чевирильгендир

АЙШЕ АКИЕВА

Ана къучагъы

Денъизим, сынъырсыз денъизим, инсангъа кучь берген, агъыр къасеветлерден азат эткен денъизим! Эр кунь санъа келип, дуйгъуларымны пайлашмагъа, ялынъда отурып, далгъаларынънынъ шувултысыны динълемеге имкяным олсайды, денъизим. Ах, сырдашым.

Аюв дагъым, йыллардыр къыбырдамай тургъан дагъым. Этрафынъда олып кечкен эр бир адисеге сабырнен бакъкъан, кельмешеклернинъ арекетлерини, акъсызлыкъларыны корьген, амма эписи бир индемеген мешур дагъым. Билем, ичинъ къырыкъ, сызлай. Халкъымызнен бирликте ынджынасынъ, гъамынъны мен де ис этем, сеннен берабер агълайым, Аюв дагъым.

Айланчыкъ аралыкълар, ят инсанлар адымларынынъ джефасыны чеккен аралыкълар. Асырлар девамында чешит вакъиаларнынъ шаатлары олгъансынъыз, халкъымызны узакъ ерлерге озгъаргъансынъыз, ябанджыларны этрафынъызда кездиргенсинъиз. Эльбетте къабаат сизде дегиль. Оларнынъ аткъан эр бир адымынынъ сизни такъир эткенини билем. Сабыр этинъиз, аралыкълар.

Софалары оймалы эвчиклер, диварларынъызда сабийлерге айтылгъан ильк айненилерни эшиткен, ильк адымларыны корьген эвчиклер. Балаларынъызнынъ сизни ташлап кеткенинден сонъ токътамайып агълагъан эвчиклер. Факъат оларнынъ да сизден айырлагъанындан сонъ эр кунь агълагъаныны билинъиз. Сизни эр гедже тюшлеринъде коре, сизге къайтып

кельмеге арзу эте. Ве эмин олунъыз ки, бир кунь арзулары керчек олур. Озьлери къайтмаса биле, торунлары къайтып келир. Сабыр этинъиз, эвчиклер.

Гурзуфым, тувгъан коюм, эдждатларымнынъ мекяны, сени саатларнен бойлап кезсем де, азлыкъ эте. Эр бир кошечигинъ манъа къартана-деделеримнинъ яшайышыны анъдыра. Олар мында догъды, мында буюди. Сенинъ багъчаларынъны сачкъан, тютюнлеринъни джыйгъан, гузеллигинъни сакълагъан — меним тувгъанларымдыр. Мен де сенинъ баланъ, Гурзуфым. Бугунь сенден айырылмагъа не къадар истемесем, йыллар эвельси къартанам даа да зияде истемей эди. Факъат, сайламакъ чареси ёкъ эди…

Эки къатлы, индже усталыкънен безетильген эвчиктен шырын бир къокъу келе.

— Умие кене фултосыны пиширген, гъалиба, — деп тюшюне Мерьем апа. Керчектен де, Умиенинъ фултосы бутюн Гурзуфкъа беллидир. Эм тек фултосы дегиль ки, бу назик, уфакъ бойлу, беяз черели ханым ашкъа пек уста.

— Мусафирликке кирсем, Умие къуванырмы аджеба? Эбет къуваныр, — озь-озюнен акъыл танышып, Мерьем апа къомшусына кирмеге къарар эте.

— Селям алейкум, Умиечигим!

— Алейкум селям, Мерьем. Хош кельдинъ!

— Насылсынъ? Не япасынъ?

— Аш пиширгенимни корьмейсинъми? Сенден сорамалы, кейфинъ ериндеми?

— Ах, Умиечигим, не сен сора, не де мен айтайым. Белим къопаджакъ. Дюнья къадар иш яптым. Сабадан даа бир дакъкъачыкъ отургъаным ёкъ.

— Нелер яптынъ аджеба? Дагъдан къышлыкъ одун ташыдынъмы?

— Эй, саба турдым, элими-бетими ювып-ювмайып, Асиеге кеттим. Асиени билесинъ де, лафкъа тутулса, саатларнен токътамай. Гурзуфта олып кечкен эр бир адисе дерсинъ онынъ эви алдында кече. Нени сорасанъ, эр шейни биле. Ама да ошекчи къадын.

— Сен сорама да, Мерьем! Къыйыш араба ёл бозар, ошек-фесат эв бозар, дейлер де. Нафилеми?

— Вай, насыл сорамайым я? Меним ярамай юкълагъанымны истейсинъми? Мен ахмакъым, ёкъса? Тувгъан коюмнинъ хаберлерини бильмек кереким я!

— Сонъ?

— Сонъ Хораз Уриеге бардым. Урие де Асиеден артта къалмай! Башымны-мийимни сасытты! Ойле бир ошекчи инсан дюньяда оладыр даа. О да меним къомшум олды. Ат корьсе — окъсай, сув корьсе — сувсай. Анавы Меметнинъ огълу Ялтагъа барып, бир талай шей кетирди, онъа исе бир бахшышчыкъ биле кетирмеген экен. Урие де шимди: «Мен оны балалыкътан билем, багъчамдан армут ашагъаныны унуткъандыр», — деп мырылдай-зырылдай, иште.

— Къусурсыз инсан олмаз да, джаным. Амма яхшылыкъ япсанъ, оны унутмакъ керексинъ. Акис алда бу ишинънинъ севабы да сайылмаз.

— Мына-мына, догъру айтасынъ, Умие. Мен, мисаль ичюн, бутюн озь эйи арекетлеримни бирден унутам. Бир йыл эвельси Сафиенинъ къызына озь багъчамдан бир багъ юзюм чыкъарып бердим. Сафие манъа «сагъ олунъыз» айттымы? Эбет, сонъ артымдан чапып, даа бир кере айтты! Бекле! Бир къарпыз кетирсе эди, ич олмагъанда. Мен исе, мерамет парчасы, буларны ич акълымда тутмайым!

— Тутмагъанынъны корем, — озь-озюне айтып кулюмсиреди Умие. — Буюр къавеге, сыджакъ-сыджакъ фултонынъ дамыны да бакъ!

— Сагъ ол, Умиечигим! Фулто пиширгенинъни бильсе эдим, санъа джевиз де кетирир эдим. Языкъ ки, бильмедим. Къокъусыны биле дуймадым. Не де лезетли. Эллеринъ дерт корьмесин. Ашкъа пек устасынъ, аферин. Анавы къытмырлар киби дегильсинъ. Айттыммы санъа, бугунь Велядиеге бардым, софрасы донатылгъан, джанынъ не истесе бар. Мен де ач кельдим, саба турып ашамадым да десем олур. Бир къач ягълы отьмечик къаптым, къызым да саба къабакъ пиширди, джаны

агъырмасын деп, бир къач кесечик ашадым, артындан хошаф та ичтим, чыкъып кеттим. Велядиеге киргенде, къурсагъым «аш бер» маршыны чала эди. Бу анъкъав исе, огюме къаве биле къоймады. Сен исе бирден мусафирнинъ мидесини толдурмагъа ашыкъасынъ. МашАллах!

— Мусафир кельсе эт пишер, эт пишмесе, бет пишер дейлер де. Сен киби мусафир кельсе, къонакъбайнынъ эр ери пишип къалыр, джаным. Шунынъ ичюн, аша да, чокъ сёйленме!

— Ашайым, джаным, ашайым! Пек болдурдым, вай-вай-вай, пек болдурдым. О къадар иш яптым бугунь, о къадар иш, — Мерьем апа вайвалап-вайвалап ашай бере.

Умие де шу ерде бираз раатланмагъа отурып, тюшюнджелерине далды. Тюневин эллеринде татлы-татлы юкълагъан Эбазери бугунь энди анасынынъ таянчы олгъан, беджермеген иши ёкъ. Эм къардашларыны бакъа, эм тарлада ишлей, эм тютюн де джыя. Керек олса, эвни сипире, джыйыштыра. Бир къач йылдан сонъ энди эвленир, къысмет олса.

— Эшитесинъми мени, Умие?

— Бир шейлер айттынъмы, Мерьем?

— Вай-вай-вай, не акъкъында тюшюнесинъ? Беш кере энди сорадым, Маметлернинъ хаберлерини билесинъми?

— Оларгъа нелер олды?

— Уйкен огълу тойгъа азырлана!

— Усеинми?

—Усеин. Айвасильден бир къызгъа севда олгъан экен. Къыз да бай бир къорантадан, къасап Юсуфнынъ кендже къызы Земине. Башта бизим Усеинимизнинъ тарафына бакъмай эди, амма йигитимизни билесинъ де. Бир шей истесе, дюньяны чевирир, озь макъсадына иришир. Атик бир огълан. Теэссюф ки, Юсуфлар киби зенгин дегильдир, амма…

— Зенгинликтен не файда, муаббетлик олмаса, — деп къошты Умие. — Яхшы къадын — дюнья байлыгъы. Шимди эвленир, яваш-яваш аякъкъа турарлар, корерсинъ. Тек севги олсун, севги, урьмет олса, къалгъаны да олур.

— Къысмет, иште. Вай, Умиечигим, энди отургъаным баягъы олды. Кельмекнинъ къайтмасы да бар. Даа Зейнепке бармалым, вакътым энди аз къала, ашыкъмакъ кереким. Чокъ сагъ ол, фултонъ пек леззетли олгъан. Ярын Эбазерни хайырламагъа келирим, мытлакъа!

— Ич шубем ёкъ, — яваштан озь-озюне деди Умие. — Яхшы бар, Мерьем. Эвдеклеринъе селям айт. Мына бу фулточыкъны ал да, балаларынъны сыйларсынъ.

— Не кереги бар эди, амма энди береджек олсанъ, бер. Чокъ сагъ ол, кеттим. Сагълыкънен къал.

— Сагълыкънен бар!

Мерьем апаны озгъарып, Умие ишлерине девам этерек Маметлернинъ козь айдын хаберлерини тюшюне. Усеиннинъ еринде Эбазерни тасавур эте. Тезден энди Эбазер де эвге келин кетирир. Къызылташта назик бир къызчыкъ бар, Эминедир ады. Умиени корьгенде, эр вакъыт селям бере, алыны сорай. Ачыкъ юзьлю, муляйим къызчыкъ. Эм тербиели олгъаны да бирден корюне.

«Бойле келиним олсайды, пек бахтлы олур эдим. Келинимни озь къызым киби къабул этерим, берабер эв ишлерини япар, аш пиширирмиз. Сонъра торунларым да олур, бутюн кунь янымда чапкъалап, кейфимни котереджеклер. Эльбет, эвленюв — базаргъа чыкъып, мал алып сатув дегиль. Бу меселеге пек джиддий янашмакъ керек. Эй, иште, эр шейнинъ озь вакъты-сааты бар. Эр кимнинъ де озь Зореси бар. Огълум кимни бегенсе, келиним о, олур!» — деп тюшюне Умие. Шу арада къулагъына биревнинъ сеси эшитильди.

Яйла бою тюз гелир, балам,
Бир къыналы къыз гелир.
Къыз ёлуны шашырыр,
Доланыр бизе гелир.

— Огълум кельди. — бирден тувгъан сесини таныгъан Умие, бутюн ишлерини ташлап, азбаргъа чапып чыкъты.

Эбазер пек нешели бир йигит. Юректе бир къасевет чексе де, анасына буны ич дуйдурмай, онынъ юзюне тебессюм иле бакъмагъа тырыша. Азбаргъа киргенинен йыргъа тутула. Анасы да озь тувгъанынынъ сесини эшитип, бутюн ёргъунлыгъыны унута, огълуна софра донатып, онынъ татлы лафларыны динълеп отура. Бугунь де истисна олмады.

— Кель огълум, буюр софрагъа. Болдургъансынъ, раатлан бираз.

— Сагъ олунъыз, аначыгъым. Сиз исе бугунь япкъанынъызны анълатынъ. Кельген-кеткен бар эдими? Къардашларым къайда?

— Иште, огълум, япкъанымны озюнъ коресинъ. Къардашларынъ багъчада. Лезетлими?

— Пек лезетли, анам! Сонъ, Мерьем апа кене кельгендир эбет, я?

— Эбет, огълум, кельди. Дюнья къадар хабер тариф этип, кетти.

— Акъикъат бармы? Ёкъса, даима олгъаны киби, къуру ошек?

— Бар, джаным, бар. Усеинимиз эвлене, эшиттинъми?

— Эшитим, эбет. Берабер буюдик, берабер айван бакътыкъ, агъа-къардаш олдыкъ. Бойле хаберни бильмейимми?

— Эбет, огълум, эбет. Сонъ, не дерсинъ?

— Не дейим, ниети гузель. Къоранта къурмакъ яхшы бир иштир. Шимди чокъ вакъыт кечер-кечмез балалары да олур, иншаАллах.

— Э, бала — эвнинъ гулюдир, огълум. Бизим багъчамыз да, гуллерге толса эди, не къадар гузель олур эди

— Багъчанъызда гуль азмы?

— Ёкъ, балам, мен башкъа гуллер акъкъында айтам, — деп кулюмсиреди Умие. — Торун акъкъында айтам.

— Токътанъыз, анам, токътанъыз. Сиз де энди торун истейсизми?

— Ким истемей, джаным? Эбет шимди дегиль, амма бир къач йылдан… Аслында, балалы эв базар, баласыз эв мезар, акълынъдамы?

— Айды, мен олмаса, озюме къыз арамагъа кеттим, — деп шакъалашты Эбазер.

— Кульме, мен шакъасыз айтам. Къызылташта гузель бир къызчыкъ бар, Эмине. Эр вакъыт селям бере, алымны сорай, тербиели къызчыкъ.

— Эй-вах, анам, манъа энди къыдырмагъа да аджет къалмагъан, озюнъиз энди бутюн меселелерни чезгенсиз, къударларны даа ёлламадынъызмы? — кулип девам этти Эбазер.

— Ёлларым да, корерсинъ, — айны кулюнчли тарзда къайтарды Умие.

Эбазер анасыны къучакълап: «Эр шейнинъ озь вакъты бар, аначыгъым», — деп, азбаргъа чыкъып кетти. Шу арада гонълюне апансыздан аджайип бир дуйгъу кирди. Насыл бир дуйгъу олгъаныны башта озю де анъламады. Къуванчмы, тааджипми, эеджанмы. Гъалиба, буларнынъ эписини бирден ис эткендир. Онынъ шимдики алыны тек озю биле эди.

«Эмине, козь нурум, севгилим, мени шимди корьсейдинъ, дуйгъуларымны бильсейдинъ. Мен янълышмадым, ёкъ, сенсинъ бахтым, къуванчым тек сенсинъ. Анам да буны дуйгъандыр, гъалиба. Меним онъа ич бир шей айтмагъаныма инан. Санъа олгъан севгимни эр кестен гизлейим. Сен меним сырымсынъ, Эминем. Омрюмни сенсиз тасавур эталмайым. Севги бир олса да, эки юректе яшай, дейлер. Мен билем, бизде де айны ойледир. Сенинъ юречигинъде яшамакъ, терен козьлеринъе батмакъ истейим…» — Эбазер севгилисини тюшюнип, денъизге насыл етип кельгенини озю де анъламады. Ялыда отурып, бутюн озь дуйгъуларыны энди сынъырсыз денъизге айтып берди. Сонъра ондан санки джевап беклеркен, индемейип, сонъсуз узакълыкъкъа отурып бакъты.

«Эвге къайтып кельсем, анама мытлакъа акъикъатны айтырым», — деп ниетленди Эбазер.

Яры гедже олды. Гурзуфны энди буюк бир ай ярыкълатмакъта. Умие чыракъны якъып, чорап орип отура эди. «Бу Эбазер къайда къалды?» — деп, ара-сыра пенджереге де бакъа эди. Ниает, аяттан: «Анам, мен кельдим» — сёзлерини эшиткен, джаны раат олды.

— Бугунь ойле узакъ къалдынъ, огълум, хайырлымы? — деп сорады.

— Эр шей яхшы, аначыгъым, къасевет этменъиз. Денъизнинъ ялысына бардым, вакъыт кечкенини дуймай къалдым. Къардашларым энди юкълаймы?

— Юкълай. Сени исе насылдыр бир тюшюнджелер эсир этип алгъан, ойлеми?

— Не ичюн ойле дейсиз, анам?

— Огълум, мен энди баягъы яшадым, аз бучукъ шей корьдим. Эгер де инсан вакъыт кечкенини дуймаса, демек, о, терен бир фикирлерге далгъандыр. Не олды?

— Аначыгъым, сизинъ бильгенинъиз къадар мени кимсе бильмей. Мени осьтюрдинъиз, тербие бердинъиз, геджелернен юкъламайып, бешигимнинъ янында отурдынъыз. Мени бир бакъыштан, сёзсиз биле анъларсынъыз. Шимди де анъладынъыз. Сизге бир лафым бар. Эгер де изин берсенъиз…

— Огълум, юрегимни сызлатма, лафынъны да созма. Буюр, сёйле!

— Акълынъыздамы, эвленюв акъкъында бугунь айткъан эдинъиз. Эмине акъкъында… Анам, аначыгъым, мен оны пек севем, ондан башкъа ич бир кимсе акълыма кирмей. Гедже-куньдюз оны тюшюнип юрем. Къоранта къурмакъ заманы кельгенде, янымда тек оны корьмеге истейим, анам.

— Ах меним балам, огълум, ана юреги бойле шейлерни дуя да! Эмине пек гузель къыз, къорантасы да гъает яхшыдыр. Истесенъ, бабанъ къайтып кельгенде, Къызылташкъа къудаларны ёллармыз.

— Истейим, анам, истейим. Эмине бизим эвимизни яраштырыр, сизге де ярдымджы олур, корерсинъиз!

* * *

1910 сенеси экин айынынъ салкъын бир куньде Эмиралинен Хатидже дюньяда энъ бахтлы инсанлардан олды. Оларнынъ къоранталарында янъгъыравукъ бала сеси эшитильди. Яш оджа озь къызынынъ къулагъына эзан окъуп,

балагъа Умие адыны къоя. Умиечик бу эки генчнинъ севгисини даа да арттырды, оларнынъ куньлерини бир тылсымлы масалгъа чевирди. Факъат, эр бир масалнынъ сонъу хайырлы олмай. Учь йылдан сонъ Эмирали агъыр хасталыкътан вефат этти. Умие озь анасынынъ екяне нефеси, оны аяткъа багълагъан бир йипчик ола. Къызынынъ козьлерине бакъып, озь севимли омюр аркъадашынынъ аксини корьген Хатидже бир тек баласы ичюн яшай. Бу саф гонъюлли къызчыкъ анасына яшамакъ ичюн яваш-яваш къувет къайтара.

— Ай-я десем, ярашыр, айненни,
Гуль багъчаны долашыр, айненни,
Меним кучюк къызыма, айненни,
Нелер айтсам ярашыр, айненни

…Меним ай нурум, къызчыгъым, тюшюнъде гузель бир шейлер коресинъ, гъалиба. Бельки, бабанънен берабер багъчада кезип, кобелеклернинъ артындан чапкъалайсынъ... Бабасынынъ къызы, юкълагъанда биле Эмиралининъ озю... Яврум, баба севгисини бильсе эдинъ, онынъ тербиесини корьсе эдинъ…

Ай-я, балам, юкъласын, айненни,
Къырмызы гуллер къокъласын, айненни…

* * *

…Апансыздан денъизде бойле шиддетли фуртуна къопармы? — Умие пенджереге якъынлашып, оны явашчыкътан къапатмагъа истесе де, кучьлю ель онъа бу фырсатны бермеди. Пенджере буюк гурюльти иле къапалды, первазда тургъан къандиль биле ерге тюшип, сынды. — Ана санъа, ламбамыз да къырылды, чырагъымыз да сёнди. Одамыз, — пенджереге бакъып, — ёкъ, тек одамыз дегиль, бутюн Гурзуфымыз да къаранлыкъкъа батты. Худжур бир шей, куньдюз ава пек ачыкъ эди. Бу чыракъкъа да не олды, янмагъа истемей.

* * *

Умиечик еди яшында олгъанда анасы экинджи кере акъайгъа чыкъты. Огей бабасы — Гурзуфта танылгъан бир туджджар Умер бей олды. Онынъ биринджи къадыны рухий хасталыкънынъ джанавар къолларына тюшип, еди баласыны яры оксюз къалдыргъан. Иште, бойлеликнен, Умиенинъ еди агъа-къардашы пейда олды. Даа сонъра Энвер ве Гулизар къардашлары дюньягъа келе. Умер бей Умиеге даима акъикъий баба севгисини бермеге, муляйим къызчыкънынъ балалыгъыны яраштырмагъа тырыша, оны керчектен де тувгъан къызы киби севе эди. Умие де башкъа балалар арасында озь фаркъыны ич бир вакъыт дуймагъан. Ялынъыз, акъайгъа чыкъкъанда, онынъ джиези азчыкъ факъырджа корюне эди. Амма бу ал кене де севги дереджесине дегиль, о замандаки яшайыш севиесине багълы эди. Эм де джиез бахтлы яшайышнынъ кефалети дегиль де. Умие он алты яшында олгъанда акъайгъа чыкъты ве озь муляйимлигинен Эмирасаннынъ яшайышыны айдынлатып, акъикъий омюр аркъадашы олды. Тезден оларнынъ эвлеринде де бала сеси эшитильди. Кичкене Эбазерчик бу эки генчни бир-бирине янъы къуветнен багълай, оларнынъ севгисини даа арттыра.

— Эмирасан, сен бизни кимге къалдырасынъ? Сенсиз биз не япаджакъмыз? Балаларымызгъа бабалыкъны ким этеджек, айт манъа, айт…

— Джаным, Умиечигим, агълама, ялварам, агълама. Мен къайтырым, мытлакъа къайтырым. Дженк бизни айырмаз, эшитесинъми, севгимизнинъ алевини де сёндюрмез. Омрюмизнинъ сонъуна къадар берабер яшармыз, балаларымызнынъ тойларыны да берабер корермиз, инан манъа, джаным, инан…

* * *

Бу гедже Умиенинъ козюне юкъу ич те кирмей, Гурзуфны къаплап алгъан боран санки бутюн дюньядан топлагъан ойларны шимди онынъ гонълюне сыгъдырмагъа ынтыла.

Къона устюнде янгъан чыракъ титреерек, Умиенинъ юрегиндеки умют чырагъыны анъдыра эди.

— Къайдасынъ, арсланым, сагъсынъ, сагъламсынъмы? Бизлерни тюшюнесинъми, сагъынасынъмы? Айткъанларыма бакъ, санки дженкте сагъынмакъ ичюн вакъыт ола… Я Раббим, Эмирасангъа кучь-къувет бер, ялварам. Онынъ къаршысына чапып, парлакъ козьлерининъ сыджакълыгъыны ис этмеге манъа къысмет эт, я Раббим. Балачыкъларымызгъа кене де баба севгисини дуймагъа къысмет эт, я Раббим. Бу эвнинъ диварларында севинч иле толу нидже дакъкъаны яшамагъа бизге къысмет эт, я Раббим… — Умие янакъларындан козь яшларыны силип, пенджереден четлешти. Экинджи къаткъа чыкъып, огъуллары юкълагъан одагъа кирди.

— Я Аллахым, не де кучьлю бир рузгяр, мында да пенджерени ачып, орталыкъны дарма-дагъын эткен, хайырлысы олсун, иншаАллах. — Умие пенджерени яваш къапатып, огъулларына якъынлашты. — Арсланларым исе раат-раат юкълай. Саба турып, кене де баба эвини нешелли кулькю иле толдураджакъ, янъы-янъы шейлерге огренеджеклер. Курьсюлерге чыкъып: «Ана, биз Къырымнынъ къараманлары оладжакъмыз», — деп, анасына парлакъ келеджекке умют багъышлайджакълар. — Ах… — кендже огълунынъ ёргъаныны тюзетип, Умие къапы тарафына адым атты, шу арада назары оданынъ кошесинде ерлешкен бешикке тюшти.

— Танърым, бу бешик даа бала къокъусыны дуярмы, ичинде сабийчикни саллатырмы? Орталыкъ садалы бала сесине толармы, я Раббим? Э, мытлакъа толар, эвимизнинъ диварларында даа нидже неслимиз осер, къырымтатар тербиесини корер, озь миллетининъ мунасип векиллери олур, мытлакъа… иншАллах. — Умие бешикни мукъайтлыкънен, санки къундакъ балачыкънынъ устюни, орьтип:

— Ель орьтюни де алып ташлады, дерсинъ хатырлавларымны тазертмек ичюн, гонъюль яраларымны сызлатмакъ ичюн буны аселет эте, санки ана юрегинден бир шейлер силинип кетер. Ёкъ, ич те, бойле аджылар ана къальбинде къая

киби къатып къалыр, атта къаяларны да девирмек мумкюн, бойле кескин яралар исе ич бир заман силинмез… — деп, озю дуймагъан алда, бешикнинъ янында ерлешкен сандыкъны ачты да, ичиндеки шейлерни бирер-бирер козьден кечирип башлады.

— «Къызынъ бешикте, джиези сандыкъта олсун» дейлер… Кенди джиезимни корьгенде, къызларыма зенгин-зенгин джиезлер азырламагъа озюме ваде эткен эдим. Бу мукъаддес Къуранны да къызым ичюн сакълагъан эдим… Факъат, беш къызчыкънынъ анасы олдым, бешини де бир-бири артындан Аллахнынъ рахметине озгъардым. Бу фаний дюньяда ачып етиштирмеген фиданчыкъларым шимди дженнет багъчаларында кобелеклер сыфатында учадыр, иншаАллах. Къызларым, козь нурларым, джиезлеринъизни корьмединъиз, алтынларым… — Къадыннынъ юреги чыдамады, козьлеринден тамчы-тамчы яш акъып башлады. Табиат да, дерсинъ, онынъ гъамыны къуветлештирмек макъсадынен даа да зияде океленe. Денъиз къайнай, сувлары ялысындан чыкъып Гурзуфны аман-аман батыраджакъ, рузгяр да озь ёлунда нени расткетирсе, эр шейни йыкъып ташлай…

Умие козь яшларыны силип, огъулларыны уяндырмамакъ ичюн, яваштан одадан чыкъты. Шу арада насылдыр бир кучьнинъ заптында кене де айланып, оданы, татлы-татлы юкълагъан балаларыны терен бир назардан кечирир экен, даа бир къач дакъкъа тюшюнип турды.

Бугунь Умие бу хатырлавлардан къачып оламады, гонълюнде йыллар девамында топланылгъан бутюн тюшюнджелер бир аньде джанланып, оны сонъсуз асрет, къайгъы ве, бунынънен бир сырада, умют дюньясына авуштырды. Умют — Умиеге аятий ёлуна эп янъы нефеснен девам этмек ичюн кучь берген бир муджизедир. Бу муджизени исе о, даима Къуран-и Керимде тапмагъа тырыша эди. Шимди де къадын сет устюнде отурып, чыракънынъ ярыгъында Къуранны окъур экен, джанында къопкъан асретлик бораныны тынчландыра

эди. Мукъаддес китапнынъ эр бир арифчиги онынъ къальбине мельэм киби келе ве бутюн гъам-къасеветлерини унутмагъа ярдым эте эди.

— Анам, сиз юкъламайсынъыз, бир шей… — Умие абдырап, Эбазерге айланды, — анам, агълайсынъызмы? Не олды?

— Ёкъ, яврум, эр шей еринде. Бу гедже не ичюндир юкълап оламадым. Саба, гъалиба, кеч уянгъаным да. Эм билесинъ де, куньдюз мына бойле отурып, Къуран окъумагъа имкяным олмай, шунынъ ичюн…

Эбазер анасынынъ янына келип:

— Анам, кеч уянмакъ не олгъаныны да бильмейсинъиз, менден бир шей гизлейсинъизми?

— Ах, меним арсланым, индже гонъюлли пельваным, балалыкъ чагъында къоранта башы олып, бизлерни эр вакъыт къорчаламагъа тырышасынъ, аферин санъа, огълум. Бабанъ кельсе, бойле огъулнен гъурурланаджакъ, яврум. Эм шимди де гъурурлана, пельваным, — деп, Умие огълуны манълайындан опьти.

— Аначыгъым, корерсинъиз, бабамыз мытлакъа къайтып келир, тек агъламанъыз, лютфен. — Эбазер анасынынъ омузларындан къучакълап девам этти. — Геджелернинъ биринде анам кене де Къуранны окъуп отургъанда, бирев келип, яваштан къапымызны къакъар. Амма анам бирден къапыны ачмаз да, барып мени уятыр. Мен де бир къараман киби, ич бир шейден къоркъмайып, бойле этип, — Эбазер артыкъ озь джесюрлигини тасдикъламакъ ичюн, аякъкъа турды, — къапыны ачарым да, босагъамызда тургъан инсан исе: «Эв саибини о къадар беклетмек олурмы, огълум?» — деп, бизге озь къучагъыны ачар. Бу саниеден сонъ биз энди ич бир вакъыт бир-биримизден айры къалмамыз, аначыгъым, манъа инанасынъызмы?

Огълунынъ бу икяесини динълеген Умие, акъикъатен, инангъан киби эди. Дерсинъ, шимди бирев къапыларыны къакъар да, ве шу дакъкъадан сонъ, бу къорантанынъ аяты бутюнлей денъишип кетер…

— Къапынъызны ачынъыз!!!

— Огълум, недир бу я? Ёкъса бабанъ… — Умие лафыны битирмеге етиштирмеди, бирев кене де къапыгъа бар къуветнен урды. Эбазер аман къапыны ачмагъа атылды. Ашыкъкъанындан къонагъа сюрюнип, оданы ярыкълаткъан екяне чыракъны тюшюрди. Ода телюкели бир къаранлыкъкъа комюльди.

* * *

…Хаялларымда бу корюшювни дефаларджа тасавур эттим, тюшюнджелеримде дефаларджа санъа къавуштым, сенинънен юкъладым ве танъ йылдызыны къаршыладым. Гонълюмде сенинъ еринъни артыкъ бир шей алалмады, нидже маниа ве сынавгъа бакъмадан, эписи бир санъа садыкъ къалдым, манъа инан, ялварам. Сенинъ гузеллигинъни дюньянынъ ич бир муджизесине денъиштирип оламадым. Сенсиз нефес биле алмагъа меним ичюн ишкендже олды. Душманларымыз бизни айырмагъа тырышса да, айырып оламады, чюнки къальбим эр заман сенде эди. Бугунь сеннен корюштик, артыкъ раатым. Башкъа ич бир заман сени ташламам, энди сенинъ къучагъынъдан ялынъыз о бир дюньягъа ёлджу олмагъа разым…

* * *

— Кимсинъиз? Бу саатте бизден не истейсинъиз? — Умие къаршысында тургъан эки мазалы инсаннынъ юзьлерини ачыкъ-айдын корип оламаса да, оларнынъ туруш ве урбаларындан ким олгъанларыны догъру анълады. — Аскерсинъиз, догърумы? Не олды? Эмирасандан хабер кетирдинъизми?

Бабасынынъ адыны эшитиркен, Эбазер де: «Бабама не олды?» — деп, сабырсызлыкънен аскерлерден бирининъ къаршысына келип турды. Шу арада аскер аркъасындан силяны чыкъарып, Эбазерге догърулты. Буны корьген Умие баласыны къорчаламагъа атыла. Аскер исе ачувлы бир сеснен:

— Бабанъа не олды? Сенинъ бабанъ Ватан хаинидир! Совет укюметини сатып, душманлар тарафына кечти! Сиз

де эпинъиз саткъынсынъыз! Эпинъизни Къырымдан сюргюн этмеге эмир чыкъты! Эгер де исьян этсенъиз…

— Сюргюн? Хаинлик? Айткъанларынъызны къулакъларынъыз эшитеми? Меним акъайым буны ич бир вакъыт япмаз. О, Совет укюметини къорчаламакъ ичюн ордугъа кетти, гъалебенен къайтмагъа сёз берди. Сиз исе…

Аскер артыкъ Эбазерден силяны алып, Умиеге чевирди:

— Сен мени эшитмединъми? Ёкъса шимди укюметни къабаатлайджакъсынъ? Эгер де сенден даа бир сёз эшитсем, бирден атарым да, артыкъ эбедиен Къырымда къалырсынъ!

— Меним учь балам бар, оларнен къайда кетеджекмиз? Биз къабаатлы дегильмиз, янълыш бир шей…

— Мен санъа не айттым? Делисинъми? Ёкъса сагъырсынъмы?! — Аскер ачувындан къып-къырмызы олып, къадынны атмагъа азырланды. Эбазер аскернинъ бу арекетинден къоркъып, бар сесинен «Анам!» деп къычырды да, аман Умиенинъ къолуны тутып, анасыны олюм панджасындан къорчаламагъа тырышты.

— Стой! Не надо! — Аскернинъ аркъасындан экинджи арбий адам чыкъып, оны токътатты. — Не бери грех на душу. Не стоит тебе о них пачкаться! — Сонъра Умиеге айланып: — Бугунь Къырымдан тек сизни дегиль де, бутюн къырымтатар халкъыны сюргюн этеджеклер. Шунынъ ичюн, дава кереги энди ёкътыр… Айды, тез олунъыз!

— Анам… — Эбазернинъ козьлери теляш толды. Умие исе, озь къоркъусыны косьтермемек ичюн, олдукъча тынч сесинен баласына мураджаат этти:

— Къоркъма, огълум, акълынъдамы, сен къорантамызнынъ башы оласынъ да, шунынъ ичюн шимди де къардашларынъны уятып, манъа оларгъа эр шейни анълатмагъа ярдым эт, яхшымы?

Умиенен Эбазер тез-тез балалар юкълагъан одагъа кирип, он ве еди яшында олгъан Джафернен Рустемни уяндырды.

— Анам, не ола, биз бир ерге кетеджекмизми? Къайда?

— Ах меним арсланларым, балаларым, тек къоркъманъыз, яхшымы? Бизни шимди гузель бир ерге алып кетеджеклер. Бир къач куньден исе биз кене эвимизге къайтып келирмиз. Шимди тез-тез урбаларынъызны кийинъиз де, бакъайым.

…Эвге къайтып келирмиз… бир къач куньден… Мен шимди балаларыма ялан айттыммы? Ёкъ, ялан дегиль, акъикъаттыр. Ярын — о бириси кунь бу хата мытлакъа чезилир ве биз эвлеримизге къайтып келирмиз. Башкъаджа оламаз. Я олса? Я Аллахым, башымызгъа нелер кельди я? Бизге ярдым эт, ялварам, балаларымны къорчала, я Раббим…

— Юкъладынъызмы анда? Чыкъынъыз энди! — Аскер кене силяны чыкъарып, эвден чыкъмагъа эмир этти. Умие къапыгъа таба кеткенде, къона устюнде ачыкъ къалгъан Къуранны деръал басмагъа сарып, торбачыкъкъа къойды. Торбаны Эбазерге туттырып, Рустемнен Джаферни къолларындан алды. Бу гедже къоранта озь тувгъан эвининъ авасы иле сонъки сефер нефес алды.

Гурзуфнынъ эп чечекленген, мухтешем бир багъчаны анъдыргъан сокъакълары шимди мутхиш бир виране киби эди. Даима неше ве муаббетке толу олгъан ава артыкъ халкънынъ агълавына, аскерлернинъ пис лафларына, копек авултысына толгъан эди. Баарьнинъ тынч денъизи исе, озь эвлядыны къорчаламагъа истеген ана киби, эп талаша, куреше, далгъалана… Факъат, бу джинаетни артыкъ токътатып оламай эди. Халкъ тувгъан эвинден сюргюн этиле, бутюн барлыкъны, муджевхерни къалдырып, меджуль бир ерге кете эди. Къайда? Насыл яшайышкъа кете? Кимсеге белли дегиль эди. Эм де инсан озь джаныны ана топрагъында къалдырып, башкъа бир ерде аят тапармы? Эр кунь Гурзуфны дефаларджа бойлап кезген инсанларгъа шимди эр бир адым азаптыр. Халкъ эвинден узакълашып, эр алгъан нефесинен санки олюмге якъынлаша эди.

— Анам, биз къасаба меркезинде энди къач саат турамыз? Мен энди чокътан эвге барып келир эдим. Бакъынъыз, халкъ торбаларнен тура, ким ун, ким богъдай, ким отьмек алгъан.

Бизде исе бир шей ёкъ. — Эбазер буны айта-айта, анасыны къандырмагъа тырыша эди. Керчектен де, бинълердже инсан бир ерде турып, оларны Акъмесджитке алып кетеджек арабаларны энди учьми, дёрт саатмы беклемекте. Эм де халкъынынъ лафына коре, азырланмакъ ичюн кимге он беш, кимге йигирми дакъкъа берильди. Амма, эльбетте, ёлгъа бир шейни джыймакъ ичюн изин алмагъан инсанлар да бар, иште бу къоранта да оларнынъ сырасында эди.

— Ёкъ, балам, тургъан еринде тур, къыбырдама. Орталыкъ аскер толу, я тутып атсалар сени, я арабагъа минмеге етиштирмесенъ, сонъ не япаджакъмыз, ёкъ, олмаз!

— Анам, мен Гурзуфнынъ эр бир кошечиги, эр бир ташчыгъыны билем. Кеткенимни кимсе корьмез. Эм де эвимиз узакъ дегиль, мен тез къайтырым, озюнъ корерсинъ, къасевет этме. — Эбазер «а» дегендже, халкъ арасында джоюлып кетти. Умие огълуны токътатмагъа истесе де, индемейип турмагъа меджбур эди. Ёкъса шимди баласынынъ пешине къычырып берсе, аскерлер огъланны тутып ольдюре биле. Къадынгъа эки огълуны къучакълап, яваштан Аллахкъа дуа этип турмакътан башкъа бир шей къалмады.

Эбазер исе аскерлерден эвлер, багъчалар арасында сакъланып, аякъларыны дуймайып, азбарларына чапып кельди. Шимди энъ эсас меселе — аджеле суретте ёллукъ бир шей алмакътыр. Вакъты аз олгъаныны анълагъан Эбазер догъру арангъа атылды. Пычакъны алып, кошеде яткъан улакъкъа догъру кетти.

— Огълум, джаным, кельдинъми? Не ичюн ойле узакъ къалдынъ, балам? Ёкъса сени бирев туттымы?

— Ёкъ, аначыгъым, эр шей яхшы, мени кимсе корьмеди. — Эбазер анасына торбадаки тазе улакъ этини косьтерип, япкъаныны анълатты.

— Эбазер, сен улакъны соймагъа насыл етиштирдинъ? Эм де биз бу этнен ёлда не япаджакъмыз, тувгъаным? — Умиенинъ козьлери яш толды. Баланынъ эрзакъ тапмакъ ичюн олюм телюкеси алтында этильген арекетлери нафиле эдими?

Бу сыджакъта эт тез бозулыр да, амма эвлядына буны шимди анълатса, бу атешкозь кене де къачып кетер де. Экинджи сефер де бойле усул-усул барып кельмеге къысмет олурмы? Умие Эбазерге бир шей айтмады. Тезден арабалар да кельди. Пис арабаларда сыджакътан тек эт дегиль де, инсанлар ярамай башлады. Факъат, оларны даа огде беклеген сынавларгъа коре шимдики вазиет кучюк бир онъайтсызлыкъ эди…

Янъы омюр къурмагъа ниет эткен Усеиннен Земине ичюн, бугунь даа бир яш буюк олгъан Эбазер ичюн, бешикте торунларыны юкълатмагъа арзу эткен Умие ичюн, тюневин озь балаларынынъ парлакъ келеджеги акъкъында тюшюнип юрьген, бугунь исе ачтан ольген эвлятларынынъ джесетлерини джыйып оламагъан аналар ичюн, Къырымнынъ саиби олгъан бутюн къырымтатар халкъы ичюн бинъ докъуз юз къыркъ дёрт сенеси майыснынъ он секизи — энъ музаффер гемилерни бир ань ичинде батыра биледжек бир фуртуна киби олды, асырлар девамында титремейип тургъан къаяларны девире биледжек бир зельзеле киби олды, бир савурув иле юзь асырлыкъ тереклерни тамырларынен чыкъарып ташлагъан туфан киби олды. Къос-къоджаман бир халкъ тувгъан анасындан айырылып, огей ана тербиесине берильди…

* * *

…Арамызда ярым асырлыкъ месафе олгъанына бакъмадан, эминим, Умиенъни таныгъандырсынъ... Къартайдым, эбет, къартайдым, факъат агъаргъан сачымнынъ яшкъа бир алякъасы ёкътыр, сенден марум къалгъан ильк саниеден къартаймагъа башладым. Тувгъаным, сенинъ де бурюшиклеринъ корюне, эвельден олгъан шенълигинъ солды, гъамынъ исе теренлешти. Амма, къадеримизге тюшкен фаджиалар энди кечмиште къалгъан, корерсинъ, аятымыз кене къуванчкъа толар, яраларымыз тюзелир, гонъюллеримиз тынчланыр. Раат ол, артыкъ кимсенинъ кирли къоллары санъа зарар кетирмез, эндиден башлап балаларынъ сени быракъмаз. Мен де, айтып кечкеним киби, сенинъ къучагъынъдан энди ялынъыз о бир

дюньягъа ёлджу оладжагъым, тувгъан топрагъым, азиз Ватаным…

— «Куньлернинъ биринде биз мытлакъа къайтып келирмиз» деген инсан сиз дегиль эдинъизми, анам? Къайттыкъ, артыкъ эвимизде — Къырымдамыз, тувгъаным. Геджелернен тёкюльген козьяшларынъыз гъурбетликте къалсын, къальбинъиз раатлыкъкъа ачылсын, джаным анам. Чюнки бугунь бутюн сизинъ арзуларынъыз керчек олды. Эндиден башлап, эр кунь шифалы Къырым авасынен нефес аладжакъсынъыз, торунларынъызгъа тербиени Ана Ватанымызда береджексинъиз. Эминенен сизге докъуз торун багъышладыкъ, энди торундан торунларынъыз да осе. Сиз оларны даа бешикте саллап, айненилерни сёйлерсинъиз, анам.

* * *

Сёйледи, атта торунларынынъ торунларына биле сёйледи… Мен де онынъ тербиесини корип, балалыгъымнынъ энъ раат куньлеримни онынъснен берабер яшадым. Эгер шимди де янымда олса эди, онынъ къолларыны опип, мераметли юзюне бакъып олса эдим... Башындан нидже фаджианы кечирген, гедже агълап, саба козьяшларыны силип кене де яшайышнынъ сынавларыны къаршыламагъа азыр олгъан къадын — меним ичюн даима бутюн къырымтатар халкъынынъ акси оладжакъ. Акъикъатен, миллетимизнинъ гемисини ич бир фуртуна батырып оламаз, къувет къаямызны ич бир зельзеле девирип оламаз, юзь асырлыкъ иман терегимизни ич бир туфан енъип оламаз. Тамырларымызны да Ватанымыздан кимсе чыкъарамаз. Къырымтатар халкъы артыкъ тувгъан анасына къавушты.

Я Раббим, Санъа къавушкъан эдждатларымызгъа рахмет эйле, ялварам. Къырымнынъ багъчаларында бол-бол кезип оламагъан деделеримизге гузеллиги текрарланмаз дженнет багъчаларында кезмеге насип эт, я Раббим. Эвлятларыны исе артыкъ ич бир заман ана къучагъындан марум къалдырма, ялварам, я Раббим! Амин.

Бизге тюш олып корюнген омюр

— Балам, бутюн кунь анавы компьютер къаршысында отурасынъ. Бираз авагъа чыкъсанъ, олмаймы? — деп, Алиме апте мераметли бир сеснен огълуна ялварды.

— Ана, олды энди! Мен мында ойнап отурмайым, эв ишимни япам! — деп, Айдер шу арада анасынынъ сёзюни кести. Амма япкъан ишине пешман этти. Тюшюнджеге далды. «Не ичюн? Хатамны не ичюн къайта-къайта текрарлайым? Анам манъа ярамай бир шей айтмай да, сагълыгъым ичюн къасевет чеке де. Акъикъатен, бутюн кунь бу дёрт диварда отурмакънынъ сонъу хайырлы олурмы? Амма, мен керчектен де ойнамайым, онъа къач кере буны анълатмагъа тырыштым, анъламай да о… Амма, не де олса, о, меним анамдыр. Онъа йымшакъ мунасебет косьтермек кереким. Мен онъа къач кере къычырдым, джаныны агъырттым, о исе, индемеди. Тек козьлерини яваштан мендеп алып, айланды да кетти. Къач сефер янына келип, къучакъламагъа, афу сорамагъа истедим, амма не ичюндир, джесаретим етмеди…».

Айдерге бойле тюшюнджелер энди чокътан раатлыкъ бермей. Эвельден о, бойле дегиль эди. Анасынынъ янына барып, яначыгъындан опьмек ичюн, онъа ич бир тюрлю джесарет керекмей эди. «Аначыгъым» — деп бойнуна сарылып, анасына къыбырдамагъа, барып бир шейлер япмагъа имкян бермей эди. Саатларнен онынъ янында отурып, лаф эте, куле, шакъалаша эди. Сонъки йыллары исе япкъан арекетлерине эсап бермей башлады. Башында, джанында санки дерсинъ эки бам-башкъа инсан куреше, эп озьара давалаша эди. Бириндвджиси — алчакъ гонъюлли, самимий Айдерчик ве тербиеден марум олгъан, серт юрекли Айдер. Гонълюни самимий сою идаре эткен олса, тилини ве арекетлерини бутюнлей экинджиси запт эте эди.

Бойле куреш Айдерни эзе, чекишттире, аджеба онынъ бу кедерлери анасынынъ юрек инъильтилерден даа да агъырмы? Бундан агъыр шей олурмы? Нидже языджы, шаир, рессам ана къайгъысыны тариф этмеге тырышты, поэмалар, дестанлар язылды. Оларны окъугъанда, инсан даянып оламай, тюшюнджелерге дала, агълай, кимерде япкъан арекетлерине пешман ола.

Алиме апте акъикъий бир анадыр. Яш экенде о, тиш экими олмагъа истей эди. Амма алий окъув юртуна бир кереден кирип оламады. Бираз вакъыт кечер-кечмез, сёз кесильди, Рефатнен нишанланды. Гузель, юксек бойлу йигит онынъ омрюни масалгъа чевирмеге ваде эткен эди. Чевирди, Алиме апте онынъ янында озюни пек бахтлы инсан оларакъ ис эте эди. Эки йылдан сонъ оларнынъ эвинде бир муджизевий адисе олды, Айдерчик дюньягъа кельди. Энди тиш экими олмакънынъ еринде — гузель ана олмакъ арзусы пейда олды.

Айдернинъ ильк адымлары, сёзлери, тебессюмлери — бу эр шей къорантаны даа да зияде бирлештире эди. Рефат бей бутюн кунь тарлада чалышып, пек болдурса да, эвлерининъ босагъасына аякъ баскъанда, анда санки янъы бир дюнья къурулгъан, янъы бир нефес ачылгъан эди. Чюнки буюк софра башында оны севимли къадыны ве омрюнинъ манасы — огълу беклей эди. Рефат бей огълунен ойнагъанда, озю де балагъа чевириле эди. Алиме апте оларгъа бакъып, куле ве шакъалаша эди. Иште, бу яш къорантанынъ акъшамлары бойле шенъ-шерамет вазиетте кече эди. Амма куньлернинъ биринде дешетли бир адисе олып кечти. Акъшам даима олгъаны киби къапы къакъылды.

— Огълум, бабамыз кельди, санъа кене бир шей кетирди, гъалиба! — Алиме апте севинип-севинип къапыгъа атылды. Аркъасындан чапа-чапа дёрт яшында Айдерчик де келип чыкъты.

— Бабам, бабам кельди! — деп къувангъан баланынъ къапы ачылгъанынен чырайы денъишти, козьлери яш толды. Санки бу кичкенечик энди эр шейни анълагъан эди. Анъламагъан-

дыр, эбет, Амма бабасыны беклеген балачыкъ таныш олмагъан бир инсанны корьгенинден къоркъып, агълай башлады. Таныш олмагъан инсан, истенильмеген хабер кетирген эди.

Бу инсан Рефат бейнен чалышкъан Музаффар эди. Иште, бу куньден башлап, Алиме аптенен Айдернинъ омюрлери бутюнлей денъишип кетеджеги белли олды. Артыкъ Алиме апте эм ана, эм баба вазифесини беджермели эди. Бу индже белли, арыкъ ве назик къадын чешит къыйынлыкътан кечип, озь вазифесини ерине кетирди. Айдер гузель бала олып осе эди. Мектепте даима аля окъуй, буюклерге урьмет косьтере, анасына да даима эв ишлеринен огърашмагъа ярдым эте эди. Амма сонъки вакъытлары анасы оны танымай башлады. Эски Айдерден тек ады къалгъандыр. Алиме апте бутюн онынъ аректелерине «осьмюрлик деври» деген маначыкъны тапа эди. Керчектен де, он беш яшында огълан баланынъ табиаты, ич дюньясы буюк денъишювлерге огърай. О, энди озюни бала саймай, этрафтаки инсанларнынъ козьлеринде пельван оларакъ корюнмеге истей эди. Амма бу истегини ерине кетирмек ичюн бираз янълыш ёлларгъа адым ата башлады. Ве бу онынъ «араштырув»ларындан энъ зияде анасы хорлана эди. Хорлана, лякин индемей. Бирден бир огълунынъ янына бармагъа, онъа бир шейлер айтмагъа къоркъса да, индемей…

— Балам, Айдер, аман-аман саат он эки ола, даа ятмайсынъмы? Ярын Меметнен шеэрге бараджакъ оласынъыз да, эрте турмагъа… — Алиме апте сёзюни битирип оламады. Даа догърусы, Айдер онъа бойле имкян бермеди.

— Ана! Олды я! Мен энди уфакъ бала дегилим, истесем барып ятырым, истемесем сабагъадже отурырым. Сенинъ не ишинъ бар? Манъа эришмесенъ, раат олмайджакъсынъ, гъалиба. — Айдер пек ачувланып, ишарет пармагъынен къапыгъа косьтерди.

— Айды, озюнъ билесинъ, геджелер хайыр. — Алиме апте зорнен бу сёзлерини айтып, одасына кетти. Бир саатмы, эки саатмы адджжы-аджджы агълап, юкъугъа далды. Бельки, тюште о, эвельки Айдерни корер, онынънен къучакълашып, дертлешип отурыр…

«Ах, меним джаным анам. Татлы-татлы юкълайсынъ. Ойле олурмы аджеба? Инсан анасына ойле къычырырмы экен? Анасы да онъа дарылмайып, «геджелер хайыр» деп, чыкъып кетерми? Ёкъ, дюньяда бойле сынъырсыз сабырнынъ саиби олгъан тек сенсинъ, джаным. Мемет тюневин фильджанны тюшюрип къырды, анасы оны ойле сёгди, ойле сёгди, айтмагъан сёзю къалмады. Мен исе фильджанны къырса эдим, ёкъ, гонълюнъни къырам да. Мен насыл бир ошором бала олып осьтим. Аначыгъым, сен ичюн джан бермеге азырым, валлахи, амма буны санъа насыл бильдирейим? Тилим санки менден айры яшай, чешит лафлар санъа айтам, багъышла мени, анам, багъышла…»

Ярындан башлап анасына къыйыш лаф айтып, онынъ джаныны агъыртмамакъ озюне энди къачынджы кере сёз берген Айдер де юкъугъа далды.

Саба уянып, деръал кийинип-къушанып, сабалыкъны биле ашамайып, вокзалгъа чапты. Олар бугунь Мемет иле Акъмесджитке барып, кезмеге къарарлаштыргъан эдилер. Амма ава бугунь кезинти ичюн келишмей эди. Кузьнинъ экинджи айы: эр ерде сап-сары япракълар, салкъын ель къутура, ёлунда нени тапса йыкъа, парлай эди. Сим-сия булутлардан ягъгъан ягъмурнынъ ири тамчылары орталыкъны бир батакъкъа чевирмекте.

Вокзал бинасына чапып кирген Айдер шашып къалды, даима адамлар иле рыкъма-рыкъ толу олгъан зал бугунь бом-боштыр. Мемет де даа корюнмей. Билет саткъан эки къадындан исе тек бири чалыша. Аслында Алиме апте де мында хызмет эте, амма о, бугунь раатланса керек? Акис алда о, энди чокътан иште олур эди. О, ич бир заман ишини себепсиз къачырмай, кеч де къалып кельмей эди. Демек, бугунь эки къадын олмакъ керек, амма не ичюндир о бири де ишке чыкъмагъан. Чыкъкъан сою де дженазеге кельген киби, бети шишкен, чырайы солукъ, сеси де титрей эди. «Заваллы къадын, — деп тюшюнди Айдер, — къоркъунчлы бир шейлер олды, гъалиба, бир озю де чалышмагъа меджбур».

— Апте, селям алейкум, Акъмесджитке билет бармы? — деп сорады Айдер.

— Алейкум селям. Акъмесджитке бугунь сонъки автобус энди кетти, балам, — джеваплады къадын.

— Кетти? Насыл я? Олар эр саат юре де, шимди тек саат он. Эм де азбарда автобуслар толу. Олмаса, олар не ичюн мында тура?

— Олар кой халкъыны къабристангъа алып бараджакъ. Ава насыл олгъаныны озюнъ коресинъ де, балам. Адамлар джаяв барып оламайджакъ, — къадыннынъ козьлеринде кене яш тамчылары корюнди.

— Къабристангъа? Я анда не иш бар, апте? Ёкъса бирев кечиндими? Мен бир шей эшитмедим… — Айдер шашкъан алда заваллы къадынгъа бакъып, бу къалабалыкътан бир шейлерни анъламагъа истей эди.

— Эээ, балам, баш язысы, иште. Инсангъа не язылгъаныны тек Аллах биле. Тюневин даа юрьген, чамашыр ювгъан, аш пиширген къадын, бугунь энди о бир дюньягъа ёлджу олды. Заваллы Алиме… Аллах онъа рахмет эйлесин, гуняхларыны афу этсин. Аслында, бу къадыннынъ гуняхы бар эдими, я? Ич бир вакъыт хыянетлик япмады, кимсеге яман лаф айтмады. Мераметли, ачыкъ юрекли инсан эди… Амааан… — къадын энди окюрип-окюрип агъламагъа башлады.

Айдер исе онынъ айткъанларындан ярысыны эшитмеди. «Заваллы Алиме» деген сёзлерден сонъ къатып къалды, санки бири пычакъ алып онынъ юрегини парчалады. О, койлеринде яшагъан бутюн Алимелерни хатырламагъа башлады. Олардан бири даа бала багъчасына къатнай, демек о, тюневин чамашыр ювгъан, аш пиширген сою оламаз. Экинджиси — Гульзарнынъ къайнанасы ве даа бири…

«Ёкъ! Ёкъ! Олмайджакъ бир шей!.. О, даима япкъаны киби, анасына бир шей айтмайып, чыкъып кетти. Амма, анасы эр вакъыт артындан чапып чыкъа да, огъурлы ёллар тилеп, даа чокъ вакъыт девамында онынъ пешине бакъа эди. Бугунь исе… Бугунь исе чыкъмады… Кечинген Алиме апте меним

анам дегиль! Меним анам даа яштыр, о, тюневин яткъанда, сагълам бир инсан эди, онынъ ич бир ери агъырмай эди… Я да… Я мен къайдан билейим? Мен ондан буны ич олмагъанда бир кере сорадыммы? «Анам, насылсынъ? Сагълыгъынъ яхшымы?» — деп сорадыммы? Ёкъ, мен аксине, онъа даа да чокъ зарар кетире эдим… Сус, бу сенинъ ананъ дегиль. Бойле тюшюнмеге акъкъынъ да ёкътыр! Сенинъ ананъ даа юз йыл яшайджакътыр, иншаАллах», — деп, Айдер зорнен эшитильген бир сеснен билет саткъан къадындан:

— «Алиме» дединъиз, Гулизар татанынъ къайнанасымы? Эбет, о олмалы. О, чокътан энди тёшектен турмай, яшы да докъсангъа кельди. Омы? — деп сорады.

— Ёкъ, балам, о дегиль…Мен мында тек эки афта чалышам, эр кесни даа бильмейим, Гулизарны да бильмейим, къайнанасыны да бильмейим…

— Олмаса… — Айдернинъ аякълары памукъ киби олды, о, артыкъ аякъ устюнде турып оламай, столгъа таянды, козьлери яш дегиль, къан толды. Озю да нени бильмей, амма бир шейни беклеген киби, къадынгъа бакъып къалды.

Къадын девам этти:

— Мында чалышкъан Алиме кечинди, балам. Сен оны бильмелисинъ. Онынъ да сенинъ яшында огълу бар экен. Амма сен онъа ошамайсынъ. О, даима анасына къычыра, оны инсан ерине саймай экен. Алиме озю буны ич бир вакъыт айтмай эди, амма къомшулары бу тербиесизнинъ къавгъаларыны сонъки вакъытлары сыкъ-сыкъ эшитип юре экен. Тюневин де акъшам бойле ал олгъан эмиш. Амма бу сефер Алименинъ юречиги даянмагъан. Керчектен де, юкъу — бу кичкене олюмдир. Алиме бу гедже эбедий юкъугъа далды, заваллы. Аллах рахмет эйлесин…

Бу сёзлер Айдернинъ башында акис седагъа чевирильди. О, бир шей айтмайып, залдан чыкъып, къайда кеткенини бильмеди. Ягъмур даа да шиддетли ягъа берди. Кете-кете озь эвлеринденинъ янында оськен тереклинъ янына келип чыкъты. Тюне-

вин сап-сары ёргъаннен сарылгъан терекнинъ устюнде бугунь, оксюз киби, тек бир япрачыкъ къалгъан…

«Мен де артыкъ сен киби оксюзим. Мен де бу дюньяда бир озюм къалдым. Меним терегим — анам эди. Мени анамдан айыргъан ель исе — такъдирдир. Энди не япайым, энди насыл яшайым? Мен, мен, мен къабаатлым».

Айдер агълап-агълап, терек тюбюнде олгъан бир сылакъ курьсючикке отурды. Бираздан онынъ аякъларына теректеки сонъки япрачыгъы тюшти. Артыкъ бу япракъ терекке багълы дегиль эди. Айдер де эндиден анасыны корип оламайджакъ, янына барып, бутюн япкъан арекетлери ичюн афу сорап оламайджакъ…

О, ким биле, къач вакъыт девамында мында агълап отурды. Артыкъ ягъмур токътады, андан-мындан энди инсанларнынъ сеслери эшитильмекте эди.

«Айдер, Айдер, барма анда! Аякъларынъ сым-сылакъ олур, хасталанырсынъ!»

Айдерге бу сес тувгъан анасыны анъдырды. Еринден деръал турып, сес кельген тарафкъа таба атлады. Амма ёкъ, теэссюф ки, онынъ анасы дегиль эди. Анасынынъ тыпкъы яшлыгъы: гурь сачлары, бахт толу козьлери, айдын тебессюми. Амма, шимди онынъ анасы башкъа, ёкъ, шимди онынъ анасы ёкътыр…

— Агъа, агъа, топны манъа атынъыз, лютфен, — кичкене огъланчыкъ янъгъыравукъ сесчигинен Айдерге мураджаат этти.

Бакъса, о да тыпкъы Айдернинъ балалыгъыдыр. Сия сачлы, томалакъ бир огъланчыкъ. Бир тиши де ёкътыр. Айдер, алты яшында олгъанда, тиши тюшкени себебинден, пек агълай эди, амма анасы онъа топны багъышлагъан сонъ бирден къайгъысыны унутты.

Айдер аякълары тюбюне тыгъырып кельген топны котерди ве бир къач сание индемейип, кичкене аддашына тикилип турды.

Баланынъ:

— Агъа, берсенъиз топны, лютфен, мени анам беклей, — деген сёзлерини эшитип, онъа топны узатты. Анасы энди керчектен де огълуны джойгъан экен.

— Айдер! Айдер! Балам! Тур балам, Мемет сени энди ярым саат къапы огюнде беклей.

Айдер козьлерини ачты. Янында тувгъан инсаны, джандан севген анасы отурып, онынъ башыны сыйпай эди.

— Аллахкъа шукюр, Аллахкъа шукюр! Бу тюш эди экен, тюш. Анам, аначыгъым, мени багъышла, ялварам, — Айдер тёшектен турып, анасынынъ янында тиз чёкип отурды. — Джаным меним, анам, бу дюньяда мени янъгъыз къалдырма, аначыгъым, къалдырма, джаным, — деп, анасынынъ бойнуна сарылды.

Анасы эр шейни анълагъан киби, огълуны бар кучюнен къучакълады да, козьяшларыны гизлиден силип, Айдерге ялынъыз:

— Балам, баласына джан агърысыны туткъан ана бармы? Сагълам, бахтлы инсан ол, манъа артыкъ бир шей керекмей. Аллахтан тек буны истейим, балам. Энди бар, элини-бетини юв да, Меметке чыкъ, чокътан сени беклей. Бираз къапынып кетерсиз, — деди.

Айдер ойле де этти: элини-бетини ювды, Меметке чыкъты, онъа бир шейлер айтып, анасына къайтты.

— Я Мемет къана, балам? Автобускъа кеч къалмазсынъызмы? — деп сорады Алиме апте.

— Автобус ярын да олур, анам. Имкяным олгъандже, вакътымны сен иле кечирмеге истейим. Отур, аначыгъым, шимди къаве пиширирим.

Тышта исе баарьнинъ ильк куньлери этрафны ишгъаль этмекте эди. Эр ер яшара, кунеш парылдай, къушлар чивильдеше. Бизге тюш олып корюнген омюр бойле этип, кунь, дакъкъа, сание сайып, эп кемал атыны къамчылап, къайдадыр узакъларгъа дёнмекте.

Ирадели назлы

Асиенинъ мефтюн этиджи муджевхерлерге ляйыкъ олгъан индже пармакълары топракъны незакетнен, дерсинъ мушавиш дагъ буллюрчиклерини козьден кечирип, уфакъ-тюфек чёплерден темизлей. Сонъра да тарифке кельмез меарет иле япылгъан чечек черебининъ ичине толдура. Асие фиданчыкъны, бебегини ильк сефер къолларына алгъан ана киби, бираз къоркъу ве шефкъат иле алып, деми азырланылгъан тазе земинге отурта. Шимди чечекнинъ илери такъдири: тутып-тутмайджагъы, ачып-ачмайджагъы, чогъалып-чогъалмайджагъы башта бир Аллахкъа, сонъра да Асиенинъ эткен арекетлерине багълы. О, фиданчыкъны эр бир янындан топракъ ёргъанынен орьтип, салкъын сувнен суварып, эвинде чечекке келишеджек ер къыдырып башлады. Ярыкъ бир ода олмалы, амма кунеш пек къыздырмасын, осюмлик даянмаз. Салкъын да олмалы, амма сувукъ дегиль, чечеклери ачылмаз. Эвини учь-дёрт кере доланып, ахыр-сонъу там келишкен шараитни бала одасы ичюн айырылгъан одада тапты. Черебени первазгъа ерлештирип, бир къач дакъкъа къапынынъ янында тюшюнип турды. Къач йылдыр бош тургъан одагъа бу миллий орьнеклернен яраштырылгъан керамик череп о къадар ярашты, онъа ойле бир исси къынтав къошты ки, дерсинъ ери эп мында эди. Шу дакъкъасы Асиенинъ тасавуры бираз илериледи. Первазнынъ тюбюнде ренкли килимчикте джайратылгъан оюнджакъларны, диварнынъ янында бешикнинъ, оданынъ ортасында исе манежнинъ турмасыны козь огюне кетирди. Хаялларындаки бу бахтлы манзараны эп корьмек ичюн Асие артыкъ куньде бир къач кере бу одагъа кире. Чечекни сувара, япракъларындан тоз сурьте, татлы-татлы сёзлер айтып, чечек ачмагъа къандыра. Факъат гъайрети айлардыр нетиджесиз къала. Ешерип тургъан осюмлик инат этип, чечек ачмай.

— Сонъ, Асие, экимге бардынъмы? Неден зеэрленгенинъни бильдинъми? Айткъаным киби, джилектендир?

— Бардым, Таир. Джилектен дегиль. Кельсенъчи яныма.

Таир апайында джиддий бир хасталыкъ тапылгъанындан къоркъып, янына келип отурды. Асиенинъ бети агъаргъан, янакълары оюлгъан. Къач куньдир богъазындан бир локъма отьмектен гъайры бир шей кечирмеген апайы кучьсюзликтен къалтырай. Акъайынынъ къолуны алып, къарнына чеке.

— Эндиден аятымыз денъишеджек, Таирим, — деп, акъайынынъ козьлерине терен-терен бакъып, агъламагъа башлады.

— Асием, эминсинъми? Дуаларымызны къабул эткен Раббимизге шукюрлер олсун! — деген Таир хамд сёзлерини текрарлап, апайыны бар кучюнен къучакълады. Козьлеринде пейда олгъан яшларыны гизлиден силип, апайына мураджаат этти:

— Агълама, джаным, агълама. Биз бу муджизени секиз йыл бекледик. Бугуньге къадар етериндже козьяш тёкюльди. Эндиден бизни тек бахтлы куньлер беклей, иншаАллах. Шукюрлер олсун.

Юклюликнинъ ильк айларыны Асие зорнен атлатты. Эп юрек буланувы, битмеген ёргъунлыкътан, юкъулылыкътан чекишкен Асиенинъ къолундан бир шей кельмей эди. Аш пиширмек, джыйыштырмакъ киби эв ишлери Таирнинъ омузларына тюшти. Агъыраякълылыгъынынъ дёртюнджи айына ниает яваш-яваш озюне келип башлагъан Асие къуруяткъан чечеклерини хатырларкен фискини алып, ильк эвеля энъ назлы чечегини сувармагъа ашыкъты. Бош одада яп-ялынъыз тургъан ешиль осюмлик Асиени ачылгъан дюльбер бем-беяз чечегинен селямлады. Чечегининъ ачылмасыны айларнен беклеген Асие таш кесилип къалды. Бу назлынынъ бир кунь чечек ачаджагъына ишанчы биле къалмагъан эди. Амма не къадар назик, не къадар дюльбердир.

Асиенинъ хаялларындаки ресим кет-кете джанлана башланды. Первазда чечекленген осюмлик, йылларджа бош

тургъан оданынъ ортасында тёгерек манеж, сагъ диварынынъ янында краватчыкъ пейда олды.

Асие первазнынъ тюбюнде яйдырылгъан килимчикте оюнджакъларынен ойнагъан къызына китаптан ресимлер косьтерип, эвлядыны лаф эттирмеге чалыша.

— Бакъ, Назлым, бу бита, бу къартбаба. Бу… — А-на.

— Къызым, сен «ана» дединъми? МашАллах. Даа бир кере айтчы, лютфен!

Догъгъанындан берли бираз хастаджан олгъан къызчыгъынынъ биринджи сёзюни эшиткен ана эвлядыны багърына басып, севинчини бутюн дюньягъа бильдирмеге истей эди. Баласынынъ «ана» сёзюни эшиткен къадын бу дакъкъаны омюрбилля унутмаз, эп юрегинде ташыр, джаны сыкъылгъан аньлери хатырлар, исинир.

— Таир, Таир, къызымыз «ана» деди, эшитесинъми? Къана, къызым, бабанъа да макътанайыкъ. Текрарла, «а-на».

— А-на, — деп, текрарлады учь яшында дюльбер Назлы къызчыкъ.

— Аферин къызыма. Энди «баба» де. «Ба-ба».

— Къыйнама къызымызны. Эр шейни бирден айткъаныны истейсинъми? Ёкъса биринджи сёзю «баба» дегиль, «ана» олгъанына дарылдынъмы?

— Не алякъасы бар, Асие?

— Ба-ба.

— Ал санъа, эшиттинъми, баба деди. Бабасынынъ акъыллы къызчыгъы, аферин!

Учь яшынадже агъзындан ич сёз къачырмагъан Назлы эндиден аилесини эр кунь янъы-янъы сёзлеринен къувандырмагъа башлады.

Йыллардыр бала одасынынъ первазындан козь къувандыргъан чечек сонъки вакъытлары озюни бираз аджеп тута. Асие онъа не етишмегенини бир тюрлю анълап оламай. Суварса, топрагъы куфлене, сувармаса, япракълары къурумагъа башлай. Ерини денъиштирсе, тюсюни джоя. Не илядж,

не китапларда язылгъан бакъым тевсиелери, не кубрелернинъ файдасы тие. Ахыр сонъу чечегининъ соладжагъына боюн эгген Асие онен артыкъ огърашмамакъ къарарына келе. Эм озюни, эм чечекни раат къалдыра. Факъат куньлернинъ биринде баласынынъ одасындаки перделерни ювмагъа истесе, первазда не корьсин. Небаты даа да ешиль, чечеклери даа да дюльбер ве гурь олгъан. Дерсинъ бутюн бу заман девамында о ялынъыз истирааткъа мухтадж эди. Ве артыкъ етериндже ял алып, янъы кучьнен аяткъа девам этмеге азырдыр.

— Назлы, оданъны джыйыштырмакъ сёз берген эдинъ де. Бу оданынъ алы не? Шейлеринъ дарма-дагъын, китапларынъ аля рафларда дегиль. Тёшегинъни биле адам-акъыллы джыймадынъ. Бири кирсе, айып олур. Бу къыз одасымы?

— Одама ким киреджек, ана, мында кимнинъ не иши бар? Джыйыштырырым демек, джыйыштырырым, амма сонъ, вакътым олгъанда.

— Шимди пек мешгъульсинъми ёкъса? Кене къызларнен языштып отурасынъ. Дерслеринъни не вакъыт япаджакъсынъ? Бакъ, афтанынъ сонъунда ана-баба топлашувы оладжакъ, къызарып турмагъа истемейим, анъладынъмы?

— Анъладым, сен де мени анъласанъ, манъа бираз мусааде берсенъ, ялынъыз къалдырсанъ.

— Бу насыл бир сайгъысызлыкъ, ананен ойле лаф этилирми? Маскъара!

Асие къызына ачувланып, одадан яш толу козьлеринен чыкъып кетти. Сонъ заманлары муляйим кичкене къызчыгъыны танымай, онынънен сыкъы суретте къавгъа эте. Акъайына шикяет этсе, вазиет даа да бетерлеше. Осьмюрлик чагъы дейлер. Бу вакъытта къызларгъа ана дегиль, дост олмакъ керек дейлер. Амма дост да оламай. Назлынынъ гонълюнде не олгъаныны анъламагъа тырышса, беджералмай. Къызы онъа бир тюрлю ачылмай. Сонъра Асие гъайретининъ бош чыкъкъанына къыза, синъирлене ве иш кене къавгъа иле бите. Бу сефер Асие акъайына бир шей айтмамакъ, озюнден беш яш буюк татасындан да акъыл-фикир танышмамакъ къарарына

кельди. Бугунь Назлыгъа пек ачувлы, энди къызы келип афу истемесе, онъа къаршы ильтифат косьтермейджек.

— Къасевет этме, перделеринъни алып чыкъаджагъым, Фериденен лаф этмеге девам эт.

— Мен лаф этмейим, ана. Шиир эзберлейим. Токъта, санъа ярдым этейим.

Анасына перделерни чыкъармагъа ярдым эткен Назлы масасындан бир кягъыт алып, Асиеге узата.

«Тешеккюр кягъыты. Урьметли Таир ве Асие Усеиновлар, баланъызны гузель тербиелегенинъиз, мектеп аятында фааль иштирак эткенинъиз ичюн сизге тешеккюр бильдиремиз. Сыныф ребери Абселямова К. Р. Мектеп мудири Къуртмоллаева Н. З.»

— Аферин, Назлы, — деп, Асие къызыны къучакълап, манълайындан опьти.

— Манъа дегиль ки, ана, сизге берильди. Сиз сагъ олунъыз. Мен шиирни эзберлесем, акъшам софрасыны донатмагъа чыкъарым. Яхшымы?

— Яхшы, къызым, яхшы.

Чокътан берли бир арагъа келип оламагъан Усеиновлар аилеси бу акъшам софра башында бол-бол субетлешти, кульди, кимерде сусса биле, раат-раат сусып отургъан эди.

Асиенинъ эв багъчасындаки башкъа ич бир чечекке бенъземеген бу назлы озюне эп хусусий дикъкъат талап эте. Дигер осюмликлернинъ бир бакъым ве асрама усулы олса, мында чечекнинъ кейфине бакъмакъ лязим. Асиени озь янъы марифетлеринен шашыртмагъа усанмагъан осюмлик илля озь дертлерине бир чаре тюшюнип тапмагъа меджбур эте. Бу сефер Асие чечек тамырларынынъ артыкъ зияде осипчогъалгъаныны корип, оны балабанджа янъы бир черепке сачмагъа ниетленди. Тамырларыны дикъкъатнен козьден кечирип, топракътан темизлеп, чюрюк-къуругъан сойларыны кесип, йыллар эвельси бу чечекни онынъ ильк черебине отурткъаныны хатырлады. О эеджан унутылгъан киби, бу вакъыткъадже озюни ич ис эттирмей эди. Амма бугунь Асие

первазнынъ устюне янъы черепни къойып, килерден уфакъ эски союны чыкъарыркен, онынъ узеринде япкъан ресимлерининъ тесиринден джошты. Ресимдеки эр бир орьнекнинъ манасыны къыдырып огренгенини, оларны башта кягъытта, сонъра черепнинъ узерине насыл этип кечиргенини хатырлады. Бу чечекке ильк куньден муамелеси фаркълы эди, черебинден башлап, тургъан ерине къадар. Шимдики череби де пек гузель, онъа алышмакъ ичюн вакъыт керек олур, эбет, амма не этеджексинъ, о бири энди тарашлыкъ эте эди.

— Назлым, бу Къуран къапыны сенинъ догъгъанындан эвель нагъышлагъан эдим. Шимди тюкянларда оларнынъ даа гузель чешитлерини тапмакъ мумкюн, эбет. Амма сен кене де бир бакъ, бельки, бегенирсинъ.

— Анам, табиий ки, бегенирим. Эм онынъ гузеллиги муим дегиль, сенинъ япкъанынъ эмиетлидир. Къысмет олса, янъы эвимде энъ корюнген ерге къоярым. Эр кунь онъа бакъып, сени хатырларым. Билесинъми, шимди «янъы эвим» дедим, амма керчектен де о эв манъа эв олурмы. Анда яшамагъа тез алышырыммы? Мен бабамнынъ эвинден башкъа ич бир ерде къалмадым да.

— Аллахнынъ ярдымы иле алышырсынъ, къызым. Омюр бу, эр къуш бир кунь озь ювасындан уча. Амма сенинъ юванъ санъа эр вакъыт ачыкъ, Назлым. Джанынъ не вакъыт истесе, келирсинъ, ананънынъ пиширген ашыны ашарсынъ, бабанънынъ якъкъан оджагъы янында исинирсинъ. Факъат эндиден сенинъ вазифенъ — акъайынынъ эвинден де балаларынъыз ичюн ойле юва япмакътыр. Къызынънынъ мусафирликке келеджек, огълунънынъ келин кетиреджек бир юва къурмалысынъ.

— Элимден кельгенини япарым, аначыгъым. Сизни утандырмам, сёз берем.

— Сен бизни ич бир вакъыт утандырмадынъ ки, джаным. Айды, богъчанъны джыймагъа девам этейик.

Асие макъасыны юкъунчсызлаштырып, чечекнинъ орькенинде энди баягъы оськен балачыкъны кесип алды. Тамыр-

лары бираз къурусын деп, оны четке къойды, шу вакъытта исе чечекчилик тюкянындан сатын алгъан махсус топракъны пакеттен бошатып, тешикли уфачыкъ черепке толдурды. Айны шу, онынъ йыллар эвельси озь къолларынен боялагъан черепке. Сонъра чечекнинъ балачыгъыны алып, яваштан, тамырларына зарар кетирмеден, топракъкъа отуртты. Чечекнинъ къавий ве сагълам осьмеси ичюн черепнинъ ортасына бир пытачыкъ тикледи. Бундан да сонъ къуру топракъны салкъын сувнен беслетип, черепни онынъ эски ерине, яни бала одасындаки первазгъа алып къойды. Йылларджа бу одада бир озю тургъан чечек артыкъ ялынъызлыкътан сыкъылмаз, эндиден онынъ кенди сапындан оськен яп-яш недими бар.

— Хош кельдинъ, къызым. Яхшы-яхшы келип чыкътынъызмы? Сизинъ Нариманнен берабер келеджегинъизни бельледим, бир иши чыкътымы?

— Сагъ ол, анам. Э, бир къарар, автобуста бираз къыйыналдыкъ, амма муим дегиль. Нариман келип оламады, сизге селямыны ёллады. Башкъа сефер келир, къысмет олса.

— Я Аллах, энди къач сефердир бир озюнъиз келесинъиз. Эм де бу сувукъларда автобуснен кельмеси къолаймы, бабанъ шимди кене ачувланыр.

— Ачувланаджакъ бир шей ёкъ, анам. Эм Исмет ичюн де ёл меракълы, бир сеяхат киби ола.

— Бита! Селям алейкум! Бакъ, къартбаба манъа кене машна алды!

— Алейкум селям, торуным. Хош кельдинъ. Къана, кель битанъ сени опьсин, къучакъласын! Насыл балабан огълан олдынъ, машАллах. Бузладынъмы?

— Ёкъ, бузламадым, биз шимди къартбабанен къар топу ойнаджакъмыз!

— Я, Таир, ёлдан кельдинъиз, бираз отурса, ашаса эдинъиз баре.

— Торуннынъ айткъаныны эшитмединъми, Асие. Оюн вакъты, сонъ раатланырмыз.

— Ойнасынлар, ана. Биз ёл бою Исметнен къапындыкъ, шимди бир шей ашамаз да, затен. Кель, сеннен экимиз раат-раат къаве ичип лаф этейик.

— Айды, къызым, шейлеринъизни оданъда къалдыр да чыкъ. Мен джезвени къояйым.

Асие эр кунь бала одасына кирип, перваздаки кучюк чечекнинъ не къадар тез оськенине шаша. Даа тюневин Асие шу мискин балачыкъны черепке отурткъанында озь мукъайтсыз арекетлеринен онынъ олгъаны-оладжагъы эки-учь зайыф тамырчыгъыны къопармакътан къоркъа эди. Бугунь исе тамырлары о къадар чокълашты, о къадар къавийлешти ки, артыкъ черепнинъ ичине сыгъмай. Япракълары да баягъы тыгъыз, къою ешиль. Янында тургъан ана чечеги исе онъа нисбетен олдукъча талгъын, меджалсыз корюне. Даа былтыр чечеклерини аткъан заваллы шимди янъыдан чечекленмек ичюн къувет тапалмай. Амма кене де гъайрет эте, солмай. Дерсинъ янындакинден орьнек алып, яшамагъа талпына. Асие онъа эп ярдым этмеге тырыша. Бугунь де къуруп къалгъан япрачыгъыны айырып аладжакъ олса, онынъ энди чокътан берли узюльгенини коре. Амма япракънынъ не вакъыт ве кимнинъ тарафындан къопарылгъаныны ве бир шей олмагъаны киби черепте къалдырылгъанынынъ себебини бир тюрлю алдырамай. Эм анъласа, не денъишир ки, япракъ кене орькенге япыштырылмаз да. Асие севимли чечегининъ бу алына ынджынып, озюни онъа керекли дереджеде дикъкъат этмегени ичюн къабаатлай. Онъа сыкъча кельмели, сыкъча бакъмалы, атта онынънен сыкъча лаф этмек керек эди. Ойле япса, бельки зарар кетирильмесининъ огюни алыр, оны ынджыткъан ярамазны къолундан тутып, гузелини къорчалар эди. Факъат япылгъаны япылды, шимди языкъсынмакътан энди файда ёкъ. Асие къопарылгъан япрачыкъны атып, чечегини эр тарафындан дикъкъатнен бакъты ве артыкъ онъа козь-къулакъ олмакъ вадесинен оны перваздаки уфакъ аркъадашынынъ янына чекип къойды.

— Багъышла, къызым, мында олгъаныны бильмей… Къызым, сыртындаки бу яралар недир? Санъа не олды?

— Анам, джиддий бир шей ёкъ. Эвимизде ярыкъ сёнгенде къапыгъа тырналдым.

— Назлы, меним тюневин догъгъанымны тюшюнесинъми? Эр бир сиярынты, яранъа бир маначыкъ тапып, мени къандырасынъ. Де урулдынъ, де бузда тайдынъ. Амма бу сефер инанаджагъымны беклеме. Нариманнынъ япкъан ишими?

Асие берген суалине джевап оларакъ къызынынъ козьяшларыны корип, аз къалды эсини джояджакъ эди. Эллеринде олса, йыллардыр памукъларгъа сарылып оськен чечегининъ ким бильсин не вакъыт девамында зулум ичинде яшагъаныны корьмесинден джан бермекни сайлар эди. Эм затен къызынынъ сенелердже ичинде сакълагъан икяелерини динълеркен дефаларджа оле эди. Бу да аз киби, Асие эр шейде озюни къабаатлап, даянылмаз джан агърысына даа виджан азабыны къоша эди. Ильк шубелерине козь юммаса, исрар этсе, шимди агъламакътан болдургъан къызы онынъ тизлеринде юкъламаз эди, бельки. Амма аналыкъ вазифесини беджералмады, къызынынъ козьлерине бакъып, онынъ гонъюль яшларыны корип оламады. Шимди озь къабаатыны насыл акъласын, насыл тазмин этсин. Къызынынъ сыртындаки яраларыны деваласа биле, юрек яраларыны сарып олурмы? Къафасында бири-бири артындан пейда олгъан нидже суальге джевап тапмагъа тырышкъан Асиенинъ козю къуветтен кесильген назлы чечекке тюшти. Бугунь-ярын соладжакъ чечекнинъ сапында ачылгъан кучюк бурьчик Асиенинъ бинъ бир суалине джевап берди. Аилесининъ къаранлыкъ куньлери ерине ачыкъ куньлернинъ келеджеги анълашылды. Эндиден Асие къызынынъ, торунларынынъ бахты ичюн япыладжакъ эр бир адымыны яхшы биле ве озь хаталарыны текрарламайджагъына эминдир.

— Оданъыз азыр, къызым, хош кельдинъиз.

Асие Назлынынъ къучагъында ап-акъ къундакъ ёргъанында юкълагъан кендже торунчыгъыны уятмамакъ ичюн яваш-

чыкътан оданынъ къапыны ачты ве бакъышынен къызына ятакънынъ янында тургъан бешикни косьтерди. Назлы мамателе епелеги киби уфачыкъ Ясмина къызчыгъыны бешикке яткъызып, къокъусыны терен-терен ичине чекти ве манълайындан опип одадан чыкъты. Асие исе килимде Исметнинъ дагъыныкъ оюнджакъларыны топлап, йыллар эвельси тасавурында къургъан манзаранынъ о вакъыт не къадар там олмагъаныны анълады. Шимди исе пазлнынъ бутюн етишмеген къысымлары озь ерини тапып, Асиенинъ арзу эткен аилевий бахт ресмини тамамлагъан. Первазда ольчюси фаркълы череплерде чечекленген къокъулы осюмликлер исе одагъа къайта баштан серинлик багъышлай.

Меджбурий урьет

«Къадын — инсаниетнинъ зайыф ярысы» дегенлер земаневий дюньядан баягъы кери къалгъанлар. Бугунь къадын кучьлю, ишкузар, мустакъильдир. Эркеклер иле айны акъларгъа саип олгъан къадынлар эм ширкет мудири, эм къоранта башы ола биле. Эр алда, олмакъ керектир. Земаненинъ шарты ве талабыдыр. Бу шарткъа риает этмесенъ, «ирадесиз джаиль» тамгъасыны ташымагъа азыр ол.

— Эльмаз татанъ нишанлысындан айырылгъан экен.

— Ойлеми? Не олды аджеба, тойгъа энди азырлыкъ кете эди де, мусафирлер давет этильди биле. Пек языкъ.

— Языкъ-мазыкъ ёкъ, догъру япкъан. Нишанлысы къызгъа даа эвленмезден биле акъыл огрете. Эльмаз артыкъ къыскъа антерлер киймейджек эмиш. Шимди ойле эмир этип башласа, илериде не олур? Устюне чувал кийдирип, эвде къапададжакъмы? Догъру, айырылгъаны догъру. Сенинъ де къулагъынъа купе олсун. Эр вакъыт шахсий фикринъ оладжакъ, акъайынънынъ агъзына бакъып отурмайджакъсынъ. Не исте-

сенъ, оны киеджек, къайда истесенъ, анда бараджакъсынъ. Анъладынъмы?

— Анъладым, амма Эльмазнынъ антерлери кимерде керчектен зияде къыскъа дегильми? Бельки, нишанлысы о къадар да акъсыз дегиль эди.

— Не къыскъасы? Яп-яш, гуль киби къыз, эбет къыскъа антерлер киеджек. Сен де онынъ тарафында олмалысынъ, къадын бирдемлигинден хаберинъ бармы? Айды, узатмайыкъ, бар урбанъны денъиштир, мектепке кеч къалырсынъ. Лякин бакъ, мени нервалаткъан шу фистанны кийип, зытыма тийме, акис алда манъа джанынъ агъырмасын. Айтмасы менден.

Эмине озь севимли фистаныны утюлеп, анасынынъ «эр вакъыт шахсий фикринъ олмалы» сёзлерини тюшюне эди.

— Аджайип, айса фикримни айткъаныма неден о къадар къызды ки, янълыш айтыммы? Къырымтатар къызларына къыскъа антерлер ярашамы? Сыныфдашларым да кимерде пек ачыкъ кийине ве меним узун антер кийгенимни анъламай. Айткъанларына коре, кечкен асырда догъмакъ керек эдим экен. Гъалиба, анам акълы, — деп, Эмине долабындан джинс штанларыны чыкъарып, оларны утюлемей киймек мумкюн олгъанына севинерек, тез-тез кийинип-къушанып чыкъты.

* * *

Мектепте тиллерге авеси олгъан Эмине зенаат сайлав меселеси узеринде чокъ тюшюнмей эди.

— Къырымтатар тилими, шаштынъмы ёкъса? Оджа олмагъа истейим деме, сакъын. Эм ола бильсенъ, эбет. Шимди къырымтатар тили оджаларына иш ёкъ. Ёкъса университетте беш йыл окъуп, нетиджеде эв бикеси олмагъа истейсинъми?

Сыныф ребери ве айны вакъытта ана тили оджасындан озь берген къарарына бойле къаршылыкъны ич беклемеген Эмине шу ань баягъы шашмалагъан эди. Талебесининъ оджа олмакъ ниетине оджасы къуванмаса, ким къувансын? Ёкъса оджаларнынъ вазиети акъикъатен о къадар зормы?

— Мектепте иш олмаса, репетиторлыкъ япарым. О да олмаса, балаларымны огретирим. Ана тили де о.

— Балаларны университетсиз де тильге огретирсинъ. Яхшы тюшюнъ, Эмине, шимди алгъан къарарына келеджегинъ багълы. Янъылма.

«Эв бикеси олмагъа истейсинъми?» Оджасынынъ бу суали Эминенинъ башында акис седа оларакъ янъгъырай эди. Къадынларнынъ «эв бикеси» ибаресинден о къадар къоркъкъанынынъ себеби не? Эв — апис дегиль ки. Нетиджеде, сабадан акъшамгъадже иш ерлеринде чалышкъан къадынлар эвге келип, бикелернинъ кунь девамында япкъаныны япмаймы? Аш озь-озюне пиширильмез, тозлар озь-озюне силинмез де. Олгъан тек фаркъ — эв бикелери акъайларыны, балаларыны сыджачыкъ ашлар иле беклесе, иш къадынларынынъ аилелери исе аксине ашнынъ не вакъыт азыр оладжагъыны беклемек зорунда къала. Эв ханымлары акъшам емеги вакътында аилелеринен берабер софра башында отурып, тувгъанларынынъ кунь хаберлерини динълесе, иш къадынлары шу арада бир шейлер къапынып, эв бикесининъ шу вакъыткъадже япып битирген ишлерини япмагъа ашыкъа. Не исе, эр шейге рагъмен, эв бикеси — кунь корьмеген завалы бихабердир, иш къадыны исе — земаневий джемиетнинъ тенъ акълы ве сербест азасыдыр. Джемиет ойле биле ве шу эки къадынны да бунъа инандыра.

* * *

— Себия, мераба. Сени корьмегениме юз йыл олгъандыр, насылсынъ?

— Я мераба, Эмине. Гузелим, чокъ шукюр, университеттен эвге къайтам. Сенден сорамалы.

— Мен де бир къарарым. Университетте дерслерим битти, шимди махкемеге чапам. Стажор оларакъ ишке кирдим. Келеджек сене укъукъ факультетининъ мезуны оладжагъым да, иш меселесини эндиден аль этип башламакъ кереким.

— Укъукъмы? Сени оджа оладжакъсынъ деп беллей эдим. Къырымтатар тили олимпиадаларында биринджи ерлер эп сенинъ эди де.

— Оладжакъ эдим, амма оджалыкъ бугунь пек престиж бир иш сайылмаз ки, шунынъ ичюн тюшюнип, даа истикъбалли зенаатны сайладым. Эм айрыджа къадын акъларынынъ акъсымланувы боюнджа мутехассыс оладжакъ олам. Дюньяда шимди къадын ве эркек акъларынынъ мусавийлигине пек буюк эмиет бериле. Къара зинданларда къалгъан къадынлар, зынджырлары олгъан оглюк ве чомучларыны ташлап, эркеклер иле айны севиеде олмагъа тырыша. Бизим джемиетимиз бунъа даа пек алышмагъан, не языкъ ки, мувафакъиетке иришкен къадынларымызнынъ сайысы о къадар аз ки, бир эльнинъ пармакъларында сайып чыкъмакъ мумкюн. Эвлеринде отурып, кунь корьмейлер. Иште, университетте бизге бу вазиетни денъиштирюв ёллары огретиле. Сен исе кимге окъуйсынъ?

— Санат факультетинде. Къысмет олса, рессам оладжагъым, я оджа. Адлиеджи киби престиж дегиль, дейсинъ, эльдеректе балалыгъымдан авес эткенимдир. Зорнен гузеллик олмаз да, ишинъни севмесенъ, омюр бою чекиширсинъ. Дюнья парасыны, намыны къазансанъ биле, раат оламазсынъ. Айды, санъа мувафакъиетлер тилейим, мен чаптым, корюшкенимизге пек севиндим.

— Мен де мемнюн олдым. Сагълыкънен бар!

Эмине бу тесадюфий корюшювден сонъ даа узун вакъыт девамында Себиянынъ фикирлерини ойлап юрьди. Амма нетиджеси эп айны эди: «садедиль къыз». Рессам оладжакъ экен. Рессам бу зенааттыр ёкъса? Къайда ишлейджек ола? Балаларынен эвде отурып, оларгъа кунешчик, чечеклернинъ ресимлерини яптыраджакъ. «Ишинъни севмесенъ, чекиширсинъ» экен. Ишинъ олмаса, чекиширсинъ. Омрюнъни, къазан-таваларгъа комюлип, кечирирсинъ. Акъайларына таби олгъан къадынларнынъ не къадар эзиет чеккени эр ерде

корюне. Телевизор, интернет, китаплар — эр шей къадынларгъа кучьлю ве мустакъиль олмакъны къабул эттире. Амма аля даа озь керчек вазифесини ве меджалыны анъламагъан къадынлар бар, бу дюньягъа тек ана ве къары олмакъ ичюн кельгенлерини тюшюнип, маишет сазлыгъына баткъан къадынлар бар. Бичарелер. Эмине де йыллар эвельси оджалыкъны арзу эткен ве эв бикеси олмакътан сакъынмагъан садедиль къыз эди. Кене яхшы, акълы вакъты-вакътына башына кельди.

* * *

Эмине мешребесине сыджакъ къара чай демлеп, пенджере янына кельди. Сабадан берли токътамайып ягъгъан ягъмургъа исси даиренинъ пенджересинден бакъып чай ичмек не хош. Хусусан, кунь девамында бойле раат-раат чай ичмек ичюн япкъан ынтылувлары насипсиз олгъаны себебинден шимдики дёртюнджи ынтылувы онъа айры бир зевкъ бере эди. Янында оюнджакъ машналарынен ойнап отургъан Селимчикнинъ де шимдилик анасына ихтияджы ёкъ киби корюне. Фурунда пишкен алмалы бореккнинъ тарчын къокъусы одаларгъа таркъалып, бу салкъын кузь акъшамына хусусий бир къынтав къоша.

— Джаным апайым кене лезетли бир шейлер пишире. Къокъусыны тап кириште алып, алты къатны бир дакъкъада атлап кельдим.

— Хош кельдинъ, Асан. Дадыны бакъмадан къуванма. Бугунь рецептни озюм уйдурдым, фурундан не чыкъаджагъы белли дегиль, — деп кульди Эмине ве акъайынынъ сылакъ курткасыны курсю аркъалыгъына асып, софра донатмагъа башлады.

— Къана огълум, бугунь ананънен не яптынъыз, анълатчы бакъайым.

— Сакъланчыкъ оюны ойнадыкъ, сонъ аювчыкъларны юкълаттыкъ. Кичкене аювчыкъ тюшюнде къоркъмасын деп, мен де янына ятып юкъладым. Мен балабаным да, бир шейден къоркъмайым.

— Аферин огълума. Бабасы артыкъ раат ола биле. Иште олгъанда эвде апайыны къаравуллагъан киши энди бар, чокъ шукюр. Даа не яптынъыз, янъы сёзлерни огрендинъизми? — Асан Селимни тизлерине отуртып, онъа бала огретиджи варакъаларны косьтермеге башлады. — Бу не?

— Хораз.

— Догъру, я бу не?

— Чипче.

Огълунынъ берген эр бир догъру джевабынен гъурурлангъан Эмине шу дакъкъасы озюнинъ не къадар бахтлы олгъаныны анълагъан эди. Махкемеде къазангъан ич бир давасы онъа баласынынъ «бу кучелек» джевабындан зияде къуванч ве ифтихар багъышламай эди. Шу арада Эмине озюнинъ аш пиширмектен зевкъ алгъаныны, емегини ашагъан аилесинден алгъыш беклегенини, алгъыш къазанып, келеджек сефер ашнынъ даа эйисини пиширмеге арекет этеджегини сезип, шашмалады. Бу эр шей бичаре эв бикелерининъ фелеги дегильми? Куньлернен балаларыны бакъып, чай ичмек ичюн биле вакъыт тапып оламагъан къадынларны шу батакълыкътан къуртармагъа чалышкъан, «эв бикеси» таврасындан йыллардджа къачкъан Эминенинъ озю дегиль эдими? Ойле олса, онынъ шу дакъкъалыкъ гонъюль раатлыгъы недир?

— Пек лезетли, джаным. Эллеринъ дерт корьмесин. Эвленгенимизде манъа «эв бикеси оламам, йымырта биле къызартамам» деген къадын къайда? Догърусы, сенинъ бу гизли истидатынънынъ бир кунь белли оладжагъыны биле эдим. Сенинъ серт иш къадыны дегиль де, йымшакъ юрекли ана, нумюнели къары, эвини ве ишлерини эр вакъыт темизликте тутаджакъ ханым оладжагъынъ табиатындан корюне эди. Баламызнынъ ана севгисини корьгенинден де пек бахтлым. Огълумызны бала багъчасына берсе эдик, эминим, сенинъ онъа берген бильги, тербиенъни анда корьмез эди. Аилемизнинъ бахтына япкъан эр шей ичюн чокъ сагъ ол, джаным. Бугуньге етер, къалдыр шу савутны, кель фильм бакъып, бираз раатланайыкъ.

Акъайы интернетте янъы фильмлерни къыдыргъаны вакътында Эмине, омюр аркъадашынынъ айткъан тешеккюр сёзлерини къальби теренлигине сакълап, тап куньдюз курсдашындан кельген беянатны ача ве онынъ ёллагъан багълантысындан кече. Ачылгъан макъаленинъ худжур серлевасы Эминенинъ юрегинде бирден бир къасевет догъура. «Учурымгъа тюшкенлер». Макъаленинъ ортасына кельген Эмине «учурымнынъ» «агъыраякълылыкъ татили» олгъаныны анълай. Учурымгъа тюшкенлер исе — аятта мувафакъитке иришмек, карьера къурмакъ, акъайлардан мустакъиль олмакъ арзуларыны балаларынынъ сюмюклерине, къоджаларынынъ кирли чорапларына денъиштирген къадынлар экен. «Озюни алындан мемнюн олгъанына къандырмагъа тырышкъан къадын исе иш аятында мувафакъиетсизликке огърагъаныны акъламагъа чалыша».

Бу гедже Эминенинъ козюне юкъу кирмеди. Саба турып, акъайына турмуштан безгенини ве огълуны бала багъчасына берип, ишке къайтмагъа истегенини айтты.

* * *

— Эмине ханым, кеч къалдынъыз, киринъиз, — деп, Селимнинъ сыныф ребери къапыда тургъан Эминеге хитап этти. Эмине дерсханеге киреркен таныш сыманы корип, барып янына отурды.

— Себия, селям алейкум. Сени мында кореджегимни ич тюшюнмез эдим. Хайырлымы? Ана-баба топлашувына кельгенинънинъ себеби не? Ёкъса къызларынъны бизим мектебимизге кечирдинъми?

Себия джевап бермеге етиштирмеди, оджа топлашувнынъ эсас къысмыны къачыргъан Эминеге мураджаат этти. — Эмине ханым, биз талебелеримизнинъ етиштирмесини энди музакере эттик, Селимге кельсек, тербиеси, баалары гузель, амма ана тилинден бираз кери къала. Вакътынъыз ёкъ, билем, амма бири онъа эв ишини япмагъа бираз ярдым эте бильсе, эминим сыныфдашларына тез вакъытта етишир.

— Анъладым, сагъ олунъыз, мытлакъа бир шейлер тюшюнирим, — деген Эминенинъ сеси къалтырай, ичи яна эди. Утангъанындан санки ер тюбюне кирмеге азыр эди. Ильк сёзлерини ана тилинде айткъан, бала багъчасында тербиеджилерининъ русча айткъанына къырымтатарджа джевап берген огълунынъ шимди тильни эр кестен ярамай бильгени оладжакъ шейми? Эм Себия да оджанынъ бу сёзлерине шаат олды. Не иши бар ки мында.

— Энди, урьметли ана-бабалар, сизни Себия ханымнен таныштырмагъа истейим. Себия ханым мектебимизнинъ янында ачылгъан миллий санат меркезининъ тесисчисидир, шимди бизге меркези акъкъында тафсилятлыджа айтып берир. Балаларында санаткъа меракъ корьген ана-бабалар эвлятларыны биринджи бедава дерске яздыра биледжек. Буюрынъыз, Себия ханым.

— Сагъ олунъыз, Лейля оджа. Меркезимизнинъ эсас хусусиети — миллий олгъаныдыр. Къызчыкъларгъа нагъыш усталыгъы, огъланларгъа дарп огретиле. Мектеп чагъына етмеген балачыкълар ичюн де махсус дерслер кечириле.

Себиянынъ озь иши акъкъында не къадар рухланып айткъаныны, ишинде насыл мувафакъиетлерге иришкенини корьген Эмине оларнынъ йыллар эвельси олгъан тесадюфий корюшювини хатырлай. О вакъыт Себиянынъ козьлеринде корюнген эминлик шимди даа да ачыкъ корюне. Бу — макъсадыны бильген ве ич бир шейге бакъмадан, кимсенинъ сёзюне къулакъ асмадан, сайлагъан ёлундан кеткен къадыннынъ эмин бакъышы эди. Топлашувдан сонъ, Себиянынъ янындан аналарнынъ дагъылып кеткенини корип, Эмине эски достуна «буны насыл беджердинъ?» суалини берип, мешакъатлы мувафакъиет ёлу акъкъында динълемеге азырланды. Факъат алгъан джевабы даа саде ве айны вакъытта терен эди.

— Табиатыма къаршы кетмедим. Даа догърусы, къадын табиатына. Университетнинъ сонъки курсларында акъайгъа чыкътым. Сонъра манъа «эйилик тилеген»лернинъ: «акъайынъ санъа олгъан мерагъынъны джояр», «эвде отурма», «оджакъ башында турмакъ ичюн университетте окъудынъмы,

иш тап» киби насиатларындан кечип, биле-биле эв бикеси олдым, ишке сарф этиледжек кучюмни аилеме бердим. Олардан къаршылыкъны къат-къат алып, азбарымызда кучюк устаханени ачмагъа джесаретлендим. Башта анда къызларымнен учюмиз иджат эте эдик, сонъра оларнынъ достлары бизге къошулып башлады ве кет-кете одачыгъымызнынъ бизге тар олып башлагъыныны корип, меркезни ачмагъа къарар бердик. Селимнинъ исе санаткъа авеслиги бармы?

Эминенинъ бу суальге джевап бермеси кучь олды. Огълунынъ меракъларындан хабердар олмагъаныны анълап, бир шей уйдураджакъ эди, факъат Себия оны ялан айтмакътан къуртарды.

— Э, санатнен эксерий алларда къызлар меракълана, эбет. Шу меселеде эсасы — балаларгъа сайлав акъкъыны бермек. Мелиемнинъ аш пиширмеге авеслиги бар, баладжасына, эбет. Амма эр вакъыт «ашчы куньделиги»нен юрип, ичине бир шейлер яза бере. Бир кунь анамнынъ: «Ёкъ, ашчы олмакъ керекмей, осыз да бутюн омюр аш пиширеджексинъ. Журналист ол» дегенине: «Зорнен гузеллик олмаз, бита. Журналист олмагъа ичимден кельмей, амма шоколадлы къурабиелер пек келе» берген джевабында озь аксимни корип, бу аятта эр шейни догъру япкъанымдан эмин олдым.

* * *

— Ана, сен бу алмалы борекни озюнъ пиширдинъми? Оны ашамагъа мумкюн олгъанындан эминсинъми?

— Асан, огълунынъ айткъаныны эшитесинъми, анасыны мыскъыллайджакъ къадар оськендир, бакъса.

— Э, мен бу къокъуны хатырлайым. Йыллардыр бурнумда ташыйым. Сен исе агъзынъдан даа бир сёз къачырсанъ, къуру къалырсынъ, борекни озюм ашап битиририм. Анъладынъмы, огълум?

— Сорамагъа мумкюн дегильми энди? Анамнынъ борек пиширгенини ильк сефер корем де. Байраммы бугунь?

— Эмине, айып олмасын, амма керчектен, хайырлымы?

— Бир шей ёкъ, садедже иштен бошангъанымны къайд этемиз. Асан, не дейджегим, билесинъми, аджеба балалар ичюн ана тили курсларыны ачсаммы?

Агъызлары татлы борек толу эркеклер шу анъ не олгъаныны анъламадан, тааджипленип бири-бирине бакъа къалды. Эмине исе йыллар эвельси агъыраякълылыкъ татилинде ис эткен раатлыкъны хатырлап, чайникке сыджакъ чай демлеп тура эди.

Руякярлыкъ орюмчеги

Гузель ана олмакъ ичюн беш къаиде:
– баланъызнынъ энъ якъын досту олунъыз;
– къабилиетлерине дикъкъат этинъиз;
– эвлядынъызгъа берген ваделеринъизге саип чыкъынъыз.

Макъалени сонъунадже окъуп битирмеге ве къалгъан эки къаиденинъ сырыны бильмеге сабры етмеген Эльмира уфачыкъ юречик ишаретине басып, языны озь саифесинде пайлашмагъа ашыкъа. Бир къолунен сувугъан къавесинде шекерни къарыштырып, дигер къолунен телефонында бир шейлер яза.

«Аналар, буны окъумагъа тевсие этем. Балалыгъымызда бунынъ киби макъалелер ёкъ эди, аналарымыз бизни эвельэзельден къалгъан адетлерге коре тербиелей эди. Бизим исе шимди догъру аналыкъкъа огренмек ичюн имкянымыз чокъ. Мисаль ичюн, дюньяджа белли олгъан рухиятчыларнынъ бала тербиелеви акъкъында язгъан китаплары меним маса китапларым ола. Сиз исе анги усуллардан файдаланасынъыз?»

— … фай-да-ла-на-сы-нъыз, — Эльмира язгъаныны эджалап окъуды ве озюнден мемнюн къалып, фикирлерини агъ куньделигинде пайлашты. — Иште, ал, бирден еди беген-

ген киши. Кимсинъиз, бакъайым. Сабрие, Ление… Эбет, не ишинъиз бар ки, эп ичтимаий агълардасынъыз, балаларынъызгъа о къадар дикъкъат айырса эдинъиз, баре.

— Ана, мен азырым. Боя, фырчыларым чантамда. Не вакъыт чыкъаджакъмыз?

— Не боясы, не фырчысы, Гульнар? — деп, козьлерини телефондан алмадан сорады къызындан Эльмира.

— Унуттынъмы ёкъса? Джумаэртеси куню раатлыкъ багъчасына барып, манъа кузь манзарасыны ресим япмагъа огретеджек эдинъ.

— Ёкъ-ёкъ, унутмадым, эбет. Амма бугунь олмаз, къызым, бир къач муим ишим чыкъты. Сен интернетте видео дерслерини бакъ, огрен, ярын исе барырмыз, олурмы?

— Олур, — ишанчы къалмадан джевапланды Гульнар. Анасынынъ бойле лякъайт мунасебетине алышкъан къыз онъа дегиль, озюне къызды. Эр вакъыт мешгъуль олгъан анасынынъ невбеттеки бош вадесине инангъаны ичюн озюне ачувланды ве одасына кирип, артындан тарс этип къапыны къапатты.

Шу дакъкъасы Эльмира озь фельсефий язысы астында онынъ киби нумюневий аналарнынъ къалдыргъан изаатларыны окъуп, меракълы бир тевсиени расткетире ве берильген номерагъа телефон эте.

— Алло, «Земаневий аналар семинары»на язылмакъ ичюн телефон этем. Тек ярынгъа ер къалдымы? Эбет-эбет, языныз, ярынгъа башкъа муим планларым ёкъ эди.

* * *

Къуванч, къайгъы, ачув, айрет. Ичтимаий агъларнынъ къулланыджыларына теклиф этильген дуйгъулар джедвелинден Кемал шимдики алына энъ чокъ келишкен ве онынъ теэссуратларыны тасвирлеген ачувлы бетчикни сайлай. Бу — интернетте къарарнен бир саат огюне пейда олгъан видеогъа энъ сыкъ къалдырылгъан къаршылыкътыр. Затен къырымтатар джемааты арасында къартлар эви мевзусы эр

вакъыт иддет боранынынъ къопмасына себеп ола. Асырлар девамында буюклерге урьмет этюв темелинде шекилленип кельген халкъкъа къартларны бу киби муэссиселерге бермеси ярашмагъаны акъкъында нидже юксек ибаре ве фикир сеслендириле. Къарт ве хаста ана-бабасына озь эвинде ер тапып оламагъан балаларгъа «языкъ»лар ве къартлыкъта айны алгъа къалмакъ тилеклери айтыла. Кемал да шимди сары томалакъ бетчиклер арасында сытылгъан чырайны сайлап, достларына бу мевзудан не къадар хошнутсыз олгъаныны, бу мейильге менфий бакъкъаныны косьтере, эм озь виджданыны темизлей киби ола.

— Кельдинъми, Фатиме? Сени сабадан берли беклейим. Къач куньдир козьлюгимни тапып оламайым. Эр шейни тутып-тутып япам, орталыкъта емек, отьмек уфакълары олса, айып этме. Козьлюгимни джоймасам, сипирир эдим, амма… — Хатидже бита эвиндеки тертипсизлиги себебинден мусафиринден утанып, къабаатыны танып тюзетмек ичюн оны лезетли къавесинен сыйлайджакъ ола. Факъат я зайыф корьген козьлери, я да титреген кучьсюз къоллары онъа буны япмагъа имкян бермей. Къартийнинъ чекишкенини корьген мусафири эллеринден серниклерини ала ве эскирген джезвеси тюбюнде атеш якъып, заваллынынъ гонълюни алмагъа ашыкъа:

— Хатидже бита, раат олунъыз, эвинъизде даима олгъаны киби нумюневий темизлик, манъа бир иш къалдырса эдинъиз, ич олмагъанда. Затен сизге ярдым этмеге келем де, козьлюгинъизни джойгъанынъыз да яхшы олгъандыр, бельки. Ёкъса, сагълыгъынъызгъа дикъкъат этмейип, кене мени кобете, къурабиелер иле къаршылар эдинъиз. Санки ичтимай хызметчи дегилим де, Ингильтере къыраличеси олам.

— Къызым, эвиме кельген эр кес ильк эвеля къыйметли мусафирим ола. Не дейлер, мусафирнен эв берекетли олур. Корьгенинъ киби, эвим артыкъ пек берекетли сайыламаз. Бакъса, къавеге къоюладжакъ шекерим биле ёкъ. Айып этме, джаным.

— Ёкъмы? Бар, шекер де бар, къанфетлер де бар, — деп, Фатиме кетирген торбасыны ачып, тюкяндан сатын алгъан эрзакъ малларыны чыкъара. — О вакъыт риджа эткенинъизни де алдым, бакъынъыз, пападие къанфетлери. Зорнен таптым. Копюкли-копюкли, къокъулы-къокъулы къавемиз де пишкен, не гузель. Айды, Хатидже бита, кечинъиз софрагъа.

— Къаве къокъусы бар я, эвни эв, субетни субет эткен, инсанларны бири-бирине корюнмез йипнен багълагъан эсрарлы къокъу, — къавесине топач шекерчикни батыргъан Хатидже бита онынъ ирип башлагъаныны бир къач сание девамында козетип, ашыкъмадан агъзына алды ве артындан бир ютум къаве ичип фикрини девам этти. — Билесинъми, Фатиме, къавенинъ эр анги бир адамнен берабер ичильмеси мумкюн дегиль. Санъа якъын бири олмалы. Олмаса, не къавенинъ лезетини, не адамнынъ аятындаки къыйметини анъларсынъ. Фератнен бирликте, рахмет олсун джанына, отуз беш сене сабасыны къавенен къаршыладыкъ. Яхшы куньлеримиз эди, къара куньлеримиз де эди, базыда шакъалашып иче эдик, бир кунь огюне гъыр-гъыр этсек эгер, бир сёз къачырмайып, индемейип иче эдик. Амма эп бирликте, эки шекерчик къалса, бири онынъ, бири меним. Бир шекерчик къалса, болип иче эдик. Куньнинъ ильк къавеси бизим эди. Экинджиси, учюнджиси исе энди балаларымызнен ичиле эди. Шемсие пек къаведжи дегиль эди, кимерде бир арамызгъа къошулса, шаша эдик, хайырлымы деп. Кемал исе фырсатыны ич къачырмай эди. «Аначыгъымнен бир субетлешейик, сырлашайыкъ» маначыгъынен манъа эп къаве пиширтире эди. Узун-узун лаф этип отура эдик. Бабасы огълунынъ эп анасы янында отургъанына пек яман къыза эди. «Япышты анасынынъ фистанына» деп мырылдай юре эди. Сонъра айланып, янымызгъа келе де: «ачувымдан къан басымым тюшти, манъа да бир фильджан къаве къойсанъызчы» деп субетимизге къошула эди. Ах, Фатиме, о заманларны не къадар сагъынгъанымны бир бильсенъ. Шимди исе не алгъа къалгъанымны коресинъ, сен олмасанъ, бу эвде къаве дегиль, отьмек биле олмаз. Аллах сенден разы олсун, къызым.

* * *

«Бугунь Майе Ибраимованынъ догъгъан куню. Достунъызны хайырламагъа унутманъыз»

— А, эльбетте, бугунь ноябрьнинъ экиси де. Аз къалды унутаджакъ эдим, — деп, Зера акъыллы телефонына кельген эслетюв беянатыны сильди ве янъы пенджеречикни ачып, бир шейлер язып башлады. — Достлукъ акъкъында белли веджизлер. Тапмакъ. Къана бакъайым. «Ишанчсызлыкъ башлагъан ерде достлукъ ёкъ ола», ёкъ, бу келишмей. «Биткен достлукъ ич бир вакъыт достлукъ дегиль эди», бу да келишмей. «Акъикъий дост мусибетте билинир», иште, бу. Тамам бизим достлугъымыз акъкъында. Копияламакъ. Энди гузель фоторесмимизни сайлайыкъ. Мында козюм къыйыш боялангъан, мында сачым сач дегиль, тобан. Бу антериме бакъынъ я, къартанамнынъ сандыгъындан чыкъаргъаным санки. Манъа ярашмагъаныны айткъан бири ёкъ эдими? Ниает, ич олмагъанда бир фотосуретте яхшы чыкъкъаным. Догърусы, Майенинъ козю ярым юмулгъан да, не исе, зарары ёкъ, кулермиз бираз. Юклемек. Веджиз де азыр, энди озюмден бир къач сатыр язмалым. Сагълыкъ тилейимми, ёкъ, пек примитив хайырлав олур. Бираз тюшюнмек кереким, гъалиба.

Телефон сесини эшиткен Майе ятагъы янындаки тумбачыкъкъа узанды. «Зера Алиева сизни озь язысында къайд этти. Кирип бакъынъыз».

— Аджеба, нелер язгъандыр, — деп, телефонынынъ блокуны алып ташлады да, козьлери огюнде ачылгъан фоторесимни корип, шашып къалды. — Козьлерим юмулгъан да, башкъа ресим ёкъ эдими. Кечкен сене догъгъан кунюме пайлашкъан фоторесминъде агъзым ачыкъ биревнен лаф этсем биле, бундан эписи бир эйидже эди. Ич денъишмейсинъ, Зера. Тилеклеринъни окъуйым баре.

«Акъикъий дост мусибетте билинир. Майем, джаным достум, бирликте не къадар сынавдан кечтик, талийсиз севгимизден геджелери агъладыкъ, имтианларгъа берабер азырландыкъ, стипендиямыз къалмагъандже афталарнен къуру

къара богъдайнен кечиндик. Шимди Къырымнынъ чешит тарафларында яшаймыз, амма акъайынъ гаражынъа бир къара демир ат алып къойса, арамыздаки месафе бизге сыкъ-сыкъ корюшмеге артыкъ кедер этмез. Неге има эткенимни анъладынъмы? Сени хайырлайым, Майем».

— Хайырлавларны къабул этесинъми, джаным? — Акъайынынъ киргенини корьген Майе телефоныны къапатып, оны тумбачыкътаки ерине къойды. — Менден де къабул эт, айса. Сенинъ энъ севген чечеклеринъни кетирдим.

— Замет этмесе эдинъ, Эрвин. Манъа затен масрафларынъ буюк. Амма эр алда пек мемнюн олдым. Чечеклер пек гузель, сагъ ол. Вазагъа къоймагъа риджа этерим. Бугунь бираз кечиктинъ, машнанъ бозулдымы?

— Машнамызны тюневин саттым, джаным. Бугунь автобуснен кельгеним ичюн бираз беклеттим сени, афу эт.

Майе акъайынынъ айткъанына не джевап береджегини тапалмады. Факъат Эрвин къадынынынъ яш толу козьлерини корип, севгилисининъ такъатсыз эльчиклерини озь сыджакъ къолларына алды ве «эр шей яхшы олур» деп, эгилип нарин пармакъларындан опьти.

— Майе ханым, амелияткъа азырсынъызмы? Эким сизни энди амелият одасында беклей.

Эмширелернинъ тескереде яткъан Майени онкология хастаханесининъ аятларындан амелият одасына алып кеткени вакътында, палатасында къалгъан телефонына джан достларынынъ сыджакъ хайырлавлары кельмеге девам эте эди.

* * *

Орюмчек ювасына тюшкен бoджек талашыр, чекишир, амма къуртуламаз. Факъат инсан боджек дегиль ки…

Сонъки нефес

Нефес алмагъа зор яз кунюне серин бир ягъмур о къадар ярашты ки, топракълар сув ичип тойгъан, ава тазерген. Торгъайчыкълар, азбардаки гольчиклерде къанатларыны чайкъап-чивильдешип, орталыкъкъа джошкъу сача. Багъчадаки, дерсинъ, бугунь-ярын соладжакъ олгъан чечеклернинъ устюне къонгъан ягъмур тамчылары гонджелерни тирильте, аяткъа кери къайтармакътадыр. Мис киби къокъулары да мааллeнинъ энъ иракъ кошелерине биле яйыла. Аджеба, ягъмур бугунь ягъмаса, чечеклер бу къургъакълыкъкъа даа чокъ даяныр эдими? Я эгер даа зияде ягъса, чечек багъчасыны сув басмаз эдими? Аджеба, аятта «эгер»лерге, тесадюфлерге ер бармы затен? Эр шей Юдже Раббининъ икътидарында дегильми? Бугунь олмасы керек олгъан шей тюневин ич оламаз эди. Ярын соладжакъ гульни бугунь не ягъмур, не багъчеван къуртарыр. Атеш устюндеки джезведен ташаджакъ къавени не эв ханымы къуртарыр, не башкъа бири. Муминлерни намазгъа чагъыргъан эзан вакътында ачыладжакъ чечек не сание эвель, не де сание сонъра ачылыр.

— Бита, бита! — Оджакъны ташкъан къаведен темизлеп тургъан Алие аптенинъ тюшюнджелерини кичкене Айшечикнинъ зиль сесчиги бoльди. — Бита, мен эзан чечегининъ ачылмасыны беклегенде, къулагъыма индже давуш кельди. Онъа таба кеттим, бакъсам, асманынъ тюбюнде уфачыкъ торгъайчыкъ ята. Онъа къолумны узаттым, авучыма алдым. Энди онынъ эви мында оладжакъ, — деп, битасына мейва сепетини узатып косьтерди. Ичинде сым-сылакъ торгъайчыкъ сары чокъучыны ачып чивильдешеджек ола, факъат беджералмай, такъаты къалмагъандыр, ювасындан не вакъыт тюшкенини ким бильсин. — Мен онъа ем беририм, сют. Устюни ягъбезнен сарарым, ёргъанчыгъы олур.

— Гузель къальпли эвлядым, сен не къадар тырышсанъ да, бу сепет онъа тувгъан ювасы киби олмаз, балам. Эр къуш озь

ювасыны бегенир, эр гуль де озь пытагъында ачар. Устюне юнь биле орьтсенъ, онъа ана севгисининъ сыджакълыгъыны беремезсинъ, джаным. Юва асретини чекер сабий, даянамаз.

— Битам, ювасыдан учып кетмеге истеген торгъайчыкънынъ озю дегиль эдими? Бельки, ювасыны бегенмей. Анасы да онъа не ичюн дикъкъат этмеди, къорумады, севмей, демек. Мен олмаса эдим, бельки, олер эди.

— Оны билемезсинъ, джаным. Анасы ем къыдырмагъа учкъандыр, артындан да ювасыны бир къаргъа бастырып, сабийчиклерни къоркъузгъандыр, бельки. Озь истегинен ювасындан, анасындан, къардашларындан айырылмагъа истерми, тюшюнъ. Учмагъа огренгенинде, даа гузель ве буюк юваларны корьгенинде биле, эп озь кучюк ювасына къайтмагъа истер. Сонъ нефесини де о ерде алмагъа истер.

Алие тата торунчыгъына къуш меселесини анълатыр экен, фаркъына бармадан, о сыджакъ яз куню олгъан адисени козь огюне кетирди.

— Бабам, бугунь олмаз, кой шурасында адамларны базарэртеси ве джумаакъшамы къабул этелер, ойле айткъанлар да. Ярын исе салы. Бошуна барырмыз.

— Алие, къызым, ярын десем, ярын. «Узакътан кельдик, мен энди къарт адамым, башкъа куню келип оламам» десем, къабул этерлер, анда чалышкъанлар инсан дегильми? Ичимде бир ис бар, ярын олур бу иш, иншаАллах. Айды, керек олгъанларны азырлап башла, торунчыкъларым да бизнен кельсин, къартбабаларынынъ яшагъан ерлерини олар да корьсин, бильсин.

Алие апте не къадар итина этсе де, къайнатасыны къандырып оламады. Индемейип, ярынгъа азырлыкъ корьмеге, ильк эвеля весикъаларны топламагъа башлады.

Бириндживен, Энвер къартбабанынъ бабасына аит олгъан малларнынъ джедвели. Табиий ки, олгъан мулькюнинъ ярысы дегиль де, чериги биле язылмагъан. Бинъ къою олса, эки юз деп язылгъан. Он аты олса, бир язылгъан. Абдул Къадыр деде мулькюни акълы, джемаат арасындаки сайгъыны исе намусы-

нен къазангъан девлетли адамлардан эди. Совет заманлары онынъ киби инсанларнынъ «кулак» оларакъ танылгъаны ве сыра-сыра къуршунгъа тизилип атылгъаны беллидир. Факъат беш яшында огълан бала бабасынынъ, оны бар кучюнен къучакълап, эвден не ерге чыкъкъаныны къайдан бильсин. Бабасынынъ къапыдан ичери эвге киреджегини куньлернен беклеп тургъан огъланчыкъ якъында озюнинъ де анасы ве къардашларынен берабер бу эвден къувуладжагъыны къайдан бильсин…

Энвер къартбабанынъ сойады — Чорман дегиль де, Адаманов олгъаныны тасдикълагъан малюмат кягъыты. Чорман — анасынынъ къызлыкъ сойадыдыр. Эвлятларыны къайгъыргъан ана, акъайынынъ сойады балаларыны телюкеге огърата биледжегинден къоркъып, озь сойадыны яздыргъандыр. Кене яхшы, йыллар сонъра архивлерни котерип, Энвер къартбабанынъ балалары онынъ догъув шеадетнамесини, Адаманов олгъаныны исбатлагъан весикъаларны тапып олды. Бойлеликнен, онынъ Абдул Къадыр деденинъ вариси олгъаны да тасдикъ этильди.

Сонъунда, «кулак» бабасындан совет заманлары тутып алынгъан малларнынъ тазминаты оларакъ бугунь эки бинъ доллар микъдарында пара бериледжеги акъкъында весикъа. О малларнынъ керчек къыймети кимсени меракъландырмай ки. Олды оладжагъы — эки бинъ. Факъат, Озьбекистандан Ватанына янъычыкъ къайткъан аиле ичюн о да буюк бир пара. Шимди соньки япыладжакъ шей, Энвер къартбабанынъ тувгъан Корьбекуль коюнинъ шурасына барып, онынъ анда яшагъаныны тасдикълайджакъ весикъаны алмакътыр. Бир ёлу торунларына да тувгъан ерлерини косьтермек, о ердеки аванен нефес алмакъ фырсатыны къачырмагъан Энвер къартбаба, бала киби къуванып, аилесине коюнинъ гузеллигини анълата бере.

— Бу ер юзюм багъчамыз эди, торунларым. Бакъынъ, къартбабанъыз бу аланчыкъта чапкъалап ойнай эди. Бу ерде исе къойларымыз отлана эди. Ис этесинъизми, мындаки ава бам-башкъадыр. Бутюн дертлерни унуттыра, инсангъа яша-

макъ, аяткъа девам этмек ичюн кучь берген бир ава. Бу буллюр голлерден, берекетли багъчалардан, тёпели-айланчыкъ сокъакълардан даа гузель бир шей олурмы? Меним киби бирине раат-раат яшамакъ ве, бир кунь келир, айны шекильде раат ольмек ичюн даа не керек? Шимди пек бахтлым, эвлятларым. Раббимизге бинъ шукюр!

— Баба, сиз мени шу ерде беклеп турынъыз, шурагъа кирип, бугунь бизни къабул эте биледжеклерми, бир сорап бакъайым.

— Яхшы, Алие, сен бар, биз торунчыкъларымнен шу тюкянгъа кирейкчи, джанлары не истесе, эр шейни алырым. Дондурмалардан энъ леззетли союны сайланъыз, балалар. Бугунь бизде буюк къуванч, ниает, тувгъан топрагъымызгъа къавуштыкъ!

Шу арада къайтып кельген Алие апте, къайнатасынынъ кейфини бозмакътан сакъынып, явашчыкътан дей:

— Баба, мында меселемизни аль этип оламаймыз. Алуштанынъ шеэр шурасына бармалымыз. Сюргюн этильгенлернинъ весикъалары анда экен.

— А, иште, не гузель, денъизге де энермиз. Бу кунь ич унутылмамалы, зевкъыны толусынен алмалымыз, — деген Энвер къартабабанынъ кейфи бозулды дегиль де, аксине даа эки къат ачылды.

Ёл бою Энвер къартбабанынъ козьлери къуванчтан йылтырай, юзю эп нур сача эди. Тувгъанлары оны бойле алда узун заман корьмеген эди. Бу куньни башкъа вакъыткъа къалдырмагъанларына эр кес къувана эди.

— Бита, акълысынъыз, мен торгъайчыкъны ювасындан ве анасындан айыргъан къаргъа киби олмагъа истемейим. Учмакъны артыкъ беджерип оламаса биле, баре сонъ нефесини тувгъан ювасында алсын. Манъа ярдым этерсинъизми?

Титреген къолчыкъларынен къушчыкъны сепеттен алып ерине къойгъан кичкене Айшечик сабийни эвине, анасына къайтаргъанына къувана эди. Алие апте исе, торунчыгъына бакъып, йыллар эвельси тувгъан ювасына къавушкъанына

айны бойле, саф бала киби, къувангъан къайнатасыны хатырлай. Гъурбетликте «Эй, гузель Къырым»ны динълеерек, Алушта багъчаларынынъ мейваларыны, сувларыны, серин еллерини тасавур эткен къайнатасыны хатырлай. Йыллар сонъра асрет къалгъан топрагъына келип, юречигининъ бу гузелликке даянамайджагъыны, серин ельчиклерден нефеси тутуладжагъыны ким бильсин. Сонъ дакъкъаларыны Къара денъизининъ саилинде яшайджагъыны ве фаний дюньяны дудакъларында къалгъан самимий тебессюми иле терк этеджегини Аллахтан гъайры ким бильсин…

Янъы несиль оджасы

Къасаба мектебининъ азбарында кечкен талакъада отуртылгъан тереклерни суварып юрьген ходжалыкъ ишлери мудири белини зорнен догърултып, эки-учь сание этрафкъа бакъынып турды ве фискини четке къойып, кергин сукюнет падишалыгъына адымлады. Къапыдан ичери кирип, гъайры ихтиярий тарзда кулюмсиреди. Шимди бу сукюнетни бозмакъ акъкъы онынъ къолларындадыр. Истер ашайыш вакътыны бир-эки дакъкъагъа даа созар, истер шаматаны бираз эртедже башлатыр. Амма вазифесине коре зильни там вакътында чалмалы. Чанъ дёгмесине басмагъа етиштирир-етиштирмез, сыныф одаларынынъ къапылары дамбыр-думбур ачылып башлады. Къадын тенеффюске чапып чыкъкъан балаларнынъ акъымына тюшмемек ичюн аман чыкъышкъа ашыкъты. Мектеп аятларындаки деминки сукют бир кереден талебе аякъларынынъ патырдысы, сафсата саткъан къызларнынъ сеслери, юкъары сыныф огъланларынынъ ара-сыра къачыргъан куфюр сёзлеринен бозулды. Сыныфлардан эр кестен сонъ оджапчелер чыкъа, къолларында агъыр чанталарыны, десте-десте дефтерлерни тутып, оджалар ханесине ашыкъа.

— Ёкъ, мен даяналмайджагъым, бу онунджы сыныфтан оладжакъ шей ёкъ, — деп, Назифе Умеровна сыныф къайд дефтерини кятипнинъ масасына фырлатып, оданынъ бир якъындан дигерине чапкъаламагъа башлады. Чырайы гъает синъирли корюне эди, факъат къалгъан оджапчелер онынъ бу алындан шашмагъан киби эди. — Серсемлер, оларгъа не дерс керек, не баа, не де оджа. Келеджек сене мектепни битиреджексинъиз, университетке кирмеге истейджексинъиз, сонъ акъыл топламагъа энди кеч олур. Ёкъ, истер башны ташкъа ур, истер ташны башкъа. Кунь-куньден бу эр шейни кимге айтам, бильмейим. Олды, ариза язып, бу сыныфтан вазгечеджегим, энди не кучюм, не сабрым къалды.

— Назифе Умеровна, тынчланынъ, — деп киришти окъув ишлери мудири Эмине Идрисовна. — Окъув йылынынъ ортасында аризанъызны къабул этеджек киши ёкъ. Эм аранъызда бу сыныфнынъ реберлигини аладжакъ оджа бармы?

Эмине Идрисовна буны дер-демез одада олгъан оджалар аман башларыны саллап башлады. Кими эшитмеген киби этти, кими асыл да чыкъып кетти.

— Иште, корьгенинъиз киби, бу сыныфнынъ башына юген кечире бильген бир тек сизсинъиз. Олар дигер оджаларны ич те динълемей. Бакъынъыз, бешинджи сыныфта оларны Зарема Бекировна алгъан эди. Ярым йылдан сонъ декретке чыкъып, аля даа къайтмады. Ондан сонъ Ление Азизовна — хастаханеге тюшти, Сание Халидовна — башкъа мектепке кечти. Энди къурбан олайым, даа бир йыл сабыр этинъиз, лютфен. Эм билесинъиз, Гулизар оджанынъ афара олюми себебинден шимди аджеле суретте физика оджасыны тапмакъ керекмиз, бир де сизнен огърашмайыкъ.

— Эмине Идрисовна, бугунь даа эки субетлешювинъиз оладжакъ. Саат он экиде ве он эки бучукъта, — деп къошулды лафкъа мектеп кятиби.

— Пек яхшы, сагъ олунъыз. Айды, оджалар, зиль чалынды, иш башына!

Оджапчелер ашыкъмадан дерслерине кечти. Мектеп коридоры яваш-яваш эвельки сукюнетке дала башлады, тек онунджы сыныфнынъ окъугъан узакъ сагъ къанатындан худжур бир гурюльти эшитиле эди. Оларгъа химия дерсине киреджек оджа сыныф одасынынъ къапысы огюнде турып, ичери кирмеге бир тюрлю истемей эди. Сонъунда терен нефес алып, къапыны ачты. Гурюльти бир саниеге токъталып, сонъра олгъаны киби девам этти. Оджа масасына кечип, бир беш дакъкъа озь китап, дефтерлерини кушкуледи, журналда бир шейлер язып, дерсни кечирмеге башлады.

— Заир, Нури, эшитмединъизми, дефтерлеринъизни ачынъыз! Кимге айтам? Озюнъиз бир шей язмайсынъыз, дигерлерге де кедер этесинъиз!

— Кимге биз кедер этемиз? Олар сизинъ фенинъизни яза деп тюшюнесинъизми? Башынъызны ара-сыра конспектлеринъизден котерсенъиз, ич кимсенинъ сизден иши олмагъаныны корер эдинъиз.

— Сен оджагъа тиль къайтарасынъмы? Ана-бабанъ сени ойле тербиеледими? Оджалар акълы, сенден адам олмаз!

— Ана-бабама тиймеге акъкъынъыз ёкъ! — деп къычырды оджасына Заир.

— Я не олгъан? Иш сизге кельгенде, акъларынъызны пек яхшы билесинъиз. Я сизинъ бизнен къавгъа этмеге акъкъынъыз бармы? Биз де бирлернинъ ана-бабалары дегильмиз ёкъса?

— Бизим ана-бабаларымыз сизинъ балаларынъызгъа «сизден адам олмаз», «еринъиз мектеп дегиль, джезахене» деп турса, сиз бунъа разы олурсынъызмы?

— Кес лафынъны, итираз этмеге пек устасынъыз, дерстен бир шей сорасам, джевап берген ёкъ.

Заир кене оджасына къаба бир шей айтаджакъ олды, факъат бу арада къапыны къакъып, сыныфкъа Эмине Идрисовна кирди.

— Сафие Рефатовна, багъышланъыз, дерсинъизни больдик. Талебелерни янъы оджаларынен таныштырмагъа истедим. Олурмы?

— Эбет, буюрынъыз.

— Не гузель, иште. Коресинъизми, Ислям оджа, одада учь муаллим бар, селям берген талебе ёкъ. Эдепсизлер. Не исе, талебелер, таныштырайым, физика фенинден янъы оджамыз Ислям Бекирович. Ислям оджа, бу бизим севимли онунджы сыныфымыз. Мектебимизде ильк дерсинъиз оларда оладжакъ, биринджи ве сонъки олмаз деп умют этем. Шакъа, эминим, сиз оларны баш этип олурсынъыз. Айды, шимди эр кес раатлана, невбеттеки дерске кеч къалманъыз, — деп, Эмине Идрисовна сыныфтан чыкъты, талебелер де онынъ артындан ашханеге ашыкъты.

— Сафие ханым, дерс вакътынъызны алдыкъ, айып этменъиз.

— Зарары ёкъ, Ислям оджа. Аксине, тешеккюр этмек кереким. Ич олмагъанда, бу тентеклерге аятымнынъ даа беш дакъкъасыны чалмагъа фырсат бермединъиз. Синъиримнинъ аман-аман фышкъырып чыкъаджакъ вакътында кирдинъиз.

— Оджаларнынъ айткъаны къадар зор сыныфмы?

— Юз кере эшитмектен бир кере корьмек эйидир, Ислям оджа, — деп, Сафие Рефатовна шейлерини топлап одадан чыкъты. Субетлешювге келип бирден дерслерге башламагъа азырланмагъан Ислям оджа сыныфнынъ бош одасында бир озю къалды. Мектепте фени ичюн махсус кабинет де ёкъ экен. Демек, левазимат тапылмасы онынъ омузларына тюше. Джарты чантасындан ноутбукны чыкъарып ачты, интернетте бир шейлер къыдырмагъа башлады. Бу арада яваш-яваш сыныфкъа кирген талебелер де яш оджаны корьмей киби озьлерини гъает фена тута. Эм де шу джумледеки «яваш-яваш» ибареси «сессиз» дегиль, «салланып» манасында келе. Дерснинъ бир он дакъкъасыны талебелер, дерсинъ яш оджанынъ сабрыны сынап бакъмакъ ичюн, бир-биринен талашмакъ, шакъалашмакъ, эриштирмек киби керексиз шейлерге сарф этти. Дерстен эвель анълашкъанлары киби оджанынъ тарафына биле бакъмай эдилер, амма шу арада апансыздан бир патлав эшитильди. Талебелер бирден оджагъа айланды.

Оджа къолунда патлагъан мавы курречикнинъ къуйручыгъыны тута эди.

— А, иште, къызыма энди бир курречик борджунъыз бар, — деди оджа.

Шу анъ талебелер шашкъын-шашкъын бакъышып, кульмеге башлады.

— Оджамыз, гъалиба, балалыгъында къалды. Аля даа курречиклернен ойнай.

— Айтма, даа бизге бир шейлер огретеджек ола. Сиз къач яшындасынъыз? Ананъыз мында олгъанынъызны билеми?

— Биле, дерстен эвель онъа телефон эткен эдим, — джиддий джевап берди Ислям оджа. — Амма бу оюн дегиль эди, бизим бугуньки мевзумыздыр. Сиз курречикнинъ патлагъаныны къайдан бильдинъиз, ким джевап берир?

— Биз кери зекялы дегильмиз, насыл суаллер бу?

— Кери зекялы олгъанынъызны айтмадым да, саде суальге саде джевап алмагъа истейим.

— Патлав сесини эшиттик, — деп джевап берди талебелерден бири.

— Ненинъ патлавыны?

— Курречикнинъ.

— Яни, патлав сеси курречикнинъ ризнасындан кельдими, ёкъса ичинде олгъан ава басымынданмы?

Талебелер тюшюнип къалды, базылары бу суальни бири-биринен музакере этип башлады. Бу арада оджа талебелерге даа бир къошма суаль бере.

— Аранъызда «буюк патлав назариеси» ибаресини эшиткенлер бармы?

— Америкада чыкъарылгъан сериалнынъ серлевасы.

— Догъру. Амма бу ибаре сериал чыкъарылмасындан аман-аман асыр эвель белли олгъан эди. Фезанынъ пейда олувы акъкъындаки ильмий назариенинъ серлевасыдыр. Онъа коре кяинат мына бу курречик киби буюп патлагъан бир нокътадан пейда олгъан эди.

— Сиз бунъа инанасынъызмы, — деп сорады оджадан сонъки раледе отургъан талебе. — Кяинатны, сейяре, инсанларны асыл эткен Аллахтыр.

— Табиий ки, акълысынъыз. Факъат, билесинъизми, Къуранда биле бу назариени тасдикълагъан аетлер бар, дейлер. Адынъыз не эди?

— Муслим.

— Муслим, келеджек дерске вазифенъиз: бу аетлерни тапып, табиий ки, олса, бизге земаневий илимнен алякъасыны косьтермек. Къалгъанларгъа исе: интернетте курречиклернен япылмасы мумкюн олгъан денъевлерни бакъып огренмек ве сыныфта эпимизге оларнынъ насыл олгъаныны анълата бильмек. Амма курречиклерни озюнъиз кетиринъиз, бу сефер къызым манъа энди оларны бермез.

Талебелер кыс-кыс кульди. Оджагъа кет-кете севим дуймагъа башладылар. Ислям оджанынъ оларгъа дерснинъ сонъунадже популяр сериалдан кесип алынгъан ошлу ве айны вакъытта фенге багълы огретиджи парчачыкъларны косьтермесинден сонъ оны тамамынен къабул эткен эдилер. Чюнки бундан эвель физика дерслерининъ тиль, тарих, атта химия дерслеринден пек фаркъы ёкъ эди. Умумен мектепте бутюн фенлернинъ огретюв кетишаты бир-бирине бенъзей эди. Дерсте къаиделер, формулалар язылa, бир къач меселе чезиле ве эв иши оларакъ я къаидени эзберлемек, я дерсликтен мешгъулиетлерни япып кельмек киби вазифелер бериле. Талебелер не бу формулаларнынъ, не бу назариелернинъ эмиетини биле. Келеджекте бу бильгилерден оларгъа не файда оладжагъыны анъламай. Элли йыл эвельси олгъан илим бугунь айны ерде турмай. Шакъамы, бугунь принтернен тек рефератны дегиль де, инсан вуджудынынъ мучелерини бастырмагъа мумкюн. Земаневий талебелерге бу меракълы. Факъат беш капик айлыкъкъа чалышкъан оджаларнынъ талебелерге план тышында бир шейлер къыдырып анълатмагъа авеси ёкъ. Талебелернинъ де оджаларнынъ къыркъ беш дакъкъа баш котермейип конспектлеринден окъугъан джан сыкъыджы лекцияларыны динълемеге авеси ёкъ. Нетиджеде

талебелер оджаны динълемей, оджа ачувлана ве бу онунджы сыныф киби «зор сыныфлар» пейда ола.

Эндиден онунджы сыныф талебелери физика дерсине ашыкъып келе, дерсте эр вакъыт меракълы бир шей оладжагъыны билип, кеч къалмамакъ тырыша. Бугунь, меселя, Ислям оджа дерске эки кягъыт стаканчыкъны алып кетирген. Биринде къара къаве, дигеринде къаймакълы, онъа капучино дейлер.

— Диана, сен къара къаве ичесинъми, ёкъса сютлю?

— Къара, — тааджипленип джевап берди сыныфнынъ екяне аляджысы Диана.

— Сютлю къаве севгенлер бармы? Селиме? Гузель, демек, санъа капучино. Буюрынъыз, къызлар. Афиет олсун.

— Шимди ичмек керекмизми, Ислям оджа? Дерсимиз башланды да.

— Сонъ, не олгъан? Оразалы дегильмиз де, айды, ичинъиз, бакъайым.

Къызлар сыныфдашларынен бакъышып, къавелеринден бир ютум ичти.

— Ай, менимки даа пек сыджакъ. Сувусын бираз, — деди Селиме ве стаканчыкъны ралесининъ бир кошесине чекип къойды.

— Менимки бираз эртедже пиширильген эди, гъалиба. Энди бираз сувугъан. Амма пек дамлы, сагъ олунъыз, оджам, — деди Диана ве къавесини ичмеге девам этти.

— Ёкъ, экиси де айны вакъытта пиширильди. Экисини де сизге къавеханеден чапа-чапа кетирдим. Энди, къара къавенинъ тездже сувугъаныны, капучинонынъ исе аля сыджакъ олгъаныны ким анълатып олур?

— Къызлар янълышмадымы? — деп башлады Нури. — Аслында, менимдже, сютлю къаве тездже сувумакъ керек, сют сыджакъ олмаса, эбет. Эм де къара тюс аксине сыджакъны озюне чеке. Мисаль ичюн, язда къара футболка кийсенъ, пишип къаласынъ. Беязында исе бираз салкъынджа ола.

Талебелер суальге догъру джевап къыдыргъанда, Ислям оджа тахтада эки стаканчыкънынъ ресмини япып, астында «къаймакълы» ве «къара», янында исе бувланув формуласыны язды ве талебелерге анълатмагъа башлады.

— Догъру дейсинъ, Нури. Къою тюслер сыджакъны чеке, амма айны вакъытта оны тездже де джоя. Шунынъ ичюн беяз къавемиз иссилигини чокъча тута. Ве шу ерде даа бир шей бар. Сакъызлылыкъ. — Оджа язгъан формуласына косьтерип, анълатмагъа девам этти. — Къавеге къаймакъ къоюлса, ичимлик даа да къою ола, бувлана ве сувуй да явашча. Къара къаве исе тез бувланувы себебинден иссилигини де тездже джоя. Анълатып олдыммы?

Талебелер «анъладыкъ» деп, башларыны салламагъа башлады.

— Анъласанъыз, джевап беринъиз. Тездже не сувур: хошаф я да кисель?

— Биз джевап бермеджекмиз, оджа, — деди айнеджининъ айнеджиси Осман.

— Не ичюн?

— Къызларгъа къаве кетирдинъиз. Джевап бердик. Хошафны корьмеймиз де, — деп кульдирди сыныфдашларыны Осман.

— Ойле олса, башкъа суаль. Тездже не сувур: сув я да ягъ? Энди насыл ягъ кетирейим, Осман, арыныкъ куньайлан ягъы олсунмы, ёкъса арытылмагъан союмы?

Бол-бол кулип, талебелер оджанынъ суаллерини музакере этип башлады. Шу арада къапы ачылды ве дерсханеге мектеп кятиби кирди.

— Ислям оджа, къапыны къакътым, амма гурюльтиден эшитмединъиз, гъалиба. Дерстен сонъ мудиримиз эр кесни мушавереге топлай. Кеч къалманъыз.

— Анъладым, сагъ олунъыз, — мазун-мазун джевап берди Ислям оджа. О, оджалар мушаверелерини ич севмей эди. Оларда эр вакъыт джан сыкъыджы дерс планлары, оджаларнынъ бир-бирине топлагъан шикяетлери, сыныфларда перделернинъ ипранувы музакере этиле. Амма мушавереден мушавереге перделер не ичюндир, мудирнинъ кабинетини козь огюне алмасакъ, ич денъишмей. Дерстен сонъ Ислям оджа мудирнинъ одасына кирсе, энди эр кеснинъ еринде олгъаныны ве недендир онъа пек шубели бакъкъаныны коре.

— Багъышланъыз, кеч къалдыммы?

— Ёкъ, Ислям Бекирович, кечинъиз. Меселе башкъа. Бирден, узатмадан, ачыкътан-ачыкъ къонушайыкъ. Бакъынъыз, арамызда сиз энъ яшсынъыз, университетни якъында битирдинъиз, теджрибенъиз даа ёкъ, амма, бунъа бакъмадан, сизни бирден ишке къабул эттик. Ойлеми?

Ислям оджа бу суальнинъ аркъасындан меракълы бир шей чыкъаджагъыны анълап, башыны саллады.

— Ойле. Амма сизинъ дерс кечирюв ёлларынъыз мектеп низамнамесине пек те келишмей. Бильгениме коре, планларгъа ич те риает этмейсиз, дерслерни кейфинъизге коре кечиресинъиз.

— Не демек «кейфиме коре». Мен ялынъыз талебелернинъ дикъкъатыны къазанмагъа, фениме меракъ догъуртмагъа чалышам. Эм, билесинъиз, буны беджерем. Эллеримизде олгъан планлар чокътан эскирген. Земаневий яшлар энди башкъаджа окъумагъа истей. Анълайым, къанунгъа коре планлар махсус бир шекильде язылмакъ керек. Эм мен де эр анги тешкерювге азырым, планларым, конспектлерим — эр шей кереги киби язылгъан. Амма дерсте мевзуны башкъаджа анълаткъанымны ким биледжек. Эсасы — талебелерге бильги бермек, дегильми? Талебелернинъ дерске севе-севе кельмеси муим дегильми?

— Ислям оджа, яш олгъанынъыз ичюн ойле дейсинъиз. Талебелер дерсинъизге фенинъизни меракъ эткени ичюн дегиль, сизинъ оларгъа тенъдеш муамелесини косьтергенинъиз ичюн севе-севе бара. Амма талебелернен дост олмагъа мумкюн дегиль, айса нетиджеде бойсунув къаиделери бозула.

— Бойсунув къаиделерими? Мен оларнынъ манъа бойсунгъаныны истемейим де затен. Урьмет десенъиз, о бар. Эм де, билесинъиз, айтмагъа истемез эдим, амма арамыздаки урьмет — къаршылыкълыдыр.

— Неге има этказинъизни анъламадым? — чорланып сорады мектеп мудири.

— Има этмейим, ачыкътан айтам. Талебелерге «акъылсыз тентек», «зыр дели», «нишарет» денильмеси бойсунув къаиде-

лерине киреми? Я «мектептен чыкъсанъ, аятта бир шейге иришип оламазсынъ, тиленджи олып юрерсинъ» киби джумлелер талебелерни бильгиге авеслендирмек ичюн айтыламы? Амма, ёкъ, эсасы — дерсни планларгъа коре кечирмек, ойлеми?

— Ислям Бекирович, эдепнинъ аддини кечесинъиз энди. Мудирге айтыладжакъ сёзлерни тюшюнип айтынъ! — деп къарышты давагъа Назифе Умеровна.

— Мудиримизге ич бир иддиам ёкъ ки, Назифе Умеровна. Амма сизинъ сыныфынъызгъа бу эр шей даа да сыкъ айтылмаймы? Озюм дефаларджа бунъа шаат олдым. Сиз буны насыл мусааде этесинъиз?

— Меним сынфым бу лафларгъа даа да ляйыкътыр, озюм де оларгъа акъылсыз олгъанларыны айтам. Дерслерде бир шей япмайлар, арекет тарзлары да акъылгъа ятмай. Оджаларнен насыл лаф эткенлерини эшиттинъизми?

— Бу бир къапалы зынджыр дегильми, фикринъиздже? Талебе озюне къаршы алгъан мунасебетни айны тарзда къайтара. Манъа талебелерге дост олмагъа мумкюн дегиль дейсинъиз. Душман олмакъ даа эйими? Эм мен дост дегилим, манъа «оджа» дейлер, мен де оларнынъ шахсий аятларына киришмейим. «Ана-бабанъ сени ойле тербиеледи, ёкъ, бойле тербиеледи» демейим. Ишим аилевий меселелерни къарыштырмакъ дегиль, дерсте онъайтлы шараит къурмакътыр. Амма менден талебелериме киббар мунасебет талап этеджек олсанъыз, замет этменъиз, ариза язып кетерим. Шимди исе, мусааденъиз иле, дерсиме азырланмакъ кереким.

Ислям оджа мушавереден борджуны одеген адам киби чыкъты ве единджи сыныфкъа окъаланув кучюни анълатмагъа ашыкъты. Мудирнинъ кабинетинде къалгъанлар исе даа узун вакъыт девамында Ислям оджанынъ чыкъышы акъкъында фикирлешти. Нетиджеде мектепнинъ чокъ йыллыкъ низамыны бозгъан исьянджы оджагъа тевсие мектюбини берип, ишке ярым йыл эвельси онынънен берабер субетлешювге кельген теджрибели Февзие Мамутовнаны давет этмек къарары алынды.

* * *

Янъы окъув йылы башында Эмине Идрисовна, Февзие Мамутовна ве Назифе Умеровна шеэрнинъ энъ престиж лицейине ачыкъ дерске давет этильди. Оджаларымыз шеэрде дерслернинъ насыл кечирильгени, дерсханелернинъ насыл донатылгъанындан даа да зияде лицей мудириетининъ къасабадан тешриф буюргъан мусафирлерни насыл къаршылайджагъыны меракъ эте эди. Факъат дерснинъ исси одада дегиль де, мектеп азбарында кечириледжегини корип, оджалар интизарларынынъ бошуна чыкъкъаныны да анълады.

— Сайгъылы оджаларымыз, тахтамызнынъ эки терек арасында тургъанындан анълагъанынъыз киби, дерсимиз бугунь ачыкъ авада кечириледжек. Тюневин талебелеримизнинъ оджаларынен япкъан денъевинден сонъ дерсханемизнинъ дивары бираз бояланмакъ керек эди де, — деп, мектеп мудири къаршысында кулюмсиреп тургъан талебелерге бакъты ве озю де тебессюмини тутып оламады. — Иште, боя къокъусы сизни раатсызлатмасын деп, дерсни азбарымызда кечирмеге къарар эттик. Затен мектебимиз ичюн бу адетий бир теджрибе. Балаларымыз тазе авада окъумагъа пек севе. Оджамыз къайда къалды аджеба. А, корем.

Шу дакъкъасы эр кес мудирнинъ бакъкъан тарафына айланды. Худжур кийинген ве ренкли скейтини олдукъча тез айдагъан яш оджа къаршысында тургъан эр кесни йыкъаджакъ киби эди. Амма азбар къапысына якълашып, шарт айланды ве тахта янына келип токътады.

— Талебелер, бугуньки мевзумыз: окъаланув кучю. Диваргъа урулмамакъ ичюн скейтни насыл суръатнен айдамакъ керек? Копчеклер ве асфальт арасында окъаланув кучюни насыл тапмакъ мумкюн?

Гъайрыресмий ве самимий шараитте кечирильген дерстен сонъ физика оджасы Эмине Идрисовнанынъ янына келип:

— Сизге тешеккюр бильдиреджек олам, тевсие мектюбинъиз манъа пек ярдым этти. Саенъизде баягъы илерилеген мектепте оджалыкъ этем, — деп, Февзие Мамутовнагъа

айланды. — Сиз исе Февзие Мамутовна олмалысынъыз. Ислям оджа. Пек мемнюн олдым.

— Демек, Заир репетиторлыкъкъа сизге къатнай? Пек зийрек бала дегильми? Манъа кимерде сизинъ дерсте не кечкенинъизни анълата, догърусы, мени биле шашыртасынъыз. Оджалыкъта келеджегинъиз пек айдындыр. Сакъын учкъунынъызны джойманъыз. Бугуньки дерсинъизни де пек бегендим. Талебелеримнен текрарламагъа истер эдим, амма ондан сонъ мени ерден топлап оламазлар деп къоркъам.

— Заир шакъаджы олгъанынъызны айткъан эди, — деп кульди Ислям оджа. — Шимди мусафирлерни зияфет беклей, гъалиба, буюрынъыз ичери. Мен исе даа дерсханемизни бояламакъ кереким. Эйиликлерде корюшейик, — деп сагълыкълашты ханымларнен Ислям оджа ве онынъ янындан сыпмагъа тырышкъан огъланны капюшонындан тутып:

— Экимизнинъ къабаатыны бир озюм тюзетеджегим ёкъса? — деп, огълангъа фырчыны туттырды ве экиси мектепнинъ къапысында джоюлды.

Эртеси куню, ачыкъ дерстен сонъ къасаба мектебине кельген оджалар ищдешлерине зияфет софрасынынъ не къадар къыт олгъаныны анълата берди.

Яралы юрек дерманы

Афтанынъ ортасы, иш куню. Акъмесджит шеэри балкъурт сепети киби къайнай, эр ерде вельвеле, адамлар ишке ашыкъа, алыш-веришке чапа, ёл бою бири-биринен къавгъа этмеге де етиштире. Тыкъаныкълыкъларда демир къарынджалар бири-бири артындан тизилип, шеэр шаматасына даа зияде гурюльти къоша. Машналар сафындан сыпмагъа тырышкъан сабырсыз айдавджыларнынъ артындан дигерлернинъ исьян ве сёгюнчлери эшитиле. Маршруткаларнынъ токътав ерлеринде балаларынен тургъан аналар янларында сигар чеккен

яшларгъа ачувлана, сигарларны ташлап, этрафтакилерге урьмет талап эте. Талапларыны динълеген кимсе ёкъ амма. Тюкянлардан эндирим рекламалары янъгъырай, муштерини юз кумюш тургъан малгъа юз беш кумюш сарф этмеге къандыра. Эр кес озь кяры, озь дерди башында. Бир тек Медине бу алекеттен къачмакъ, кимсесиз бир ерде сакъланмакъ, бол-бол агъламакъ истегинен сокъакъларны долаша. Эвге къайтып, ишсиз отургъан акъайынынъ, «бизге не алдынъ?» суалинен къаршысына чападжакъ балаларынынъ, къарт, хаста анасынынъ козьлерине насыл бир джурьатнен бакъаджагъыны тюшюнип, козьяшларыны туталмай, башында айланып тургъан бинъ бир тюшюнджесининъ уюрьмесини токътатып оламай, эп саба иш еринде олгъан вакъианы хатырлай, озь-озюни акъаретлей. Барсын энди озь намускярлыгъынен къорантасыны кечиндирсин, акъшам софрагъа шорба еринде озь адалетсеверлигини къойсын, балачыкъларынынъ ач миделерини саф виджданы иле тойдуртсын. Мудирине къаршы чыкъмаздан эвель буны тюшюнмесе, шимди де аджети ёкъ. Виджданы темиз олсун, етер, анасынынъ хасталыгъына да илядж о олур, бельки.

«Ах, Медине, ах, шу кягъытны имзаласа эдинъ, сен япмасанъ, башкъасы япар. Япты да затен. Эллерини кирлеттими дейсинъ? Олсун, барып ювар. Сенинъ исе якъында сабунгъа да паранъ къалмаз. Тамам, башкъа аилеге эйилик этеджек, ярдымджы оладжакъ эдинъ, сенинъ аиленъни къайгъыргъан бармы? Ах, Медине».

Медине, ах чекип, коксюнен терен нефес алды, шеэрни энди къач сааттыр долаша, аякъларынынъ не ерге кеткенини козю корьмей. Бир токътады, башыны котерип, огюнде ачылгъан манзарадан шашып къалды. Эвель шу ерге кельгени ёкъ эди, атта шимди сорасалар, къайда олгъаныны да анълатамаз. Эски шеэр олса керек.

«Демир къапысы ачыкъ, кирсемми аджеба, айып олмазмы? Я бири корьсе? — Мединенинъ башында тесадюфен онъа ич хас олмагъан тюшюнджелер пейда олып башлады. — Ёкъ, олмаз. Сырасымы шимди».

— Келинъиз, абла!

Медине сескенди. Онынъ азбаргъа изинсиз кирмеге истегенини корьген бири олгъанындан къоркъты, амма къачмагъа энди кеч эди. Йымшачыкъ эльчик къолундан тутып, оны демир къапыдан ичери чеке. Медине шу анъ озюни джойса керек, чюнки ич тиренмей, танымагъан бирининъ пешинден адым атып, азбаргъа кире де, айран ола. Тер-темиз мермер пиляки, тюзгюн къораланып алынгъан ешиль багъчачыкъ, дерсинъ бам-башкъа бир дюнья, шаматалы шеэрнинъ ёрултыджы алекети къапынынъ о бир тарафында къалгъан, ич тарафында исе тынчлыкъ, сукюнет. Шу сукюнетни бозаджакъ бир шей де ёкъ киби. Мединенинъ янъы танышынынъ агъзындан токътамайып акъкъан лафы биле бу муитни яраштыра, онъа алельхусус бир шырылды багъышлай.

— Абла, бу Анифе — меним къокълам. Сизинъ къокълаларынъыз бармы?

— Эки къокълам бар — Мерьем ве Сафие. Амма олар энди мектепте окъуй. Мерьем учюнджи, Сафие исе — бешинджи сыныфта.

— Меним къокълам исе окъумагъа бильмей, амма зарары ёкъ. Мен мектепке барсам, оны огретерим.

Медине кулюмсиреди. Янъы танышы — уфачыкъ, къарарнен беш яшында къызчыкъ эди. Кестане далгъалы сачларындан аджайип перчем орюльген, озю исе шефтали тюсюнде дюльбер бир антерчикке кийинген. Эля ири козьчиклерини Мединеге тиклеп, бир шей беклей киби тура.

— Абла-а-а, адынъызны сорадым. Менимдже, сиз Севильге ошайсынъыз, я да Эльзарагъа.

— Тапмадынъ, адым Медине. Мени не ичюн Севильнен Эльзарагъа бенъзеттинъ?

— Тизелеримнинъ адлары. Олар да сиз киби дюльбер ве, эксерий алларда, эфкярлы.

— Эфкярлымы? Неден?

— Бильмейим, чокъ чалышкъанларындан бельки. Олар бизге тек байрамларда келе, билесинъизми. Мен исе олар-

гъа бараджакъ олсам, анам эр вакъыт: «Олмай, къызым, олар чалыша», — дей. Амма сиз чалышмайсынъыз, гъалиба. Шимди куньдюз вакъты, сиз исе иште дегильсинъиз. Айса не ичюн козьлеринъиз кульмей, анъламайым.

Назик къызчыкънынъ бойле терен ойлары Мединени шашыртты.

«Аджеба, къызларым да манъа бакъып айнысыны тюшюнеми. Къаршыларында аяттан безген, кульмеге бильмеген, озь турмуш меселелери дюньясында яшагъан къадынны корелерми? Акъайым, анам не коре?»

— Алынъыз, абла, — къызчыкъ Мединеге элинде туткъан къырмызы гульни узата, — бабам эр вакъыт не дей, билесинъизми? Баланы къувандырмагъа истесенъ, онъа шоколад, къадынгъа исе — гуль ал. Амма, гъалиба, анам да гуллерден зияде шоколад севе. Чюнки бабамнынъ кетирген шоколадларыны кимерде манъа бермей, озюне ала. Манъа чокъ шоколад олмай экен. Энди бабам келеджек сефер анама гуль кетирсе, оны озюме алырым. Анама чокъ гуль олмай, дерим.

Медине кене кульди, амма къызчыкъ онынъ неге кульгенини анъламаса керек, чюнки озю баягъы джиддий шейлер айта да.

— Корьдинъизми, гуллер сыры чалыша экен, кульмеге башладынъыз.

— Айтчы, бакъайым, бу гульни къайдан алдынъ?

— Багъчада къопардым, мумкюн дегиль билем, амма мен чечекни къопаргъанда, аселет тикенини пармагъыма сапладым.

— Буны неге яптынъ, пармагъынъны пек агъырттынъмы?

— Ёкъ, пек агъыртмадым, явашчыкътан сапладым. Бильмейсинъизми ёкъса, анам эр вакъыт: «Бир шей гизли япсанъ да, Аллах сени эр заман ве эр ерде коре» ве даа: «Инсан бир аджы чексе, Аллах илля онынъ бир гуняхыны афу эте», — дей. Мен гульни изинсиз къопардым ве бирден Аллахтан афу сорадым.

— Зейнеп, къызым, кельчи мында, — азбарнынъ бир тарафындан эркек сеси эшитильди, факъат Медине энди тутул-

макътан къоркъмай эди. Мында озюни хавфсызлыкъта, санки озь тувгъан эви, баба оджагъында ис эте эди. О, шимди эки баланынъ ишсиз анасы дегиль де, ярдымгъа, теселлиге мухтадж уфакъ бир къызчыкъ эди.

— Бабам чагъыра, барайым, сиз исе киринъиз, абла, — къызчыкъ (ады Зейнеп олгъаны анълашылды) ишарет пармачыгъынен тар къапыгъа косьтере эди, — шимди анда адам ёкъ, гъалиба. Сагълыкънен къалынъыз, — деп, чапып бабасынынъ бойнуна сарылды.

Элинде Зейнепчикнинъ эдиесини туткъан Медине даа белли бир вакъыт девамында азбарнынъ ортасында турып къалды. Даа ярым саат эвельси джаныны якъкъан менфий тюшюнджелери, аятий меселелери артыкъ менфаатында дегиль, шимди оны ялынъыз: «Ичери кирейимми, ёкъмы?» — суали раатсызлай. Къапыдан не акъкъы иле киреджегини, ичериде не япаджагъыны бир тюрлю тапалмай эди. Ахыр сонъу, озюни ахлякъча ве бедендже азырлап, къапыгъа таба адымлады. Мердивен басамакъларындан чыкъып, къапынынъ туткъучына басты. Гъыйчылдап ачылгъан къапынен бирликте Мединенинъ козьлери огюнде тарифке кельмез тескин алеми ачылгъан эди. Къою къырмызы килимлер, юксек ешиль таванлар, ачыкъ тюсте диварлар — тонукъ ярыкъта эр шей саде, амма айны вакъытта баягъы салтанатлы корюне эди. Бу — онынъ шу ерге ильк зиярети олгъанына бакъмадан, озюни мында чокъ бекленильген бир мусафир оларакъ дуйды. Аякъларында бир титрев, гонълюнде исе — джесарет ис этерек экинджи къаткъа чыкъты. Къоркъа-къоркъа атылгъан адымлары даа да къавий ве эмин ола башлады. Гъафлетен Мединенинъ къулагъына бир фысылты келип етти. Онынъ не ерден чыкъкъаныны къыдыргъан Медине огюнде асылгъан хафиф пердени чекип, сакъынаракъ артына козь ташлады. Перденинъ о бир тарафында яш къадыннынъ отургъаныны корип, аман айланып кетеджек эди, факъат къадын озь фысылтысына бир ара берип, Мединени бильгени киби самимий тебессюминен селямлады ве фысылтысына девам этти. «Алейкум селям» деп, Медине кириште

бираз ипрангъан, амма тюзгюн ве темиз къадын аякъкъабыны корьгенини хатырлады. Оны сыджакъ селямлагъан къадын о аякъкъапларнынъ саиби олса керек. О да Медине киби ёлуны шашыргъан сейядыр, бельки. Бу диварлар Мединеге ошагъан даа не къадар ёлджу-ёлавджыны корьди, ким бильсин. Мында не къадар теляш анълатылгъаны, не къадар суаль берильгени ве не къадар сырнынъ ачылгъаныны ким бильсин. Медине де артыкъ бутюн суаллерине джевап тападжагъындан эминдир, чюнки о, шу ань — инсанларгъа догъру ёл косьтерген, тёвбелерини къабул эткен Юдже Раббининъ эвине буюргъан мусафирлерден биридир. Юрегинде эшитильмек умюти алевлене. Бутюн къасеветлерининъ силинеджегине ишана. Сенелердже ичинде зораки тутулгъан ве вакъыт кечтикче эп копюкленген четин умютсизлик козьяшлары шу дакъкъасы «Я Раббим, Я Раббим» хитапларынен фуртуналы денъиз далгъалары киби яралангъан юрегининъ аджысыны алып кете ве къоюю ешиль козьлеринден, гедже киби къара кирпиклеринден нидже маишет къасеветинден бурюшип башлагъан янакъларына, ачыкъ авучларына юварланып тюше, къолларынынъ агъыр эв ишинден къурып къалгъан терисини йымшата. Къолларынен бирликте къальби де йымшай, артыкъ эски машнанынъ бозулгъан кочюриджиси киби такъырдамай, раат-раат юкълагъан исметли балачыкънынъ юреги киби урула, ёргъун вуджудына янъы кучь бере. Дудакъларынынъ уджунда аят къыйынлыгъынынъ нетиджеси — зорнен корюнген бурюшиклери, юзюнде пейда олып башлагъан эминсиз тебессюминден ялдамалы оларакъ юкъары котериле, тебессюми шефакъта япракъларгъа къонгъан чыкъ тамлалары киби бетине тазелик багъышлай. Бутюн булар — дюнья иляджларындан эйиси олгъан, джан-юректен окъулгъан дуанынъ кучю. Оны аятында ич олмагъанда бир керечик ис эткен инсан ондан ич вазгечмез, ёлуна тюшкен эр анги зорлукъта ильк онъа мураджаат этер, эр бир сынавны хамд этип къаршылар.

Вакъыт анълавыны джойгъан Медине кунюни шу ешиль перденинъ артында кечирди. Ара-сыра онъа къошулгъан къа-

дын-къызларны селямынен къаршылап, ибадет тарзларыны сейир эте, оларнынъ Аллахтан не сорагъаныны тюшюнип отура эди. Мында кельген эр бир адамнынъ озь къасевети, озь дерди бар, амма джамининъ босагъасындан ичери адым атаркен инсан дерсинъ дагълар арасында гизли бир ерчикте яйылгъан гольнинъ ичине дала, буллюр сувунда меселелеринден темизлене ве бол нефес алмакъ ичюн сув юзюне чыкъа.

— Алло, Мурат, санъа айтаджакъ лафым бар.

— Меним де козьайдыным бар. Гъаем къабул олунды, ярындан итибарен акъайынъ хаял эткен ишинде лейха ребери ола. Лафынъны больдим, хаберинъ не эди?

— Хайырлы-огъурлы олсун, аятым. Менимкининъ энди пек те эмиети къалмады. Эвге къайтам, мени къаршылап олурсынъмы?

Бираз къуртлу Мерьемчикнинъ къарма-къарышыкъ сачыны тарап, ренкли шеритчиклер иле орьмеге тырышкъан Медине бу акъшам къорантасына бакъып, яваштан шукюр эте. Азиз анасы, къызынынъ эндиден гедже-куньдюзини иште кечирмейджегине, эвининъ оджагъы башына кеченджегине къуванып, козьайдын къавесини пишире. Къайнанасынынъ пиширген сютлю къавесининъ къокъусыны алгъан акъайы, ярынки иш кунюне азырлыгъыны битирип, айда-йылда бир кере къаве ичмек мусаадесини алгъан бала киби долаптан тез-тез фильджанларны узата. Къайнанасы онынъ байрам фильджанларыны узанып алгъаныны корип, чорланаджакъ ола, амма ашханеге кирген Сафиечик бабасыны къуртара:

— Анам, Мерьем, къаве азыр, келинъиз, — деп, буллюр чечек савутында магърур янъгъызлыкъта тургъан дюльбер ве пос гульни софра ортасына кетирип къоя. — Баба, сен бизге эр кунь бирер чечек кетир, яхшымы? Чечек савутымыз бош турмасын. Биз къызлармыз да, чечеклер бизге яраша.

— Бильмейим, къызым, сиз чокъсынъыз, мен исе — аилемизнинъ тек бир эркегим. Эр куньге парам етмез деп къоркъам.

— Хм, айса анагъа айт, санъа огъул догъурсын. Оссе, экинъиз бизге чечек алып кетиреджексинъиз.

Сафиенинъ айткъан бу сафдиль теклифи башта оданынъ ичинде худжур бир сукюнет яратты, сонъра исе эр кес бирбиринен бакъышып, кульмеге башлады. Факъат, шу ань кимнинъ не тюшюнгенини кимсе бильмей эди. Медине исе куньдюз джамиде окъугъан дуасынынъ шимди баласынынъ сесинен айтылгъанына ичинден «амин» деп, къавесини иче берди.

Минарелер тюбюнде

(Эсерден парча)

Украин языджысы Михаил Коцюбинскийден

Джафер мусафирлерни беклей эди. Эр шейни азырламакъ ичюн тюкянчыгъыны аселет эртедже къапаткъан эди. Къадынындан айрылгъаны себебинден эви энди ярым йылдыр бакъымсыз тура эди. Эв ишлери Джафернинъ дикъкъатыны не заман джельп этсе сабыкъ къадыныны хатырлай, амма айрылгъанына ич языкъсынмай эди. Хусусан, апайыны авропаджа донатылгъан эвлер хатырлата эди. Оларда, чабакълардан гъайры, ич бир шаркъий шей ёкъ эди. Вияна мебеллери, Къуранда къатиен ясакълангъан сурет ве эйкельчиклер, китап ве альбомлар — якъында бу эр шей араларында зыддиет себеби олгъан эди. Аллахтан къоркъкъан, эвель-эзельден сакъланып кельген адет ве хурафатларгъа коре тербиеленген хулюс мусульман къадыны акъайынынъ явур фикирлерини афу этип оламай, оны деерлик хаин деп сая эди. О исе, дакъкъада бир чешит халкъларнен иш алып баргъан, эджнебий ерлерге сеяхат эткен, четэльни корьген тудждждар оларакъ, Авропа медениетининъ, даа догърусы тышкъы медениетининъ, зийнети ве зенгинлигине айран къала ве онъа къошулмакъ, я да энъ азындан ондан четленмемек — вазифеси, ирфан адамнынъ борджу олгъаныны тюшюне эди. Къадыны акъайынынъ бакъышла-

рыны къабул этмейип, эп айтына ве къавгъа эте эди. Акъайы онынъ сокъакъларда юзюни ачып юрьмесини, я да эвлерине кельген таныш эркеклернинъ огюне чыкъмасыны истегенде, къадыны онъа Къурандаки эмирлерни бозгъаныны, оны севмегенини ве адамлар огюнде маскъара эткенини айтып юре эди. Джафер оны зорламагъа истемей. О, къадынына ислямнынъ бергенинден де зияде акъ бере эди, амма бойлеликнен диндар къадыныны даа зияде ачувлата эди. Ахырсонъу корюш ве меракъ фаркъы нетиджесинде бир-биринден безип, айрылышмагъа меджбур олдылар. Частына, балалары ёкъ эди. О вакъыт Джафер енгиль нефес алгъан эди. Шенъ, мусафирчен, темас севген адам олып, тезден янында мефкюревий яшлар такъымыны топлады ве оларнен берабер озюни раат ис эте эди. Рустемнен даа якъынджа достлашты. Бабасынынъ эвинден къувулгъан Рустем сонъ-сонъунда Джафернинъ эвинде ерлешкен эди. Яш фаркъына бакъмадан, табиаттан саватлы ве сагълам Рустемнинъ аркъадашына тесири буюк эди: Джафер оны динълей ве яваш-яваш тёгерекнинъ ишине къошула эди. Бугунь Джафер окелидир. Энди аман-аман азыр олгъан спектакльнинъ уджуны эп тутып оламайлар. Джафернинъ онъа берген эмиети буюктир, чюнки Багъчасарай ичюн бир янъылыкъ оладжакъ бу оюн, шубесиз, чешит-тюрлю лафкъа себеп олур, инсанларны тюшюнджеге далдырыр, эм де саналаштыраджакъ олгъан пьеса — мусульман аятынынъ бир сыра давалы тарафыны къаплап алгъан Рустемнинъ пьесасы эди. Эр шей азыр, ве мына бу бекленильмеген маниалар...

Факъат Джафер акъшам емегинен огърашмагъа девам эте. Ашханеде энди бир шейлер пишириле эди. Масагъа севимли коньягыны къойгъан. О, ясакъ этильген ичимликни севгенинден утанмай эди. Джафернинъ кийик семиз эндамы, тунъкъа бурнунен ал янакълы юзю, кок козьлерининъ мунис тебессюми дерсинъ ярыкъ оданы шенълендире эди. Амма мусафирлери даа кельмей. Олсун, Рустем — къавеханенинъ кеч къапатылгъаны себебинден иштен тез къайтамаз. Я башкъалары? Санки джевап оларакъ къапы къакъылды ве ичери Абдураим, яш мектепдар (халкъ оджасы), Рустемнинъ мектеп

аркъадашы, къуру, арыкълагъан, сары; артындан исе даа эки яш сохта кирген эди.

Мусафирлер шорбаджынен селямлашмагъа етиштирмеди, къапыда бутюн шеэрге белли олгъан Мустафа эфенди пейда олды, эки тарафы дёгмеленген къара быджакъ, костекли чубар елек кийген, чырайсыз юзюнде исе мыйыкълары бурула эди. Индже белли, чевик, сыкъылгъан, тутулгъан сесинен лаф эте ве себепсиз куле эди. «Бу да неге кельди?» — чырайыны сытып деген Джафер онынъ кельгенине къуванмаса керек.

— Ха-ха! — Мустафанынъ кульгенинден фесиндеки пускюль саллана эди. — Ханымларымыз мени къувды. Мария Петровна ве Ольга Ивановна. Бираздан келинъиз, дейлер… багъчагъа барырмыз… pour passer le temps…[1] шенъленирмиз… ха-ха!..

Ве эр сефер, даяныламаз айтылышынен френк сёзлерини теляффуз эткенде, айланып, булунгъанларгъа бакъа эди.

Мустафа эфенди курьсюде джайылып, бирден аркъадашларыны меракъландыргъан уфакъ-тюфек янъылыкъларны икяе этип башлады. Кимерде полис башлыгъы, нотариус ве почта реберине баргъанындан, андакилернинъ оны кульгенине ве онъа эмиет бермегенине бакъмадан, пек къопая эди.

Лаф недендир уймай эди. Абдураим эксерий алларда сусып отура я да дигерлернинъ айткъанына баш саллап къошула эди. Джафер Рустемни сабырсызлыкънен беклей, софталар исе альбомларны дикъкъатнен бакъып отура эди.

Рустемнинъ ниает эвге киргенинде, Джафер бирден къаршысына атлады:

— Огъурсызлыкътан хаберинъ бармы? Билял сачагъыны театримизге бермектен вазгечти. Репетицияны бакъып, ред джевабыны берген.

— Себеби?

— Къоркъа… Телюкели иш, дей; адамлар не айтыр…

— *Лячаре*. Башкъа бир ер къыдыраджакъмыз энди.

Рустем пек теляшлы эди.

[1] Pour passer le temps *(френк.)*— Вакъыт кечирмек ичюн.

— Пьесанъызны саналаштыраджакъ оласынъызмы? — деп сорады Абдураим.

— Илле. Я не олгъан?

— Буны япмагъа тевсие этмез эдим. Онда руханийлеримизнинъ устюнден кулесинъиз… къадын меселесини зияде кескин тарзда косьтересинъиз.

— Зарары олурмы, дейсинъ? — деп бакъты онъа Рустем.

— Эльбет, олур… Халкъымыз шимдилик ислямгъа риает эте, имамларыны динълей ве урьмет эте. Сиз исе онынъ дюнья бакъышыны, иманыны девиреджек оласынъыз. Эм де бунынъ ерине тенъ эмиетли бир шей бермейсинъиз… Халкъны башта азырламакъ керек… Ильк эвеля онъа янъы муаллимлик талапларына уйгъан мектеп ачынъыз, оны окъур-язар этинъиз, татар тилине чевирильген Къуран беринъиз, арапчаны анъламай, шунынъ ичюн джаильдир…

— Токъта, токъта! — эеджанланды Джафер. — Мектеп — гузель шей, амма онен иш битмей де. Ислям, Къуран, дейсинъ. Къуран исе къадыннынъ эркектен алчакъ тургъаныны, онынъ тек акъайы ичюн яратылгъаныны, оны урмагъа мумкюн олгъаныны айта… Къадынымыз эсареттедир, хурафатларымыз иле дерсинъ мараманен сарылгъан, джаиль, акъсыз… Оны медениет ёлуна чыкъармакъ керек, эркеклер иле акълары тенъ олмалы…

«Медениет» — Джафернинъ севимли сёзю эди, ондан бираз сархошлана, исине ве козьлери йылтырамагъа башлай эди.

Мустафа эфенди лафкъа къарышты, манълайыны бурюштирди ве дудакъларыны шиширтти.

— Бокль биле «Къадын табилиги акъкъында» китабыны язгъан эди. Къадын, дей Бокль… къадын акъайына таби олмамалы… ха-ха!.. Laissez faire, laissez passer!..[2] Татар къызымызгъа бакъынъыз: тырнакъларыны къыналагъан, штанларыны табанларына къадар тюшюрген, черен киби сарылгъан… Бр-р!.. Мына бизим ханымларымыз… Charmant!..[3]

[2] Laissez faire, laissez passer!.. *(френк)* — Оладжагъы олсун!

[3] Charmant!.. *(френк)* — Аджайип!

Курсю устюнде сычрады, фесиндеки пускюли биле салланды ве косьтеклери чынъланды. Рустем онъа ачувнен бакъты.

— Бокль дегиль, Милль… Бокль ойле бир шей язмады.

— Ах, pardon!

— Керилигимизге ярдым этеджек мектеплер дегиль, — деп мураджаат этти Абдураимге Рустем, — инсанлар джаныны бергенинден сонъ башыны къолтугъына алып чапкъан азиз акъкъында эфсанелерни окъуса, не олур, керчек илим исе — джаилликнен курештир. Моллалар адамларны зульметте тута, чюнки бу оларнынъ менфаатындадыр… Моллалар илерилевни, Авропа халкъларына нур сачкъан о ачыкъ куньни кериге къоя. Оларгъа къаршы курешмек керек… Мефкюрени уятмалымыз… Дигер халкъларнынъ насыл яшагъаныны, оларнынъ явур дегиль де, агъаларымыз олгъаныны косьтермек керекмиз, шуурны уятмалымыз… Сайымыз аз, ишимизнинъ чокъ, душманларымызнынъ исе ондан да чокъ олгъаны белядыр. Не исе, куреширмиз. Эдебиятны язаджакъ, кой ве шеэр зиялыларыны тешкиль этеджек, къадынларны эсирликтен къуртараджакъмыз… Халкъкъа душманы ким, досту ким олгъаныны косьтерирмиз… Авропалыларгъа къолай: оларда къадын — аркъадаштыр, эркекнинъ ярдымджысы, бизде исе… Сизден сорайым, алем-ашкяре юзюни ача биледжек я да язмагъа огренеджек чокъ татар къызымыз бармы?.. Эвленсем..

— Амма бирден дегиль, бирден дегиль, — тынчландыра оны Абдураим, — ана-бабаларымызнынъ даа сагъ, халкъымызнынъ диндар олгъаныны эсапкъа алмалымыз… Ислямгъа неден уджюм эткенинъизни бильмейим. Оны ялынъыз янълыш анълайлар… Къуранны бугуньге къадар иза этильгени киби дегиль, илимнинъ земаневий теджрибесине коре анълатмалымыз. О вакъыт къаршы чыкъкъанынъыз зульмет ёкъ олур. Бунынъ акъкъында энди эм Касум Эмин, эм Самибей язгъан эди.

— Бизге эдебият беринъиз. Байрон, Шекспир, Гётелерни беринъиз!.. Дигерлернинъ сырасына турармыз, медений

халкъларнынъ аилесине къошулырмыз! — деп къычыра эди давадан къызгъан Джафер.

— Янъы мектеплеримиз, окъумыш оджа-муаллимлеримиз олса, о вакъыт эр шейимиз олур, шимди дегиль, амма олур, — Абдураим сёзюнде тура, онынъ исрар ве шашкъынлыкъ ифадеси иле къырылгъан ве къоркъкъан сыфаты къыйышкъан эди.

— Бейлер, къарабаджакътан сизге не бар? О, Горькийнинъ типидир де… Ха-ха!.. Татар зиялыларымыз къайда? Ёкътыр. Мына бакъынъыз: русларда — нотариус, ханымлар, почта ребери… Tout le monde![4] Бир ортакълыкъ. Буны мен анълайым, къарабаджакъ исе… Ха-ха!..

— Валлахи, адамнынъ маймундан асыл олгъанына инанам! — эфендиге козь ташлап куле эди Рустем.

О исе, анъламагъан киби, ялынъыз куле, шу сербест фикирни пек бегенген эди.

— Билесинъизми, messieurs[5], Спенсер улу алим эди, онъа инанмагъа мумкюн!.. Ха-ха!..

Субет кеттикче эп къызыша. Софталар Рустемнинъ тарафыны алгъан эди. Мусафирлер давадан алев киби яна, къаве буву ве папирос тютюни арасында ойле бир шамата къопты ки, артыкъ кимнинъ неге къол туткъаны анълашылмай эди.

Джафер Авропа языджыларынынъ эсерлерини терджиме этмек ве асыл эдебиятны яратмакъ заруриетини бутюн джошкъунлыгъынен мудафаа эте эди. Татарлар авропалыларнынъ ненен яшагъаныны, идеаллары ве ёнелишлерининъ насыл олгъаныны бильмели.

— Джумле татар халкъына орта эдебий тильни асыл этинъиз… Фаркълы тиллерде лаф этмеге етер энди. Къазан татарынынъ язгъаныны Къырым татарынынъ анъламагъаны, Тифлис языджысынынъ исе Оренбург я да Бакъуда окъулмасы имкянсыз олгъаны табиий бир шей дегиль… Умумий эдебий

[4] Tout le monde! *(френк)* — Бутюн дюнья!
[5] Messieurs *(френк)* — Бейлер.

тиль ве Авропа тарзында язылгъан кучьлю эдебият — шиарым будыр!..

— Бу догърулышта япкъанымыз энди бар олгъаныны унутма, — океленип деди Рустем. — Бундан йигирми йыл эвельси олгъаныны хатырла! Халкъ Аль Къуран ве тафсирлеринден гъайры бир шей бильмей эди. Шимди исе койлеримизде адий, акълы башында олгъан татар чокътыр. Озьлерининъ ким олгъаныны ве не истегенини яхшы биле…

— Ов, олар чокъмы?! — къычыра эди Абдураим. — Туфан кунюнден къалгъан эски усул мектеплеримиз бар олгъандже, оджа эр шейни денъиштирмегендже, чокъ олмаз…

Шамата ве яйгъара арасында Бекирни кимсе корьмеди. Яш огълан босагъа артында гизленип, меракъ шевкъынен къапыдан башыны узаткъан эди. Сонъра джесаретленип, босагъадан ичери кирди ве багъдаш къурып кошеде отурды. Баштан-аякъ меракъ толу, козьлери йылтырай, къырмызы ве балабан къулакълары исе, субеттен бир сёз биле къачырмакътан къоркъкъан киби, даа зияде тырпайгъан эди.

— Мында не ишинъ бар? — оны корип сорады Джафер.

— Мен… Рустемге… Зарары ёкъ, сонъра, — дерсинъ къувулмакътан къоркъып, ялвара эди о.

— Тур, Бекир, янымызда отур, — деп чагъырды Рустем.

— Ёкъ… ёкъ… ойле де эйи… — сонъ дередже утангъан ве къызаргъан Бекир башыны саллап отура эди.

— Ана Асия отура ве аякъкъа къалкъмагъа истемей! — умумий кахкаха арасында куле эди Джафер.

— Биз оны турсатыр ве Авропа курсюсине отуртырмыз.

Амма бу къолай дегиль эди. Асия утана ве къурып отургъан аякъларына турмагъа ич истемей эди. Ойле де кошеде отурып къалды. Ялынъыз къадынлар тасили акъкъында лаф юрьсетилип башлагъанда, Бекир сескенип, аякъларына турды.

— Е-е… анълайсынъмы… — деп лафыны ачты о, — Пейгъамбер ойле демеген эди… Къадынны язмагъа огретирим, о исе манъа хиянет этер… Башкъасына язар: кель (сёзюм таш астында къалсын)… Батакъкъа быкъмакъ даа эйидир…

Гунях олур, фена… Не хыярнынъ шейидир! Мухаммеднинъ къалдыргъан шериаты бар…. Онъа ольгендже риает эт. Ойле исе — ёкъ, фена олур… Не хыярнынъ шейи…

Бекир эеджанлана, тутукълана ве къызара эди.

— Къадынны эркекке къыяс этме… Аллах эркекни яраткъанда, онъа кокке, къадынгъа исе — ерге бакъмагъа эмир этти… Дюньяда эр шей ойле: эйиси — эркек, бетери — къадын. Яз — эркек, къыш — къадын… Кунь — кене эркек, гедже — къадын… Аллах буны нафиле буюрмагъан да… Не хыярнынъ шейи…

Ве о, Аллахнынъ икметине юрегинден тааджипленип, къолларыны ача, козьлери йылтырай эди. Мусафирлер куле. Бир тек Мустафа эфенди шишкендир. Олмайджакъ бир ыргъатнынъ, фукъаре мещан огъланынынъ оларнынъ, озюнен бир адамларнынъ субетине киби, къошулгъанына ачувлана эди. Апансыздан саатыны чыкъарып, косьтеклерини чынълатты.

— Ой-ой! — чыйкъылдады о. — Ханымларым беклей… Мария Петровна ве Ольга Ивановна… Ха-ха!.. Adieu, messieurs![6]

Фесиндеки пускюль салланды, косьтеклери чынъылдады, чубар елеги липильдеди ве эфенди къапынынъ артында гъайып олды.

— О маймунны неге чагъырдынъ? — чорланды Джаферге Рустем.

— Оны чагъыргъан ким? Озю тыкъылды, эр ерге ве даима олгъаны киби. О да медениетни тюшюне эмиш.

Эфендининъ кеткенинден сонъ эр кес раат нефес чыкъарды. Бекир биле джесаретленип курьсюге отургъан эди. Субет сербестче алып барылды. Деликъанлы ве илерилеген Рустемнинъ джесюр нуткъу эр кесни къыбырдаткъан эди. Бекир бойле гуняхлы, терс лафларны ильк сефер эшитип, оларгъа шаша эди. Къоруна, эшек киби инат, сёзюнде тура, ве дерсинъ дивар киби къавий диннинъ темеллери янъы сёз алтында чатлап башлагъанда, аз къала агълайджакъ эди. Бу онынъ акълына

[6] Adieu, messieurs! *(френк)* — Сагълыкънен къалынъыз, бейлер!

ятмай эди. Козьлери нахиф гъадаптан яна, къулакълары исе ал къабурчакълар киби йылтырай эди.

Мусафирлер кеч дагъылды, Рустемнен Джафер исе лаф этмеге девам эте эди. Рустем къасеветлене. Онъа мектепнинъ аля даа берильмемеси не демек? Койде, кой эалиси арасында чалышаджакъ эди, шимди исе вакътыны джойып, къавеханеде чалышмагъа меджбур. Медреседе он эки йыл софта олып окъугъаны къаве къоймакъ ичюн дегиль эди де.

Субетлерини битиргенде чабакъларына энди къызыл шефакъ кирген эди. Ятмагъа энди аджет ёкъ эди. Рустем башыны тазертмек ичюн тышары чыкъты, оны кунешнинъ ильк нурлары къаршылады. Вадийде ал кираметли денъиз киби далгъалангъан Багъчасарай юкълай эди. Аля мавы къайсылар беяз диварларда юкъусырай, кунеш шавлелерине баткъан минарелер орманы исе мумин рухлар киби кокке узана эди. Орталыкъ даа чым-чырт эди. Лякин мына минарелерде, бири-бири артындан, беяз къуллелернинъ къара джинлери киби муэззинлер пейда олып башлагъан ве къолларыны къулакъларына котерип, сукютни аджыныкълы йырлавынен уяндыра эди. Юкъулы шеэрнинъ узеринде гуняхкярларнынъ веда аизары киби мутхиш макъам таркъала ве аля джансыз ве сувукъ чубар къаяларда янъгъырай эди…

Кунеш де чыкъа эди.

* * *

Спектакль не исе саналаштырылгъан эди. Джафернинъ, шеэрни долашып, санагъа келишеджек бина къыдыргъаны бошуна чыкъты, тапалмады. Бирлери, шу телюкели гъаеден сакъынып, ред эте, дигерлернинъ биналары тар ве эльверишсиз эди. Джафер тахталарны сатын алып, сананы озь багъчасында къоймагъа меджбур олды. Ич кимсенинъ тахмин этмейджеги къадар чокъ адам топлангъан эди. Эснафчы, ишчи, туджджарлар, Рустемнинъ джесарети, гунях ве ахлякъ бозукълыгъынынъ не ергедже барып етеджегини озь козьлеринен корьмеге истеген хаджылар биле кельген эди.

Эртеси куню Багъчасарай къайнады. Бутюн къавехане, тюкянларда, сокъакъларда биле ялынъыз Рустем акъкъында лафлар эшитиле. Юзьлердже диндар онынъ адыны текрарлай, айтып бере, теэссурат пайлаша, такбих эте эди. Пьесада халкъынынъ джаиль истисмарджысы, ислям рухуны толусынен анъламагъан ве ялынъыз озь «зекяты» — «десятина»сыны къайгъырып юрьген молла мезекленген эди. Эр кес онынъ сымасында шеэрнинъ нуфузлы молласы Ибрагимни таныды. Пьесанынъ, айры адиселерининъ мундериджеси агъыз-агъыздан айтыла, денъиштириле, кенъишлене ве эфсанеге чевириле эди. Хаджылар тиш гъыджырдай эди. Олмайджакъ шей! О пис эсерде диндар ана-бабасынынъ къызы, Мухаммеднинъ эски адетлери ве шериатыны унутып, эр ерде утанмадан юзю ачыкъ юре, акъларыны мудафаа эте, тасильге ынтыла ве сонъунда бабасыны мезаргъа кирсете. Ойнашы исе халкъыны исьянгъа котере. Бу сефааттыр да энди! Муминлернинъ джумлесинден явурларны этеджек ола! Озю явур ве бейнамаздыр!.. Эр кес къартлыгъында огълунынъ бойле маскъарылыкъкъа огърагъаныны корьген молла Смаилни аджый эди.

Юваш Абибулланы танымакъ зор. Дёрт бир якъта инсанларны къызыштырып юре. Муминлерни джыя ве Рустемнинъ ольдюрильмеси биле гунях сайылмайджагъыны айта эди. Халкъ ольгендже, бир джан ольсин.

Анджакъ генчлернинъ чокъусы айран къала ве дуйгъулары тесиринде джоша эди. Такъым-такъым корюше ве бахис эте эдилер. Къарт ве диндар адамлар оларгъа фена козь къысып бакъа эди.

Рустемнинъ спектакльден сонъ айткъаны яшларгъа адден ашыр тесир этти. Нуткъунда Рустем мусульманларнынъ вазиетини, оларнынъ кериде къалгъаныны ве джаиль олгъаныны къайд эткен ве оларны тасильге, Авропа медениетине къошулмагъа чагъыргъан эди. Янъы, корюльмеген бир шей, инсанлар бунынъ акъкъында тюшюнсе ве арзу этсе де, кимсеге бильдирмеден эте эди. Шимди исе бу фикирлер алем-ашкяре, къызгъын суретте ве ишанч иле айтылып, кучьлю дарбе киби олды. Эртеси куню Рустем онынъ къолларыны сыкъкъан,

омузларындан чеккелеген, оны макътагъан ве китап сорагъан янъы таныншларнынъ заптына огърай.

Адеттен тыш вакъиалар акъкъында ошеклер Мерьемнинъ къуллагъына да барып ете. Бабасынынъ окесинден, мыдырдысы, айры ибарелеринден Рустемнинъ башына бир беля тапкъаныны анълагъан эди. Амма не белясы? Одасында табангъа яйдырылгъан кийиз килиминде отурып, бу суаль узеринде баш ёра, раат-раат тикип оламай эди. Юреги о къадар раатсыз олгъанда тюрлю чечек нагъышламагъа пек зор ве джан сыкъыджыдыр. Пармакълыкълар арасындан басыкъ эвчикке ярыкъ кире, дивардаки къумачларда липильдей ве ялынъыз синъирине тие эди. Анда, диварларнынъ артында, кунеш ярыгъыны сачкъан ерлерде, азатлыкъта, Рустемнен не олгъаныны эр кес биле ве бир тек о, йигитнинъ энъ якъын инсаны, бу эски къафесте къайгъылы тюшюнджелеринен омюр-кунюни ашай эди.

Мерьем тааджиплене. Рустемнен таныш олгъанындан эвель бу кучюк эвчик онъа ич бир вакъыт ойле тар кельмей эди. Эр ер гузель ве кениш корюне, бу диваралар арасында, тар азбарда, озюни исси ювада киби ис эте эди. Азбарларында эр кунь салкъынчыкъ тура, юзюм япракълары арасындан мавы кок бакъа ве чешме суву шырылдай эди. Ташлар арасында гурь оськен чечеклернен сабадан акъшамгъадже огъраша биле эди ве бугунь оны бу юксек беяз диварларнынъ артындан озюне джельп эткен дюньяны, билинмеген омрюни ич те сагъынмай эди. Анасы онынъ шимдики алыны бильсе, къызынынъ юрегине, сачларына артыкъ назарлыкъларны орьмегени себебинден, къара рухнынъ, яни джиннинъ киргенини айтыр эди, гъалиба. Эвельден о бахтлы эди. Озь токъума тезьяларыны, оларнынъ тюбюнден чыкъкъан аджайип орьнекли узун дуварбезлерини бегене, килим ве эски юнь токъумасы яйдырылгъан, тюрк сетлеринде тизильген ястыкъларнен донатылгъан тена исси ювасындан мемнюн эди. Богъдай данечиклерине учушкъан торгъайчыкълар киби чивильдешип отургъан шенъ джаирелерини севе эди. Бу эр шей кериде къалгъан. Тезьялары оксюз тура, эви зиндан киби, шенъ достлары исе

— бош ве джаиль корюне эди. Озь лафлары ве китапларынен Рустем онынъ джанына бир урлукъ сачкъан, ве о шимди терек къадар осип, эфкяр чечегини ачкъан, янъы арзу ве тюшюндже берекетини берген, Мерьем эр шейни бильмеге истей эди. Инсанларнынъ насыл яшагъаныны, не тюшюнгенини, истегенини, дюньяда олгъан дияр, терек, айванларны, айнынъ Ер этрафында насыл айлангъаныны бильмеге истей эди. Буны онъа Рустемден гъайры кимсе айтмаз эди. Пенджерелеринден пармакълыкъларны алып ташлайджакъ, диварларны девиреджек ве оны ачыкъ дюньягъа чыкъараджакъ бир тек о эди. Онъа кунешке узангъан чечек киби ынтыла эди. Ве шимди эп индемез бабасы биле Рустемнинъ адыны къаргъаса ве гедже киби сонукъ юрьсе, демек, севгилиси джиддий бир маджерагъа огърагъандыр.

Мерьем ишини четке къойды. Одасында ава тыныкъ, нефес алмагъа зор, алчакъ таван баса эди. Мерьем болдурды, пуллу ал фесини тюзетип, азбаргъа чыкъты. Не этеджегини, Рустем акъкъында хаберни насыл аладжагъыны бильмей эди. Бир ерлерге барсынмы? Бельки, анасындан сорасын? Ёкъ, анасы шимди аш пишире ве эвдекилернинъ кедер эткенини севмей, эм онъа мураджаат этмеге де онъайтсыздыр. Бир якъкъа барсынмы?..

Шу арада, белли бир макъсады олмадан, таш тёшельген азбарыны долаша, къафесте киби, не этеджегини бильмейип. Баре Айшени корип, мектюп ёлласа. Айше де сокъакъларда чапкъалайдыр, оны тапмагъа зор. Апансыздан ёлкъапы къакъылды. Абибулла къайттымы? Я бабасы?

— Кимсинъиз? — деп сорады Мерьем.

— Мерьем, эвдесинъми?

— А! Шерфе, сенсинъ! — къуваныл, Мерьем къыз аркъадашыны къаршыламагъа чапты. О, бир шейлерни эшиткендир, бельки!..

Хаялет киби беязларгъа сарылгъан Шерфе азбаргъа чапып кирди ве чезильмеге башлады. Къозакътан уриетке чыкъкъан кобелек киби фереджеден дюльбер къара козьлю къыз корю-

нип кульди. Сюрьме къашлары ве ал янакълары тезатында тишлери инджи киби йылтырай эди.

— Сонъ, не? Не?.. Рустемни кульгенимде манъа эп къыза эдинъ, шимди не олды, ал да бакъ… Сонъ?!..

Мерьемнинъ чырайы къачты.

— Не олды я?

— Анам Рустемге бармагъанымдан шимди бир къувана, бир къувана… Гузель олды, дей… Ах, не де дюльбер чечеклер!.. Оларны къайдан алдынъ? Бабам омюр бою бойле бир шей корьмегенини дей… Эльбезни нагъышлап битирдинъми? Билесинъми, мен оны корьдим…

— Кимни?

— Мени нишанлайджакъ адамны. Чокъ къою ве дюльбер багъчасы бар экен. Бабама кельди, мен де пенджереден бир козь ташладым. Семиз, узун мыйыкълы… Койден. Мен де истемейим, догърусы… Узакъ.

— Я о бири не… Рустем?

— Ах, Рустем!.. Ха-ха!.. Билесинъми, Джафернен экиси тахтадан къулюбе къурдылар… тютюн къурутыла да, ойле бир шей… Адамларны чагъырдылар — баягъы адамны — ве аш бермедилер. Ха-ха!.. Динъле, иште… Джафернинъ сачы агъарды, молла олды… Али де онынъ къызына кийинди ве, гъалиба, фереджени киймеге унуткъандыр… Ойле де, юзю ачыкъ, инсанлар огюне чыкъты… Джафер дей: «Къапат юзюнъни», Али исе: «Истемейим» дей. Эльбет, не де олса о къыз дегиль, огълан эди де. Джафер ачувлана, Али исе агълай… Рустем Халильге атлады ве дёгди оны… ха-ха!..

— Не? Дёгдими? — деп къычырды Мерьем.

— Пек дегиль, гъалиба, эртеси куню адам сокъакъта корюнди. Сап-сагълам юре эди… Ольдюрмеди…

Мерьемнинъ джаны раат олды. Молла ве буюклернинъ Рустемге къызгъаны даа о къадар фена дегиль. Башына бир шей кельмесин, етер.

Шерфе девам этти:

— Сонъунда Рустем кене Рустем олды ве инсанларны явур олмагъа, Мухаммедни акъылдан чыкъармагъа ве домуз этини ашамагъа чагъырды…

— Домуз этини ашамагъамы?

— Э… ха-ха!..

Мерьем инанмай эди. Бу энди керчектен де олмайджакъ бир шей. Амма, не исе, Аллахкъа шукюр, беля о къадар да буюк дегиль. Къызлар чешме янында отурды ве, онынъ яваш йырларыны динълеп, Шерфенинъ джеплеринде эр вакъыт бол-бол ташыгъан татлыларыны ашай эди.

— Шерфе!

— Не, Мерьем?

— Бизим, къадынларнынъ, эвлерде къафестеки къушлар киби яшагъанымызны ич тюшюнмей эдинъми?

— Ёкъ. Я не?

— Эр кес бизим киби яшамай. Кенъ дюнья, онда муминден чокъ явур яшай. Оларда къадын сербесттир, къайда истесе — бара, кимнен истесе — лаф эте…

— Олар явурлар да, биз исе муминлермиз…

— Олар да Аллахкъа инана. Оларда къадын эм джамиге бара… эм окъуй биле… Сен окъумагъа, эр шейни бильмеге, эр шейни корьмеге истемез эдинъми?..

— Ха-ха! Мен уфакъ олгъанда энди окъудым. Етер.

— Мектепте олгъан илим киби дегильдир… Мен кимерде отурам ве ойлайым… Мына бу чешме сувунынъ акъкъаныны динълейим… уфакъ акъымчыгъы узакъ бир ерлерден, шеэр, тарла, орманлардан кече… ойле шенъ, джанлы ве чешит мемлекет, чешит инсанлары коре, кунешнинъ гедже къайда къонгъаныны ве айнынъ къайдан чыкъкъаныны биле… Бир акъым олмагъа истер эдим…

— Ха-ха! Ошлусынъ! Мен Багъчасарайны бегенем.

— Билесинъми, ельни пахыллайым. Чабик чапкъаны, сельбилеримизни майыштыргъаны, ер узеринде учкъаны ве тюркюлерини йырлагъаныны корьгенимде, тюшюнем: неден ель дегилим…

— Ха-ха! Ель! Ёллардан тек тоз котере… Джанынъ сыкъыла, ондан башынъа чешит фикирлер кире. Эвинъде къалдынъ… достларынъны унуттынъ. Не ичюн кельмейсинъ? Кель… Бир арада олгъанымыз чокъкъа сюрьмез, бельки. Мени о мыйыкълы адамгъа, къойларнынъ саибине, берирлер, гъалиба… Ха-ха!..

— Не?

— Багъчасарайны сагъынаджагъым. Мында шенъленем, достларым мында… Ах, Уменинъ озюне тиккен антерлерини корьмединъ…

Шерфе джошты ве нохут киби тасырдап башлады. Кулькюси богъазында чанъчыкълар киби чынъланды. Бир дакъкъада о къадар шей тасырдады ки, Мерьем биле айткъанларыны бир арагъа зорнен топлап олды.

Шерфе Мерьемнинъ дикъкъатыны биле джельп этти. Сонъунда эвине кетеджек олды. Фереджесини алып, ичине сарылды. Беяз кетен астындан тек козьлери йылтырай эди.

Бир озю къалгъан Мерьем мектюп язмагъа башлады. Гъаеси пек хавфсыз олмаса да, шимди там вакъты: эркеклер эвде ёкъ, анасы исе аш пишире. Мерьем софанынъ тюбюнден мерекеп савуты ве кягъыт парчачыгъыны чыкъарып, язмагъа отурды. Пармакълары онъа пек итаат этмей, сёзлер кягъытта къыскъачлар киби дагъыла эди.

«Аллах сени къувандырсын ве белядан къуртарсын, — деп яза эди Мерьем. — Рустем, манъа узун вакъыт язмайып, мени зерре къадар аджымайсынъ. Сенинъ иле не олгъаныны бильмеден пек къасевет эте эдим. Бир тек «бейнамаз» эшитем, себебини исе — бильмейим. Бугунь ельдермен Шерфе манъа эр шейни анълатты, озь козюмнен корьмегенимден кейфим пек бозула. Факъат домуз этини ашамагъа тевсие эткенинъ догърумы, бильмейим. Домуз — пис айвандыр, оны ич бир вакъыт ашамаз эдим. Адамны ольдюрмегенинъ ичюн де Аллахкъа чокъ шукюр. Сени пек ачувлатса керек, амма не де олса, урмагъа керекмей. Меним башым исе кене беляда. Къоркъма, беля буюк дегиль. Анам китапларынъны окъугъанымны корип, бабама шикяет этти. Бабам да сачымда назарлыкъларны

ташымагъа истемегеним ичюн манъа чокътан къызгъын эди. Пек ачувланды, атта котекледи мени. Китапларны алмады, сакъладым. Энди мерекеп савутыны да эйидже сакълайым…»

Бир тасырды… адымлар эшитильди… Мерьем нагъышлагъан безини алып мектюбининъ устюне къойды. Козьлери ирилешти… Кене сукюнет. О, гъалиба, пенджерелер янындан кечкен адамлардан бири эди.

«Тюневин пек къувандым, — девам этти о. — Абибулла кягъытта шекер кетирди. О парчачыкъны алып окъудым. Къызымыз, Бедрие ханымнынъ, буюк бир мектепте окъугъаны язылгъан эди. Онынъ къадар ич бир вакъыт бахтлы олмасам да, частына къувандым. Арамызда да акъыллы къадынлар олсун. Ондан башкъа бир шей анъламадым. Къызлар ичюн язылмагъаны корюнип тура…»

— Мерьем!..

Мерьем къоркъты. Сылакъ языны алып багърына басты. Анасы чагъыра. Язы такъымыны чабик сет тюбюне тыкъты ве одасындан атылып чыкъты. Бираздан къайтты. Бурюшкен мектюбини чыкъарып, девам этти: «Рустем, бу ерлернинъ манъа не къадар тар, не къадар тынчыкъ кельгенини бир бильсенъ! Огълан дегиль, къыз олгъаным ичюн мында ич кимсеге керекмейим. Бабам бир тек озь Абибулласыны биле, ялынъыз къычыраджагъы кельгенде, мени хатырлай. Анам мени тездже акъайгъа бермеге арзу эте. Кель, Рустем, ал мени. Я да айт, озюм санъа келейим. Энди не айткъанымны да бильмейим... Сагълыкънен къал. Мерьеминъ сенинъ ичюн Аллахкъа дуа эте».

* * *

Къавехане рыкъма-рыкъ толу. Артынадже ачылгъан пенджерелер къаранлыкъта шенъ парылдай эди. Улелернинъ къыр мавы тютюни пенджерелерден тышары чыкъа ве ярыкълата, булут киби асыла эди. Къарышыкъ гурюльти, фильджанларнынъ жанъгъырдысы, беяз сарыкълар ве къавенинъ кескин къокъусы. Мусафирлернинъ садалы кулькюси, терли юзьлери, улелердеки атешчиклер ве теллернинъ чынъыл-

дысы — эр шей къарыша эди. Оюнджыларнынъ каролары масаларгъа урула, къара оджакътан бакъыр къазан йылтырай, джам ресимлер — шенъ Мекке, салтанатлы Медине ве мутешем Истанбул — диварлардан атешчиклеринен ойнай эди. Нешели сантыр чала ве ханени теллерининъ чынълавынен толдура эди. Къавехане гедже къаранлыгъында балабан фенер киби йылтырай, огъул киби вызылдай эди. Тюзгюн эндамлы Бекир, кольмегининъ енълерини тирсеклерине къадар тиреп, фесини башынынъ тёпесине йылыштырып, теллерге бар ихлясынен ура экен, оны чагъыргъанларны биле эшитмей эди. Рустем мусафирлерге къавени энди озю къоя эди.

Аякъларыны алчакъ сетлерге къойып, янларына ястыкъларны алып, урьметли хаджылар улелерини зевкънен иче эди. Олю киби агъаргъан къарт Сулейман козьлерини къымып отура. Кошеде Абибулла къаве иче. Яшлар зар ата ве шакъылдап куле. Бекир исе чала эди. Теллерни ура, тарта, аякъларынен тапырдата, башыны саллай, козьлерини юма — ве мейва я да бакъла фияты акъкъында маишет лафлары рефакъатында индже сеси яре, юрек аджысы, козьяш чешмелери, къызларнынъ индже орьме сачлары акъкъында йырлай эди.

Ах, о гузеллер!
Яй киби къашлар,
Кирпиклери окъ ата,
Акъ коксю тюкян ачкъан,
Янакълары бал сата…

— Ха-ха! — шакъылдап куле эди яшлар, атта тишсиз хаджылар да акъ сакъалларына тебессюмлерини сакълай эди.

Рустем бахтлы эди. Мерьем онынъ иле дюнья уджуна бармагъа азыр олгъаныны язды. Мектепни ачса эгер, оны бирден о джеэннемден къуртарыр. Бахтлы оладжакълар. Сетлерде ун чуваллары киби агъыр ве арекетсиз отургъан о семиз хаджыларгъа хызмет этмекни быракъыр. Севимли ишинен огърашаджакъ — янъы несильни янъы аяткъа азырлайджакъ.

Шимди исе уфакъ фильджанчыкъларны чевикликнен таркъата ве мусафирлер арасында сармашыкъ киби айлана. Мында бир шей айта, анда куле, бир дакъкъагъа такъымгъа къошула ве кене къаве пишире эди.

Генчлер айры зюмреге топланды. Анда кеченлерде олгъан спектакль музакере этиле. Бир кой шегирди озь молласыны хатырлады. О молла Багъчасарайда олгъаныны эшитип, ойле къоркъты ки, десятинаны алмагъа биле вазгечти. Ачлыкътан ольмесин энди.

— Рустем, молла ачтан ольсе, къабаат сенде оладжакъ! — деп къычыра эди онъа яшлар.

— Эйе! Бир молла ольсе, дюнья батмаз!..

— Балаларыны о ашатаджакъ…

— Ха-ха! — куле эди яшлар.

— Бугунь олмаса да, къыямет куню джевабыны берир, — гъыйчылдады Сулейман. — О! О вакъыт бору чалыныр ве Аллах китабыны сол элине туттырыр!..

Ве яшларгъа серт назар ташлады. Абибулла янындакилерге муджизе акъкъында икяе эте эди. Акъчиль чырайы ай ярыгъында киби парылдай, анъувдан козьлери яна эди.

Сувукъ ель эсти. Къальплерни къоркъу сарды… Аллахнынъ меджалы коклерден энди… беяз ёргъанны котерди ве сакъат аякъларына турды…

— Тц-тц — муминлер шартлата ве сарыкъларыны мазлум-мазлум саллай эди.

— Лафынъызнынъ тузуны къачырмагъа мусааде этинъиз, — деп незакетнен мураджаат этти онъа яшлар такъымындан бир генч. — Муджизе, дейсинъиз. Дюньяда энди къач йылдыр яшайым, амма муджизе корьмедим… Арамыздан да кимсе муджизе акъкъында эшитмеди. Ёкъса оны тек дервишлер коре биле?

— Худжур шей, — джевап берди Абибулла. — Муджизеге инанмагъан мусульман олурмы? Мухаммед айны алемашкяре экиге больмедими? Пейгъамбер кесерткилернен лаф этмей эдими? Ёкъса пиширильген къойчыкъ онъа чанакътан хитап этмедими?

— Э-э! Бу эр шей не вакъыт эди! Шимди заман башкъа. Муджизелер не ичюндир олмай.

— Аллахнынъ эр шейге кучю бар…

— Аллаху экбер! — кокюс кечирди Сулейман.

Къалгъанлар да субеттен меракъланмагъа башлады. Эсли башлыларнынъ козьлери тютюн булутында парылдай, турушлары да санки арекетке кельген эди. Яшлар кулюше эди. Бекир биле сантырны ташлап, балабан къулакъларыны тырпайды.

— Эй, сиз, явурлар! — сесленди Абибулла. — Чюрюк алмалар киби бозулып, даа муджизе истейсинъизми? Кяфир, явурларнен бирлеше… оларнынъ адетлери ве фикирлерини менимсейсинъиз… Олардан айры тургъанда, Пейгъамбернинъ изинден кеткенде, биз кучьлю эдик… Эй муминлер, деди Пейгъамбер, тек озьара бирлешинъ… Сиз кяфирлерни севесинъиз, олар исе сизни севмей… Кендинъизни эйи ис эткенинъизде, оларнынъ кейфи бозула. Алынъыз фена олса, олар къувана…

— Ялан, олар улу халкъ, бизден де кучьлю, чюнки акъыллары даа кескин, хурафтлары даа аз… Кениш бильгилилер… Олардан четленмеге етер артыкъ, эллеринде олгъан бутюн эйи шейлерни менимсемек керекмиз… Заман денъишти…

Бугъа киби къоджаман бир мумин софрадан турды, тырашлы башына къалпагъыны такъып, улесини масагъа урды.

— Мен исе — шефаат, дейим! — багъырды о бутюн къавехането. Сиз ракъы ичесинъиз… Аллахны унуттынъыз… джамилер бош…

Козьлери патлап чыкъаджакъ эди, юзюни де къан басты. Эр кес теляш ичинде эди. Хаджыларнынъ олю эндамлары сетлерде къыбырдады, улелерини ичмеге токътадылар. Яшлар чорлана. Эр кес къычыра эди.

— Джаильсинъиз… молла ве дервишлеринъиз! — багъыра эди олар.

— Сиз исе явурларсынъыз!..

— Сиз халкъны зульметте тутасынъыз, биз исе инкишаф этмеге истеймиз…

— Токътанъыз, токътанъыз! Сорайджагъым бар! — деп къычырды генчлерден бири. Индже мыйыкъларыны къыбырдатты ве айнеджиликнен козюни къымды. — Хырсызлыкънынъ сонъу дервишликтир дегени догърумы?

Кулькю къопты… Бекир чыйкъылдап, шап этип санларына урды.

— Не хыярнынъ шейи…

Хаджылар чорланды. Абибулланынъ эллери титрей, акъ дудакълары да сессиз къыбырдай эди.

— Токътанъыз, токътанъыз, къавгъа этменъиз! Эйиси, сизге бир икяе анълатайым, — деди Рустем.

— Анълат! Анълат!..

Шамата бирден тынды. Масал динълемеге эр кес севе эди. Тургъан киши кене ерине кечти. Савут жынъгъылдады, къаве ютум-ютум ичильди ве улелерден тютюм чыкъарылып, тавангъа узанды. Меккенен Мединенинъ атешчиклери ойнашмагъа башлады. Догърусы, хаджылар даа окели; ачув алеви козьлеринде сёнмеген эди. Сонъ, о гуняхкяр не анълатаджакъ? Бири Рустемге курьсю узатты. Отурды, мыйыкъларыны окъалады, фесини тюзетти ве яваштан салланып, икяесини башлады:

— Динъленъиз… Узакъ заманларда, адамлар масалларны акъикъат деп бильгенде, девелер пире олгъанда, къаплы бакъа ве бакъалар кокте учкъанда, минарелер исе сув ичмек ичюн озенлерге эгильгенде, Анадолуда бир шейх яшай экен. Куньлерден бир кунь узакъларда япылмасы керек олгъан бир иши чыкъа экен. Озюне къарт дервишини чагъыра, онъа севимли эшегини берип, шойле буюра: «Кет, къардашым». Дервиш кете ве чокъ кечмеден сахрагъа келип ете. Ёл бою кетер экен, эшекни бакъув ёлларыны тюшюне. О эшек шейхнинъ севимли эшегидир де. Арыкъласа я ёлда такъатындан тюшсе, шейх ачувланыр. Иште, дервиш озюнинъ ашайджакъ-ичеджегини эшекке бере. Тулуптан ичире, ашата, аджый. Къумлар терен олгъан ерлерде, эшектен эне, джаяв кете. Эшек тарсыкъмасын деп, онен лаф эте. Эр алда шейхнен севимли эшегини мемнюн этмек чаресини тюшюне. Озюни аджы-

май. Гедже хурма тереги тюбюнде тура, юкъламай — эшекни къаравуллай. Эп оны къайгъыра эди къарт. Амма не къадар бакъса, бакъсын, не къадар тырышса, тырышсын — такъдир деген шей: эшек, сахрада такъаттан тюшип, оле. Аякъларыны узатып, тишлерини сырытып, сары къум устюнде ята, тюклю къарны да — дагъ киби. Дервиш янында отурып агълай: шейхке энди насыл корюнейим? Онъа не айтайым? Эшекни тувгъан бабам, балам киби бакъмадыммы, ичирмедим, ашатмадым, аджымадыммы? Шейх инанмаз, къабаат сенде, дер. Керчектен, гузель эшечик эди, адамлыкълы, мазлум, итаатлы. Айванчыкъкъа языкъ, къардашымны киби аджыйым. Теселли тапмайып агълай дервиш, сары къумгъа козьяш тёке, зар чеке. Ашамай, ичмей, эглендже къыдырмай. Гедже олды. Ири-ири йылдызлар чыкъты, къум йылтырай, кумюш киби, иракъта беяз къырлар корюнип тура… Дервиш умютсиз алда къум устюнде отура, янында исе пис виджадан киби, эшекнинъ наашы къарара. Кунеш чыкъа, кунь келе. Дервиш энди япыладжакъ бир шей олмагъаныны анълай, оладжагъы олгъан. Чукъур къаза, эшекни ичине къоя, устюнден къум сепе, мезарнынъ янында отурып агълай. Агълай ве сыджакъ къумгъа тёкюльген козьяшларыны тутып оламай. Бираздан янындан насылдыр бир керван кече. Девелер окюре, къум булуты уча, орькечлер саллана. Атаман сахрада къара бир шейнинъ олгъаныны корип, керваныны токътата. Якълашса, не корьсин, акъ сакъаллы дервиш тазе мезар узеринде отурып агълай. Селямлашты. «Неден ойле унъкюр-унъкюр агълайсынъ, къарт?» — сорай. «Насыл агъламайым, эфенди, насыл озюмни ашамайым… Ольди… Даа тюневин сагъ эди, сагълам, шимди исе ерге комюлип ята…». Инсан сеси юрегинден даа мамюр козьяшларыны сыкъкъаны себебинден дервиш зияде агълап башлады. «Агълама, Аллахнынъ къулу… сабыр эт. Тирилернинъ такъдири бирдир, сонъ-сонъунда — олюм…», — тынчландыра атаман. Кервандан туджджарлар якълашты, къартнынъ кедерини пайлашты, шефкъатлы сёзлер айтты, сонъунда мезарнынъ узеринде дуа окъуды, кими тазе мезар-

гъа акъча ташлады, кими къарткъа отьмек берди — ве ёлуна девам эттилер. Дервиш отургъан еринде къалды, эфкярлы, теселлисиз, шейхке насыл къайтаджагъыны, эшекнинъ бахтсыз такъдири акъкъында насыл хабер этеджегини бильмей. Энди экинджи керван да келе. Не олды, деп сорайлар. «Ах, джыйдым… — джевап бере дервиш. Устюне бугунь къум септим…» Къолунен тазе мезаргъа косьтере, — козьяшлары ве языкъсынувы артындан энди бир шей айтып оламай…

Рустем икяесине бир ара берип, динълейиджилерге бакъты. Эр кес дикъкъат ве меракъ иле динълей эди. Фильджанларда къара къаве сувуй, тютюннинъ мавы къынлары улелерден яваш-яваш котериле, оджакъта кульнинъ чал шапкеси астында къор гизленген эди. Бекирнинъ козьлери эки комюрчик киби яна, къырмызы къулакълары куньдогъуштаки ай киби парылдай эди.

— Демек, — девам этти Рустем, — бирлернинъ мезарнынъ устюне баягъы акъча къалдыргъаныны корип, булар да озь пайыны къошты. Къарткъа аш бердилер, бири, заваллы дервиш сахрада намазындан эвель эллерини ювып олсун деп, безини къалдырды ве ёлларына девам эттилер. Дервиш исе къалды. Бир кунь, эки кунь матем тутып, бираз тынчланды ве эсли башында чешит-тюрлю ойларны айландырмагъа башлады. Шейхке къайтмагъа аджет бармы? Ненен къайтсын да? Ишни беджермеди, эшекни гъайып этти… Шейхни ялынъыз ачувлатыр. Мында къалса, даа да догъру олмазмы? Мында ишлер яхшы кете. Акъча берелер, аш къалдыралар. Яшап олур. Шейх онынъ ёл адаштыргъаныны ве гъайып олгъаныны тюшюнсин. Дервиш тюшюнди, тюшюнди — ве нетиджеде къалды. Шу арада эмиш-демишлер таркъалмагъа башлай, сахрада азизнинъ мезары узеринде заваллы дервиш отура да, кедеринден агълай, о мезарнен янъы эрен исе буюк муджизелер ярата эмиш. Зайыфларгъа сагълыкъ къайтара, эфкярлыларны тынчландыра, олюлерни биле тирильте. Адамлар дёрт бир якътан келип башлады, эшекнинъ мезары узеринде дуалар окъула ве акъикъатен муджизелер ола экен. Дервиш дюнья къадар

акъча топлагъан ве зенгинлешкен. Мезарнынъ устюнде шаане дюрбе къурды, мезаргъа паалы къадифе тёшеди. А дегендже, озю де белли шейх олгъан, текие ачкъан, дервишлерни къабул этип, анавы терк этильген шейхинден де зияде белли олгъан…

Рустем токътамакъ зорунда къалды. Хаджыларнынъ олю эндамлары къыбырдады; къавеханеде насылдыр бир ифадесиз гурюльти яйылды. Улелер баджа киби тютеди, къара козьлер исе къуртча алевленди.

Амма башлагъан олса, сонъуна чыкъмакъ керектир. Рустем девам этти:

— Шу арадан бир къач йыл кечти. Мына, йыллар эвельси эшеги ве дервишини джойгъан къарт шейх ёлгъа чыкъа. Ихтияр, ап-акътыр. Этрафында адий дервишлер келе. Не корьсин, сахрада текие ве салтанатлы дюрбе тура. Шейх къардашында ял аладжакъ ве эвлиянынъ мезарына теменна этеджек олгъан. Керваныны чевирди, дюрбеге кирип селямлашты, мезаргъа теменна этти, апансыздан бакъса, огюнде бир вакъытлары ёлда гъайып олгъан дервиши тура. «Мында не ишинъ бар? — шашты о. — Манъа не ичюн къайтмадынъ?» «Ах неджип шейхим, санъа эр шейни анълатырым, мында олмасын, буюр, мусафирим ол». Озюне кирсетти, тёрге отуртты ве эр шейни олгъаны киби анълатты. Эшекнинъ ёл бою ольгенини, озюнинъ къасевет эткенини ве эвге къайтмакътан къоркъкъаныны, инсанларнынъ акъча ташлагъаны ве мезарнынъ узеринде дуа окъугъаныны. «Оларгъа шу мезарда эшегинъни джыйгъанымны айтмагъа унуткъаным. Амма акъча берип башлагъанларында, берсинлер, дедим… Меним исе бир кунь санъа эдиелернен келип, тёвбе этмек ниетим бар эди. Амма мени чекиштирген шей: санъа инсанларнынъ эшек мезарында дуа эткенини насыл айтаджакъ эдим?» — дервиш аз къалды агълайджакъ эди. О вакъыт шейх акъ сакъалына кулюмсиреди, элини дервишнинъ эли устюне къойды, къулагъына якъынлашып, яваштан деди: «Къасевет этме, къардашым, бизим мешур дюрбемиз бар да, иште, шуны биль ки, анда бу эшегимизнинъ дедеси джыйылгъан».

— Ха-ха-ха! — яшлар шакъылдап кульмеге башлады. Амма о кулькюге кок гудюрдиси киби явуз бир дамбырды кирген эди. Санки къавеханеде булутлар пейда олды. Савут бирден жынъгъылдады, улелер масаларгъа урулды, юзьлер гъадаптан къыйышты. Къавеханенинъ сыджакъ авасында яман бир шей бар эди. Меккенен Мединенинъ атешчиклери биле къарарды. Ана-мына бир шей оладжакъ. Буны эр кес дуя эди.

Бугъа киби балабан, узун бойлу татар булунгъанларнынъ бетлеринден иддет берекетини джыяджакъ киби оларгъа козьлерини акъайтып бакъа эди. Сонъунда еринден атлады. Башындан къалпагъыны чыкъарып, бар кучюнен ерге ташлады.

— Копек!

О къарыкъ богъазнынъ къычырувы умумий шакъылдап кулювни ве шаматаны орьткен эди. Рустем отургъан еринден турды.

— Не олгъан? Динълемеге истемесенъ, динълеме…

— Масалда олгъаныны анълатты! — къычыра эди яшлар.

— Яланджы! Явур! Гуняхкяр! — хырылдай эди къартлар.

Эр кес котекни токътатмакъ ичюн элесленди. Амма кеч эди. Ачувлы ве хышымлангъан татар энди Рустемнинъ къаршысында тура эди. Къарпыз киби юварлакъ ве тырашлы башы эр кестен юкъарыда, омузларындаки дамарлары исе аркъан киби кергин ве къатты эди.

— Бабасынынъ эвинден къувулгъан явур! — къычыра эди татар. — Саф динимиз, азизлеримизни кульмеге базнанъ отьти!..

— Деф ол! — къычырды Рустем, къолларына курьсюни алып.

Башыны къан басты. Бундан сонъ олгъаныны энди тамамынен анъламай эди. Тек котек ашагъаныны, озюнинъ де бирини котеклегенини биле эди. Этрафында ферьят эшитмей, явуз козьлерни корьмей эди. Корь, сарош, бир тек енъмек арзусынен белясыны сатын ала эди.

— Пычакълашалар! Ольдюрелер! — къычыра эдилер къавеханеде ве о къычырувгъа сокъакътан адамлар чапып келе эди.

Ичери сыгъмагъа зор эди. Инсанлар сюрюсинден масалар чытырдай, джам зынъылдай эди. Бирлери дёгюшни токътатмагъа, дигерлери онъа къошулмагъа тырыша эди. Зорнен токътаттылар.

Сонукъ, джайылгъан Рустем чекишип тура эди. Къавеханеден чыкъаджакъ эди. Бир къач адым атты, салланып, якъасыны тутты. Пармакъларындан къан акъты.

— Къан! Адам ольдюрильди! — деп къычырды бири.

Бекир Рустемнинъ козьлерине меракъ ве дешет иле бакъа эди.

— Эвге, тездже… — ялвара эди Рустем.

Фаэтонны чагъырмагъа чаптылар… Къара сокъакъларда айкъырув эшитильди… Копчеклер тасырдамагъа башлады… Къызыл пенджерелерден къаранлыкъкъа зий-чув уча, къавеханеде инсанлар янгъын чыкъкъан киби фыкъырдай эди…

Къыйыш сокъакълардан фаэтон яваш-яваш Рустемни эвине алып кете эди. Эки тарафындан къаялар киби къара эвлер тура… Шеэр дегиль, къара, терен озен киби… Озен ортасында къайыкъ…беяз диреклер киби минарелер… далгъалар Рустемни саллай… оюнда киби сычрай, йылдызлар осе, гъайып ола… Худжур, аджайип… Тюшми, акъикъатмы? Рустем анълап оламай эди…

* * *

Адамлар Рустемни кетиргенде Джафер эвде дегиль эди. Бугунь хошсуз бир хабер алгъан: Мустафа эфенди белли менбаларындан Рустемнинъ телюкели шахыс танылгъаны себебинден онъа мектепнинъ берильмейджегини билип, Джаферге бильдирди. Джафер пек эеджанланды ве, аркъадашынынъ кейфини бозмайып, онъа бу хаберни насыл этип бильдиреджегини тюшюнмек ичюн бираз озь башына юрьмеге чыкъты. Эвге къайткъанда, ичери худжур арекет ве танымагъан адамларны корип, шашып къалды. Къапынынъ

янында чёкип отургъан Бекир Рустемнинъ ятагъына эгильген мешур экимге къоркъу толу козьлеринен бакъа эди. Бир татар адамы одада чапкъалап, бир шейлер ташый, авуштыра эди. Не олды? Бекир бирден аякъларына турды ве тез-тез олгъаныны анълатмагъа башлады, эллерини саллай, тутула ве токътамадан озь севимли «не хыярнынъ шейи» ибаресини текрарлай эди. Джафер айткъанларыны зар-зорнен анълады.

Къарай-эким ишини битирип, къувурчыкълары астындан зорнен корюнген сонукъ бетини Джаферге чевирди.

— Бир шей ёкъ, ёкъ, эки афтадан эвлене биле, Аллах башыны белядан сакъласын, сизде ойле дейлерми, — экши шакъалашты эким, лякин дудакъларынынъ кошечиклери котерильмеди.

Тёшекте яткъан Рустем куле.

— Бирини къозгъаламасанъ, олмаз, — деген опькесинен якълашты онъа сомур Джафер.

— Э, къулакъ асма! Экимнинъ айткъанына коре, пычакъ терен кирмеген. Бир шей ёкъ.

— Ах, Рустем! Валлахи, аферин! — чапып кельди янына Бекир. — Оны насыл ургъаныны корьсе эдинъ… Курьсюнен… башына…

Бекирнинъ козьлери севинчтен янды ве о, Джафернинъ башыны тешеджек киби къолларыны котерди.

Ят адамлар кетти, амма Бекирнен анълашып оламадылар: теке киби инатланды ве геджелемеге къалды. Босагъа янында топланып ятты ве, ярдымына ихтиядж олмагъанына бакъмадан, эр дакъкъа сескенип тура эди — юкъулы, къоркъкъан ве эеджанлангъан.

Рустем тедавийлене эди. Хурафат иле курешинде къазангъан ярасыны фахрий сайгъан шаматалы фааль аркъадашлары оны эп ёкълай эди. Къычыра, куле, орталыкъны сигар ичип бонъайта ве Рустемнинъ синъирине тие эдилер. Бекир эр бош дакъкъасындан файдалана ве хастагъа сокъакълардан топлагъан тазе хабер кетире, гизлиден динълеп эшиткен лафларны, тюкянджыларнынъ уфакъ аятларындан уфакъ адиселерни айтып бере ве моллаларнынъ теспи чекеркен деся-

тинаны алмакъ ичюн кимде не бар олгъаныны тюшюнип отургъанларыны пек ошлу косьтере эди. Молла ве дервишлерни кореджек козю ёкъ эди. Акъшамлардан биринде, Рустем энди ятагъында отура бильгенде, онъа бекленильмеген мусафир — Абдулла эмджеси, серт, нефес тарлыгъынен чекишкен къарт хаджы кельди. Рустем эмджесини якъындан танымай, чюнки молла Смаил бугуньгедже агъасынен пек те узлашмай эди.

Хаджы Абдулла узун вакъыт сусып отурды, агъыр нефес ала ве авучларынен сакъалыны сыйпай эди. Къарт хасталыкълары ве къартлыгъына шикяет этмеге башлады, сонъра да лафыны земаневий яшларнынъ сефааты ве шубеджилигине чевирди. Диндар аиледе шейтан наразылыкъ сачкъанда баба юреги парча-парча ола! Бабанынъ омюр бите, огъулнынъ исе башлана. Огъул итаат этмели. Пейгъамбер ойле огрете, ойле олмалы. Гъарип молла Смаил! Арыкълады ве эр кунь козьяшларынен сакъалыны юва. Гуняхкяр огълу онъа пак къальби иле кельсе, къучагъыны джан-юректен ачар эди. Хаджы Абдулла фыркъылдай, тюкюре ве узун лафтан пек болдургъан эди.

Сёзлери Рустемге пек тесир этти. Бабасыны аджыды. Онъа къавушмагъа джан-гонъюльден истер эди, амма насыл? Шарты не олур? Не япмагъа керек оладжакъ?

Хаджы Абдулланынъ шартлары энди азыр эди:

— Фикирлеринъден вазгеч. Хавфлы ишинъни ве джемиетинъни терк этсенъ, бабанъ олгъаныны унутыр.

Рустем башыны саллады. Ёкъ, буны эталмаз, этмез де. Бабасы оны олгъаны киби къабул этсе, о вакъыт къайтып келир. Хаджы Абдулла джевабыны алып кетти. Озь къарт кемиклери ве агъыр вуджудыны нафиле ёрултты.

Рустем бир озю къалды. Кунь сёне, пенджерелер къарара эди. Тезден эв йымшакъ акъшам талдасына тола. Бабасы акъкъындаки агъыр лакъырдыдан сонъ Рустем озюни эйидже ис этти. Дерсинъ омузларындан агъыр, гевезе бир юк ташлагъан, юрегиндеки яраны кесип аткъан эди. Энди эр шей ачыкъайдын олгъан. Бу вакъыткъадже эки ёл агъзында тургъаныны ис эте эди, ахыр-сонъу исе озь ёлуны сайлады. Энди тикенлери, ташлары ве къара яндыкълары, амма айны вакъытта

шифалы суву да олгъан кениш аят тарласыны ачыкъ тюшюнджелери ярыкълата эди. Бу сувны тапып, омрюнинъ къуру тарласыны сувараджакъ эди. Умютлери, терен ерасты сувлары киби, дюньягъа ынтыла ве бундан юреги титрей эди. Ынджыткъан ярасы олмаса, ишке, буюк, агъыр, татлы ишине фырлатып учар эди. Кучюни ис эте эди. Мерьемни биле унуткъан — хатырлаткъанда исе озюне айып этти. Оны озь шырын умютлеринден насыл айырсын? Ёкъса омюр бою, эм неше, эм кедерде, умумий ишлеринде берабер олмайджакъулармы?

Куньлер кече. Рустем энди эвде титреген, такъатсыз аякъларына турып юре эди. Мерьемден хабер кельмегенине синъирлене. Бир къач сёз язса олмазмы? Эбет, зор, амма не де олса… Ёкъса онынъ мектюплерини алмагъанмы? Айше оларны джойгъан, я бири ондан тутып алгъан олса? Фена, Рустемнинъ башына кельгенини эшиткендир. Мерьемге не олгъаныны насыл огренсин аджеба? Екяне фырсат — Айше, амма о да корюнмей. Рустем озь бахтыны кимсенен пайлашмай эди, Джафернинъ, онынъ энъ якъын достунынъ биле хабери ёкъ эди. Джаферге риджа этсе, Айшени чагъырырмы?..

Джафер не исе Рустемнинъ торуныны тапа. О, бутюн мектюплерни Мерьемге бергенини емин эте, Мерьем исе Рустемге бир шей ёлламагъан экен. Аджеба не олгъан? Сагълыгъы яхшымы? Яхшы. Агъламаймы? Ёкъ, эр вакъыттаки кибидир. Неден язмай, айсе? Айше омузларыны саллай ве козьлерини акъайтып тура эди. Рустем башыны зорлай, геджелери юкъламай ве къасевет эте эди. Ачувлы, асабий юре ве Джафернен къавгъалаша эди.

Айше бир къач куньден сонъ келип, халаты тюбюнде багърына баскъанындан даа исси олгъан уфакъ кягъыт парчачыгъыны къолуна туттургъанда, Рустемнинъ эллери о къадар титрей эди ки, тезкерени парча-парча этип, янында тургъан торуны акъкъында биле унуткъан эди. Айше шишелип, даа узун вакъыт кошеде шашкъын ве даргъын турды.

«Мен чокъ агъладым, — окъуй эди Рустем, — аз къалды оледжегинъни эшиткенимде. Бирден санъа чападжакъ олдым, амма Аллах там вакътында акълымы башыма кетирди.

Бунынъ ичюн эр кунь онъа дуа ве тешеккюр этем. Акис алда экимиз де янаджакъ эдик. Айше сагълыгъынъ тюзельди, юресинъ, деди, — кене де Аллахкъа шукюрлер олсун. Динимизни кульгенинъден сени даа агъыр джезалай биле эди. Манъа яза эдинъ, амма мен чокъ тюшюне ве не дейджегимни бильмей эдим. Аллах заваллы башыма ойларны сарды, мен де орюмчек киби, шу тюшюндже агъларында чекише эдим. Башым агъыр, юрегим ондан да агъыр олды. Бабама къаве къойгъанда, савут сындырдым, анама ярдым эткенде, пилявны якътым, о куню ашайджакъ шейимиз ёкъ эди. Анам котекледи, мен исе къабаатлы дегилим: ойларым себебинден. Геджелери де тюшюнем — сеннен экимиз бахтлы олур эдикми? Ана-бабамызнынъ ирадесине къаршы эвлигимизни Аллах къабул этер эдими? Билем, бизден фаркълы тюшюнелер… амма даа сагълар, Пейгъамбер исе деди ки: «Оларнынъ огюнде итаат къанатыны эндир, сёзюни динъле». Янъы дюнья акъкъында язасынъ, Рустем, оны манъа косьтермеге ваде этесинъ — рухум да онъа ынтыла, — факъат, бабамнынъ козюнден акъкъан яшы ерге тюшсе, юрегимиз бахтымызны къабул этер эдими? Чокъ тюшюндим, Рустем, о къадар тюшюндим ки, юзюм биле, ораза вакъты киби, арыкълады, къолларымда исе кучь-такъат къалмады. Козьлерим юкъу бильмей ве агъламакътан эп къызылдыр. Юдже Раббим мени мерамет этип, юрегимде: сабыр эт, деген. Рустем бабанъа барсын, аякъларына сарылып: гунях та меним, тёвбе де меним, десин. О вакъыт омюрбилля сенинъ олурым. О заман бабамдан мени исте — о да разы олур. Геджелернинъ биринде Аллах бу фикирни юрегиме сачты, мен де онынъ сёзюнден къайтып оламайым. Этмесенъ, такъдирим бу, демек. Аллах эр бир адамнынъ бойнуна къушуны багълагъан. Пейгъамбер ойле дей. Манъа артыкъ язма, мени корьмек чаресини де къыдырма. Инсанлар ве Аллахнынъ огюнде сенинъ олурым, элял ве ачыкъ шекильде, кереги киби. Бугуньге къадар санъа тюшюнмейип язгъан ве айткъанларым ичюн мени багъышла, Рустем. Шейтан акълымы алгъандыр. Талийсиз Мерьеминъ».

Мектюпнинъ сонъунда Рустемнинъ ис эткен ильк дуйгъусы — гъадап эди. Мутхиш, енъильмез ве кийик гъадап. Ашкъ ойле бир шейми? Пак гонъюльге сачкъан урлугъындан бу чыкътымы? Зульмет агълары ярыкътан даа кучьлюми?.. Къорайлар башакътан тез осеми?

Башыны къан, юрегини исе ачув баса эди.

О!.. О да, Рустемнинъ тёвбе тозунда манълайыны башкъасынынъ аякълары тюбюне эгильткенини истей! Къальбинде ташыгъан бутюн къыйметлерине хиянет эткенини истейми? Энъ къыйметли шейлерге — уриет, умют ве гъалебе меджалына? Ве буларнынъ ерине садедже гузель эв бикесинен итаатлы къарысы олсунмы?

Айса, мына! Кягъытчыкъны уфакъ парчачыкъларгъа йыртып, ерге ташлады. Дерсинъ кягъытны дегиль, юрегини парчалагъан эди. Турып бакъты.

— О не яза? Не язгъан?

Парчачыкъларны джыймагъа, топламагъа башлады. Эллери къалтырай, энди ачувланмай, языкъсына эди. Къыйыш языларны джыя, юрегини якъкъан кийик тикен киби ченгель арифчиклерини сёзлерге тизе эди. Окъуй ве агълай. Мерьемнинъ къатты сёзюнден бир тамчы умют сыкъмагъа тырыша, чия чыкъармакъ ичюн юрегине таш ура эди. Я бельки… Я къорай даа орталыкъны басмаса, кийик отларны къазып чыкъармагъа мумкюн олса? Къабаат озюнде… Чокътан корьмеди… анавы маджера — осал, керекмеген… Язмагъа отурды. Корюшюв, дакъкъа, энъ азындан, бир сёзчик сорай эди… Мында ялынъыз севгиси дегиль, аякълары тюбюндеки топракъ оле эди… якъылмасы о къадар къыйын олгъан ярыкъ сёне эди…

Битирди. Тышары чыкъты. Айше не ерлерде ола биле?...

Агъаргъан, эминсиз адымларынен сокъакъларны долана, къыдыра эди. Къаршысына чыкъкъан хаджылар, гуняхкярдан къоркъкъан киби, ондан башларыны чевире эди. Айшени къандырмакъ ичюн сокъакътаки тюкянчыкъны бошатты. Къайда ола биле экен?

Сонъунда копрюнинъ тюбюнде, чешме янында гугюмини толдургъанда, тапты. Эллерине татлы эдиелерни туттырып,

деръал чапмасыны ялварды. Сары явлыкънынъ эвлер арасында чапкъаныны такъип этти, акъшам кунешининъ йылдыз ойнагъан йылтыравукъ феснинъ тездже козюнден гъайып олмасыны тилей эди. Еринде тура, юреги теляш иле урула эди. Янында балачыкълар чапкъалай — къырмызы феслер, гуллю халатлар, козьлери къамаша эди. Этрафында ач, арыкъ, ачувлы копек сюрюлери айлана эди. Беяз диварлар кунеште къызара, ёлларда ал тоз уча, чешме суву явашчыкътан шувулдай эди. Первасыз адамлар ашыкъа, таш ёлларда арабалар тасырдай, ве диварларнынъ янындан, яваш, хаялетлер киби, беяз къадынлар кече эди. Аят акъынтысы токътамай эди, ве мавы хамамны тиреген мермер сутунлары киби тюзгюн минарелер шу аяттан юксеклерге къача эди.

Рустем беклей. Дакъкъалар йыллар киби узун эди. Ана!... Ниает. Алтын куррečик киби Айше чапа ве артындан уфакъ шавлелер киби къызыл орьме сачлары къувалай эди. Нефеси нефесине етишмей, козьлери яна. Чапып кельди ве Рустемнинъ мектюбини онъа кери къайтарды…

Мерьем алмады… истемей.

А! Алмадымы?... Олсун… пек яхшы, иште. Рустемнинъ куледжеги кельди. Демек, диварлар даа къавий… Онынъ йыкъаджакъ диварлары… Тура, къабаатсыз киби, аллана, кулелер, санки. Ойле олса, гузель, кульсин. Куню келир, олардан бир тек таш обалары къалыр. Инсанларнынъ эвлерини талдада тутып, кунештен сакълап оламазлар артыкъ… Шимди исе — аллансынлар… юрек къаныны сувурып ичсинлер… Сувукъ, джансыз, лянет!...

Окели, ынджынгъан Рустем къолуны котерип, диварларны, тири махлюкъларны киби, къоркъуза эди… Балалар исе Рустемнинъ янында чапкъалай, куле ве чивильдеше эди:

— Афуз, Афуз!.. Озь-озюне къонуша!..

* * *

— Джафер!

— Айт, Рустем!

— Мындан кетмеге истейим…

— Мындан?

— Багъчасарайдан. Мында джаным сыкъыла… Беджералмайым. Койде мектепнинъ энъ якъын вакъытта ачылмасыны риджа этеджек олам…

— Кетеджексинъми? Кетме…

— Кейтмейимми? Неден?

— Коресинъми, сагълыгъынъ энди тюзельген, юзюнъни неден сытып юрьгенини Аллах биле. Бугуньге къадар сустым, амма энди айтмакъ кереким: санъа мектеп бермейлер. Атта ред джевабыны алгъансынъ энди. Сонъки вакъиаларнынъ зарары тийди. Джемаатымыз арасында кучь саиби олгъанлар, озюни халкъ зиялы сайгъанлар — эр кес санъа къаршыдыр. Дёрт ёл агъзында сенинъ хафлы инсан олгъаныны багъырып туралар.

— Мында да маниа. Кене ёлнынъ ортасында дивар къурулды…

— Не дейсинъ?

— Дейим, бурнунъны не ерге тыкъсанъ, эр ерде дивар тура. Къадыннынъ этрафына дивар чекильди, хурафат дивары, ве шу зульмет исары къаледен биле къавийдир. Сен исе башынъны бар да, диварларгъа ур, бахтынъны парчала...

— Билесинъми, сен энди къарарны къачырасынъ. Диварларнынъ чатлап башлангъаныны деген сен дегиль эдинъми? Юрегинъни ачыкъ тут, къайгъырма. Джамилерде сени халкъ огюнде акъаретлеген моллаларнынъ къаршысына чыкъмайджакъсынъмы? Мына кеченлерде джума джамиде хатип сени сюрюден къой хырсызлагъан къашкъырнен къыяслагъан эди. Амма эп бир. «Ель эсмесе, япракъ ойнамаз» деген аталар сёзюмизни билесинъми?

Рустем башыны асып юре, юзюни кольгелер орьткен. Джафер де сускъан эди. О къадар къыйын… о къадар зор… Огге кетесинъ, санки тенинъни йырткъан тикенлер ичинде… Эр бир къазанчкъа къанынъ феда… Ярыкъкъа адымлайсынъ — онынъ ерине исе уфакъ, денъишчен атешчикке расткелесинъ… янып сёнер, сакъланыр, кене янар ве сёнер. Мерьем киби… Ах,

етер, эйиси — унутмакъ ве бир даа хатырламамакъ… Узакъ бир ерге сакъланмакъ, унутмакъ, яраны тюзетмек.. Ювасына сакъланып, агъыр яраларыны ялап тюзеткен айван киби…

— Кетеджегим

— Не ерге?

— Козюм кореджек ерге… Эсасы — мындан…

— Я ишимиз? Джемиетимиз?

— Сиз мында чокъсынъыз…

— Утанмайсынъмы, Рустем?

— Утанайыммы? Ха-ха! Олар утансынъ, анавы… Ах, бильмейсинъ де… Бир шей бильмейсинъ… Урлукъ сачкъанда… анълайсынъмы, манълай тери тёкип, ер сюрьгенде, урлукъ сачкъанда, адждджы козьяшларынен суваргъанда… сапыны корип, умютленсенъ… Ве о вакъыт, анълайсынъмы, бир геджеде гурь къорай чыкъа, сапны богъа, ве кунеш догъушында кельсенъ — олгъан тек шей — олю орькендир — а! О вакъыт юрек шевкъсизлигининъ не олгъаныны билесинъми?.. Рустемнинъ козьлери йылтырай, дудакълары къалтырай, агълайджагъына аз къала эди.

— Кетеджегим… Айып десенъ, де. Не истесенъ, айт, амма мен япалмайым…

Эвни бойлап юре эди. Ве сукюнет ортасында агъыр ве къоркъунчлы адым давушлары эшитиле эди. Бирден къапы къакъылды.

— Кимсинъ?

О, Бекир эди. Ичери сюрип кирди, юзю къырмызы, шенъ ве утанчакъ эди. Бир шей айтаджакъ ола — амма сёз тапалмай эди. Къапы янында турып, Рустемге бакъа эди. Рустем токътады.

— Не бар, Бекир?

О вакъыт Бекир джесаретини топлады. Рустемнинъ янына чапып кельди ве, эндишеленип, тутукъланып, лафыны ачты, тез, тертипсиз:

— Не хыярнынъ шейидир… Къавеханеге барма… Мухтар эфендиге къулакъ асма. О дей… Мен дейим: «Не ичюн?» О дей: «Манъа ойле хызметчи керекмей. Рустем явур, кяфир…

Ал, дей, мында къазангъан акъчасыны онъа алып кет… коре-джек козюм, дей, ёкъ…» Ах сени, копек къулагъы… Ах сени, кубре обасы!.. Иште, билесинъми, козьлеримни къан басты. Не хыярнынъ шейи… Акъчаны бетине ташладым: озюнъ алып кет. Сенде артыкъ чалышмайым, чюнки мен де Рустемнинъ фикирдеши олам!..

— Не дединъ?

— Рустемнинъ фикирдеши олам, дедим. Шейтан сени чарпсын, байлыгъынъны де, дедим…

Бекирнинъ къулакълары атеш киби яна, сеси чорланувдан къалтырай, козьлери яш толгъан эди.

Рустем инанмай. Олурмы ойле шей?

— Фикирдешимсинъ? Козьлерине бакъып ойле дединъми? Юзюне тюкюрдинъми? Ишсиз къалдынъ, о да менден себепми? Эй, бакъ, сен!..

Рустем Бекирни омузларындан тутты ве, айткъанларынынъ догъру олгъанына инанмай киби, онынъ козьлерине бакъа эди.

— Я Истанбулынъа не оладжакъ? Акъча топламадынъ да? Насыл кетеджексинъ энди?

Бекир башыны саллады ве ихмаль этип деди:

— Не хыярнынъ шейи!.. Кетмейджегим. Сен кетмейсинъ де… Джафер де. Сизнен оладжагъым… Не хыярнынъ шейидир — янынъызда озюмни яхшы дуям…

Козьлери даа да ири олды ве козьяшлардан йылтырай эди.

Рустем къалтырай. Багърына буюк, шенъ, исси бир шейнинъ киргенини ве юректе далгъа киби урулгъаныны ис эткен эди…

— Джафер, эшитесинъми? Эшитесинъми, Джафер? — дей эди. — Меслекдешимиздир… Бизнен… Менден себеп ишинден чыкъты, аркъамда турды, башкъалары исе… Эшитесинъми?

Джафер кулюмсирей эди.

— Коресинъ, иште, урлукълардан эр бири ольмей, къорай эр ерни басмай. Амма санъа не, эп бир кетесинъ де…

Бекир Рустемге шашып бакъты. О вакъыт Рустем Бекирни омузларындан тутты ве, башынен Джаферге има этип, къычырып берди:

— Сен онъа инанма… эшитесинъми, инанма!.. Бир ерге кетмейим…

Ве бойле учь теляшлы ве шенъ яшнынъ оданынъ ортасында тургъаны вакътында пенджерелерине тыштан бир макъам кирди. Минарелернинъ аджыныкълы, кийик, умютсиз макъамы.

Коклерге ынтыла, ерге тюше, дагълар арасына урула, ве агълай, муминлерни Аллахкъа келип, ифлях сорамагъа чагъыра эди…

Таш устюнде

(Сувлу боя ресим)

Украин языджысы Михаил Коцюбинскийден

Джумле татар коюнинъ екяне къавеханесинден эм денъиз, эм саильнинъ къыр къумлары гъает яхшы корюне эди. Денъизнинъ зенгер кокке къавушып сонъсузлыкъкъа узангъан мавылыгъы ачыкъ пенджере ве къапылардан сутунлы узун софагъа кирмекте эди. Яз кунюнинъ тынчыкъ авасы биле узакъ ялы бою дагъларынынъ чевре сызыкъларыны ичине чеккен ве ириткен йымшакъ мавылтым тюслерни ала эди.

Денъизден ель эсе. Тузлу серинлик мусафирлерни озюне чеке ве олар, къаве сымарлап, я пенджерелернинъ янында ерлеше, я да софада отура эди. Къавеханенинъ саиби, къыйышаякъ Мемет биле, мусафирлернинъ ихтияджларына козь-къулакъ олып, къардашына: «Джепар, эки къаве, бир къаве!» деп, къычыра эди. Озю исе дымлы салкъынчыкънен нефес алмакъ ве кимерде бир тырашлы башындан тёгерек

татар къалпагъыны чыкъармакъ ичюн къапыдан тышары узана эди.

Тынчыкътан къызаргъан Джепар собада атешни корюклеп алевлендиргенде ве къаймакънынъ къою олувы ичюн къавеликни къакъкъанда Мемет дикъкъатнен денъизге бакъа эди.

— Фуртуна оладжакъ! — сесленди о, айланмайып, — ельнинъ шиддети арта. Ана бакъынъ къайыкъта елькенлер эндириле!

Татарлар башларыны денъизге чевирди. Саильге айланаджакъ олгъан буюк къара баркаста керчектен де елькенлер тюшюриле эди. Ель оларны шиширте ве олар, балабан беяз къушлар киби, къоллардан къуртула эди; къара къайыкъ янтайды ве бир янынен мавы далгъаларгъа ясланды.

— Бизге айлана! — деп къычырды Джепар. — Атта къайыкъны да таныйым — урум туз кетирди.

Мемет де урумнынъ къайыгъыны таныды. Онынъ ичюн муимдир, чюнки къавеханеден гъайры, кене де койде бир дане, тюкянчыгъы бар эди, озю исе къасап оларакъ чалыша эди. Демек, туз онъа лязим.

Баркас якъынлашкъанда, Мемет къавеханени чыкъып, саильге чапты. Мусафирлер де къавелерини ичмеге ашыкъып, Меметнинъ пешине тюшти. Тик тар сокъакъны кечти, джамини доланды ве ташлы ёлчыкътан денъизге эндилер. Мавы денъиз далгъалана ве ялыда копюклене эди. Баркас тургъан еринде сычрай, балыкъ киби чалкъана ве саильге янашып оламай эди. Акъ мыйыкълы урум ве яш, тюзгюн эндамлы ве узун аякълы ыргъат-дангъалакъ, куреклерге асылып, къуветтен тюше эди, факъат къайыкъны саиль къумларына чыкъарып оламай эдилер. О вакъыт урум денъизге ленгер атты, дангъалакъ исе аякъкъапларыны чабик чыкъармагъа ве сары штанларыны тизлерине къадар тиремеге башлады. Татарлар урумнен саильден лаф этише эди. Аякълары тюбюнде мавы далгъа сют киби къайнай, сонъра да, денъизге къачаркен, къум узеринде ирий ве фысылдай эди.

— Азырсынъмы, Али? — деп къычырды дангъалакъкъа урум.

Джевап бермейип, ялынаякъ Али къайыкънынъ когертесинден сувгъа атлады. Урумдан чевиклик иле бир чувал туз алды ве, омузына котерип, саильге чапты. Тар сары штан ве мавы куртка кийген Алининъ тюзгюн эндамы, денъиз елинден янгъан сагълам сыфаты ве башындаки къырмызы явлыкънынъ мавы денъиз узериндеки акси гъает хош корюне эди. Али юкюни къумгъа ташлады ве, сылакъ ал балдырларыны йымыртанынъ акъы киби енгиль ве беяз копюкке батырып, сонъра да оларны тер-темиз мавы далгъада чайкъап, денъизге кире эди. О, урумнынъ янына чапып келе ве, когертеден агъыр чувалнынъ алувыны къолайлаштырмакъ ичюн, къайыкънынъ омузына къадар тюшеджек сырасыны беклемек зорунда эди. Къайыкъ далгъаларгъа урула ве зынджырлангъан копек киби ленгеринден къуртулмагъа тырыша, Али исе эп къайыкътан саильге ве кери чапкъалай эди. Далгъа онынъ артындан етише ве аякълары тюбюне беяз копюк бурумларыны ташлай эди.

Арада бир Али фырсатыны къачыра ве о вакъыт, баркаснынъ янына асылып, геми когертесине япышкъан енгеч киби, онынънен берабер тёпеге котериле эди.

Саильде татарлар топлана. Атта койде, сыджакъкъа бакъмадан, эвлернинъ тюз дамларында, ялыдан чечек деметлери киби корюнген, татар къызлары топлаша эди.

Денъиз кеткен сайын къутура. Чагъалалар янъгъыз ялы бою къаяларындан епелеклене, далгъаларгъа япыша ве денъиз узеринде агълай эди. Денъиз къарарды, денъишти. Кучюк далгъалар бирлеше ве ири ешильтим джам парчалары киби гизлидже саильге якъынлаша, къумгъа тюшип, акъ копюкке парчалана эди. Къайыкъ алтында далгъалар чагълай, къайнай, къутура, о исе, акъ яллы джанаварны югенлеп, дёртнал чаптыра киби, секирмекте эди. Урум сыкъ-сыкъ айлана ве теляшнен денъизге бакъа эди. Али копюкке булашкъан саильге къайыкътан йылдырым тезлигинен чапкъалай. Ялыдаки сув буланмагъа ве сарармагъа башлады; далгъа денъиз тюбюнден къумнен берабер ташларны котерип, саильге фырлата ве, кери къачаркен, къоджаман бир шейнинъ тиш гъыджырдысы

ве окюрювини анъдыргъан гурюльтинен оларны алттан сюйреклей эди. Деерлик ярым сааттан сонъ чатлакъ далгъалары ташлардан атлай, ялы яны ёлуны баса ве туз чувалларына якъынлаша эди. Татарлар чаблаларыны сылатмамакъ ичюн арткъа чекильмеге меджбур эди.

— Мемет! Нурла! Адамлар, ярдым этинъ, туз сыланыр! Али! Анда бар да! — хырылдай эди урум.

Татарлар къыбырдады ве, урумнынъ денъизге эфкярнен бакъып, къайыкъта далгъалар узеринде ойнагъаны вакътында, туз хавфсыз ерге авуштырылды.

Шу вакъытта денъиз басып келе эди. Далгъаларнынъ екнесакъ ритмик гурюльтиси башта агъыр хурулды киби тыныкъ, сонъра исе топнынъ узакъ атышы киби кучьлю ве къыскъа дамбырдыгъа чевирильди. Кокте боз орюмчек лифи киби булутлар уча. Эеджанлы денъиз, энди кирли ве къара, ялыгъа атлай ве къаяларны къаплап, озюнден сонъ копюкли кирли сув акъымларыны къалдыра эди.

— Э, э! Фуртуна оладжакъ! — деп къычыра эди урумгъа Мемет. — Къайыкъны саильге чыкъар!

— А? Не дейсинъ? — чатлакъ далгъаларынынъ шувултысыны бастырмагъа чалышып, хырылдай эди урум.

— Къайыкъны саильге! — бар кучюнен багъырды Нурла.

Урум теляшлы бакъынмагъа ве далгъаларнынъ серпинти ве нарасы арасында зынджырны чезмеге, йиплерни багъламагъа башлады. Али зынджыргъа атылды. Татарлар чаблаларыны чыкъара, штанларынынъ балакъларыны тирей ве ярдымгъа чапа эди. Ахыр-сонъу урум ленгерни котерди ве татарларны баштан аякъ сылаткъан кирли далгъа къара баркасны саильге таба йылыштырды. Къыйышкъан ве сылакъ татарларнынъ зюмреси копюк чыякълавы арасында, дерсинъ денъиз джанавары я да улькюн юнус балыгъыны, денъизден къара баркасны чыкъара эди.

Иште, баркас ялыгъа янашты. Къазыкъкъа багъланды. Татарлар эляллана ве урумнен туз чеке эди. Али ярдым эте, амма базыда, шорбаджысы алыджыларынен лафкъа тутул-

гъанда, гизлиден танымагъан койге бакъа эди. Кунеш энди дагъларнынъ узеринде эди. Кийик таштан къурулгъан, тюз топракъ дамлары олгъан татар эвлери, каролардан къатлангъан эвчиклер киби, къаленинъ такъыр боз чыкъынтысында бири дигернинъ устюне япыштырылгъан эди. Къорасыз, араба къапысыз, сокъакъсыз. Къыйыш ёлчыкълар ташлы джапкъа сарыла, дамлар тюбюнде ёкъ ола ве бираз ашагъыда таш басамакъларнынъ янында пейда ола эди. Эр ер къара ве такъыр. Анджакъ бир дамнынъ устюнде, насылдыр бир муджизе олды да, индже дут тереги осе, тюптен исе кокнинъ мавылыгъында къою тюслю таджнынъ котерилювине ошай эди.

Эльдеректе кой тышында, узакълыкъта, тылсымлы алем ачыла эди. Багълардан ешерген ве чал пус толу терен вадийлерде акъшам кунешинден къызаргъан я да сыкъ орманлардан когерген таш девлер сыкъыша эди. Юварлакъ там-такъыр дагълар, къоджаман чадырлар киби, озюнден къара кольге ташлай, иракътаки боз-мавы тёпелер исе къатып къалгъан булутларнынъ тишлери киби корюне эди. Айны вакъытта кунеш булутларнынъ артындан алтын йиплерининъ къыя тутамларыны вадийнинъ тюбюне эндире — ве олар ал къалелерни, мавы орманларны, къара агъыр чадырларны сара ве сюйрю тёпелерде атеш якъа эди.

Бу масал манзарасы янында татар койчиги кийик таш обасы киби корюне эди, ве ялынъыз, омузларында юксек гугюмлерни ташып, чешмелерден къайткъан лятиф эндамлы къызлар сельселеси таш сахраны джанландыра эди.

Койнинъ чети, терен вадийде, джевиз тереклери арасында ирмакъ акъа эди. Денъизнинъ чатлакъ далгъалары онынъ сувуны токътатты ве о, сувларында агъачларнынъ ешиллигини, татар къызларынынъ аллы-гуллю халатларыны ве балачыкъларнынъ чыплакъ беденлерини акис этип, тереклер арасында ташты.

— Али! — деп къычырды урум. — Тузны тёкмеге ярдым эт!

Али денъизнинъ окюрюви арасында шорбаджысыны зорнен эшитти.

Саильни уфакъ сачравлардан пейда олгъан тузлу пус саргъан эди. Булангъан денъиз эп делирмекте. Денъиз узеринде энди адий дегиль, юксек, ачувлы, беяз таракълары иле копюкли далгъалар къутура, олардан исе копюкнинъ узун пускюллери чытырдап узюле ве юкъары уча эди. Копюкли далгъалар токътамайып фышкъыра, къаршыдан кельген далгъаларны алтына буклей, олардан атлай ве саильни сувнен басып, узерине уфакъ къыр къумларны ата эди. Эр ер сымсылакъ, сувгъа гъаркъ олгъан, ялы чукъурлары сув толу эди.

Апансыздан худжур бир чытырды эшиткен татарларнынъ чаблаларына сув кирип башлады. Кучьлю далгъа къайыкъны котерип, къазыкънынъ устюне аткъан эди. Урум къайыгъы янына чапып кельди ве агъзыны ачып къалды: къайыгъы тешильген эди.

Дердинден къычыра, сёгюне, агълай, амма денъизнинъ нарасы онынъ яйгъарасыны къаплай эди. Къайыкъны чыкъарып, бир даа багъламагъа керек олды. Урумнынъ къайгъысы ойле буюк эди ки, гедже маали баскъанына ве Меметнинъ оны къавеханеге чагъыргъанына бакъмадан, койге кетмей, саильде къалгъан эди. Хаялетлер киби Алинен берабер сув тозу, денъизнинъ окели дамбырдысы ве беденлерине тамамынен кечкен кучьлю къокъусы арасында долаша эдилер. Ай энди чокътан чыкъкъан ве булуттан булуткъа атлай эди; онынъ ярыгъында ялы сызыгъы копюктен, ильк пуфсал къарнен орьтюльген киби, агъара эди. Сонъ-сонъуна, кой атешлеринен алдангъан Али урумны къавеханеге кирмеге къандыргъан эди.

Урум йылда бир кере Къырымнынъ ялы бою койлерине туз кетире ве, эльбетте ки, борджгъа бере эди. Эртеси куню, вакъыт джоймадан, Алиге къайыкъны тамирлемеге эмир этти ве, койлерде борджларны джыймакъ ичюн, дагъ сокъагъындан ёлгъа чыкъты: ялы ёлчыгъы сувгъа гъаркъ олгъан, шунынъ ичюн денъиз тарафындан кой дюньядан кесильген эди.

Уйледен сонъ далгъа чекильмеге, Али исе ишлемеге башлады. Ель дангъалакънынъ башындаки къызыл явлыкъны далгъалата, Али къайыкънен огъраша ве денъиз шувул-

тысы киби екнесакъ тюркюни мырылдай эди. Вакъыт кельгенде, акъикъий мумин оларакъ, къумгъа явлыгъыны тёшей ве мазлум-мазлум тиз чёке эди. Акъшам ялыда атеш якъа, къайыкъта къалгъан сылакъ пирничтен пиляв пишире ве атта къайыкънынъ янында геджелемеге азырлана эди, факъат Мемет оны къавеханеге чагъырды. Анда йылда тек бир кере, юзюм алыджылары кельгенде, ер тапувы къыйын ола эди, шимди исе орталыкъ бол-сал эди.

Къавеханедеки шараит гъает къынтавлы эди. Джепар собанынъ янында юкъусырай, собанынъ устюнде йылтыравукъ савут асылгъан, ичинде исе атеш ынъраана ве яныр куль ола эди. Мемет къардашыны: «Къаве!» ферьядынен уяткъанда, Джепар абдырай, еринден атылып тура ве атешни уяндырмакъ ичюн корюклемеге башлай эди. Собадаки атеш тишлерини сырыта, учкъун пускюре ве бакъыр савутта йылтырай, хане боюнджа исе сыджакъ къавенинъ гузель къокъусы таркъала. Дамнынъ тюбюнде чибинлер вызылдай эди. Софраларнынъ башында, къумачнен къаплангъан кенъ скемлелерде татарлар отура; бир тарафта зар, башкъа тарафта исе — каро ойнай эдилер, ве эр ерде къара къаве фильджанчыкълары тура эди. Къавехане — койнинъ къальбидир, таш устюнде яшагъан эалининъ эпи мерагъы шу ерде топлана. Анда отурышкъан мусафирлер итибарлы адамлардан эди. Арыкъ уюшкен беденинде чувал киби асылгъан узун халат кийген ве сарыкъ багълагъан къарт серт молла Асан. О, эшек киби инат ве джаиль эди, ве бу себептен оны эр кес урьмет эте эди. Нурла эфенди де мында, зенгин адам, чюнки джийрен сыгъыры, орьме арабасы ве чифт домбасы мевджуттыр, эм юзбашы да, койде екяне атнынъ саиби. Оларнынъ эписи сойдаш эди, эм де о уфакъ бакъымсыз койнинъ къалгъан эалиси киби, факъат бу ал оларгъа эки душман лагерине болюнмеге кедер этмей эди. Душманлыкънынъ себеби къаленинъ тюбюнден фышкъыргъан ве койнинъ ортасында, татарларнынъ бостанлары арасында, ирмачыкъ олып акъкъан уфачыкъ пунарда сакълы эди. Таш устюнде оськен эр шейге джан берген тек бу сув эди, ве койнинъ бир ярысы

онен озь бостанларыны суваргъанда, экинджи ярысы кунеш ве ташнынъ согъанларыны махв эткенине юрек агърысынен бакъа эди.

Койнинъ эки девлетли ве итибарлы шахсынынъ бостаны ирмачыкънынъ къаршы тарафларында эди. Нурланынъ — сагъ, юзбашынынъ — сол тарафта. Сонъкиси сувны озь топрагъына ёллагъанда, Нурла акъымны юкъарыда тыя, озюне чеке ве кенди топрагъыны сувара эди.

Бу вазиет сол ялыдакилернинъ зытына тие ве олар, сойлукъ багъларыны унутып, согъанларыны яшатмакъ ичюн, бир-бирининъ башларыны теше эди. Нурла ве юзбашы душман фиркъаларынынъ башында тура, факъат молла Асаннынъ юзбашы фиркъасынынъ тарафыны туткъаны ичюн, сонъкиси устюн келе эди. Бу душманлыкъ къавеханеде де корюне: Нурланынъ тарафдарлары зар ойнагъанда, юзбашынынъ тарафыны туткъанлар исе оларгъа нефретнен бакъып, каро ойнамагъа отура эди. Ортакъ нокъталары тек бир эди: эр кес къаве иче. Бостаны олмагъан ве туджджар оларакъ фиркъа даваларынынъ тышында тургъан Мемет, къыйыш аякъларына топалланып, Нурладан юзбашына юре, оларны ятыштыра ве барыштыра эди. Онынъ томалакъ бети ве тырашлы башы, абратылгъан къойнынъ териси киби, йылтырай, айнеджи ве даима къырмызы козьлеринде исе раатсыз атешчик липильдей эди. Эр вакъыт тасалана, даима бир шей тюшюне, хатырлай, сая ве къайта-къайта тюкянчыкъ, ертолеге ве мусафирлерге чапкъалай эди. Ара-сыра къавеханеден чапып чыкъа, юзюни юкъары котере ве къычыра эди:

— Фатма!..

Ве о вакъыт орьтюге сарылгъан къадын къавехане узериндеки эвнинъ диварларындан сае киби айырыла ве усул-усул дамнынъ кенарына якълаша эди.

Мемет онъа тёпеге бош чуваллар ата я да къаба, гъычырдылы сеснен, къыскъа ве шиддетле, бей хызметкяргъа эмир эткени киби, бир шейлер буюра, — ве сея, дуюрмадан пейда олгъаны киби, гъайып ола.

Али оны бир дефа корьген эди. Къавехане янында турып, сары папучларынынъ Меметнинъ эвини ерге багълагъан таш мердивеннинъ басамакъларына ымпыш-тымпыш баскъаныны ве ачыкъ ешиль фередженинъ лятиф эндамына, башындан къызыл шалварларына къадар, къатмер-къатмер тюшмесини сейир эте эди. О, бир элинде бош гугюмни, дигер элинен исе, ябанджынынъ ялынъыз онынъ, дагъ къараджасынынъ киби, ифадели, ири, бадем къара козьлерини коре биледжеги къадар, фереджесини тутып, яваш, ашыкъмадан, тюше эди. О, бакъышыны Алиде токътатты, сонъра козь къапакъларыны эндирип, Мысыр кяини киби, ёлуна яваш ве раат девам этти.

Алиге о козьлернинъ оны санчып тешкени киби кельди ве о, оларны озюнен берабер алып кетти.

Денъиз узеринде, къайыкъны тамирлеп ве озь юкъулы тюркюлерини мырылдап, о козьлерге бакъа эди. Оларны эр ерде коре эди: эм джам киби шеффаф, эм де джам киби чынълагъан далгъада, кунеште къызгъан йылтыравукъ ташта. Олар онъа къара къаве фильджанындан биле бакъа эди. О, койге сыкъча бакъа ве къавехане тёпесинде, янъгъыз терек тюбюнде турып денъизге бакъкъан, гуя козьлерини къыдыргъан къадыннынъ тонукъ эндамыны сыкъ-сыкъ коре эди.

Койлюлер Алиге тез алышты. Чешмеден къайткъан къызлар дживан тюрк яшыны корьгенде, дерсинъ тесадюфен юзьлерини ача, сонъра бирден къызара, тездже адымлай ве озьара фысылдаша эди. Яш йигитлер онынъ шенъ табиатыны бегене эди. Тынч ве тазе яз акъшамлары, йылдызларнынъ — ер, айнынъ исе — денъиз узеринде асылгъаны вакътында, Али Смирна[7] дживарындан кетирген зурнасыны чыкъара, къавехане янында я да башкъа бир ерде отура ве тувгъан диярынен мелюль ве козь яшландырыджы седалар иле лаф эте эди. Зурна озюне генчлерни, табиий ки, йигитлерни джельп эте эди. Олар Шаркъ тюркюсини анълай ве, чокъ кечмеден, таш эвлернинъ мавы ышыкънен орюльген кольгесинде эглен-

[7] Смирна — Тюркиенинъ Измир шеэрининъ къадимий юнан ады. Белли тиджарий шеэр.

дже башлана эди: зурна эп айны, чырлакъ йыры киби сонъсуз, ифадесиз, екнесакъ сесни текрарлай, адамларнынъ алы феналаша, юреклери сызлай ве башлары айланып башлагъан татарлар йырнынъ ольчюсине къошула эди:

— О-*ля-ля*… о-на-на…

Бир яндан къара дев дагъларнынъ гизли дюньясы юкъусырай, дигер яндан исе — тынч денъиз узангъан ве, уфакъ бала киби, юкъу арасында фыркъылдай ве айнынъ тюбюнде алтын ёлчыкънен титрей эди…

— О-*ля-ля*… о-на-на…

Юкъарыдан озь таш юваларындан бакъкъанлар да кимерде ай ышыгъына узангъан къолны, я да оюнда титреген омузларны коре ве бир тюрлю мусаллат рефакъатны динълей эди:

— О-*ля-ля*… о-на-на…

Фатма да динълей. О, дагълардан кельген эди. Узакъ дагъ коюнден, анда яшагъан инсанлар, олгъан адетлер бам-башкъа эди, достлары да анда къалгъан. О ерде денъиз ёкътыр. Къасап келип, ерли генчлернинъ бере биледжегинден даа чокъ акъча берди ве оны алып кетти. Игренч, къаба, ябанджы, мында яшагъан инсанлар киби, бутюн бу дияр киби. Мында не аилеси, не досту, не де хайырхакъ адам бар, дюньянынъ уджу, мындан ёл биле ёкъ…

— О-*ля-ля*… о-на-на…

Ёл биле ёкъ, чюнки денъиз ачувланса, екяне ялы ёлчыгъыны силип кете… Мында тек денъиз бар, эр ерде денъиз. Саба мавылыгъы козь къамаштыра, куньдюз ешиль далгъасы саллана, гедже кучюнден кесильген адам киби солуй… Гузель авада раатлыгъы синъирге тие, туфанда ялыгъа тюкюре, уруша, джанавар киби окюре, юкъламагъа кедер эте… Юрек буландыргъан кескин къокусы атта эв ичине кире… Ондан къачамазсынъ, сакъланмазсынъ… о эр ерде, онъа бакъа… Кимерде эриштире: дагъларнынъ тёпесинде яткъан къар киби беяз пус иле орьтюле; дерсинъ, ёкътыр, гъайып олгъан, факъат пус алтында эписи бир уруша, инълей, ах чеке… Мына шимди де, ана!..

— Бу-ух!.. бу-ух!.. бу-ух!..

— О-ля-ля… о-на-на…

…Къундакълы бала киби пус тюбюнде уруша, сонъра да къундакъ безлерини чыкъарып ата… Туманнынъ узун йыртыкъ парчалары юкъары котериле, джамиге сарыла, койни къаплай, эвге кире, юрекке къона, кунеш биле корюнмей… Мына шимди де… шимди…

— О-ля-ля… о-на-на…

…Энди о, къавеханенинъ дамына сыкъ-сыкъ чыкъа, терекке яслана ве денъизге бакъып тура… Ёкъ, денъизни къыдырмай, ябанджынынъ башындаки къызыл явлыкъны такъип эте, санки козьлерини корьмеге умютлене — ири, къара, сыджакъ, тюшлеринде корьгени киби… Анда, къумда, денъиз узеринде, энди онынъ севимли чечеги — дагъ шафраны ачылгъан…

— О-ля-ля… о-на-на…

Йылдызлар — ер, ай — денъиз узеринде асыла…

— Узакътансынъмы?

Али сескенди. Сес юкъарыдан, дамдан келе эди, Али козьлерини котерди. Фатма терек тюбюнде тура, агъачнынъ кольгеси исе Алини къаплай эди. О, къызарып лафыны ачты:

— Смирна дживарындан… узакътан…

— Мен дагъълардан.

Сускъунлыкъ. Къаны, денъиз далгъасы киби, башына ура эди. Татар къызынынъ эсирине тюшкен козьлерини исе ондан алып оламай эди.

— Мында неден кельдинъ? Бу ерде джанынъ сыкъыламы?

— Ёкъсулым — не кокте йылдызым, не де ерде от сапым бар… чалышам.

— Чалгъанынъны эшиттим…

Сускъунлыкъ.

— Зевкънен… Бизде де, дагъларда, шадлыкъ… чалгъыджылар, шенъ къызлар… бизде денъиз ёкъ… Я сизде?

— Якъында ёкътыр.

— Ёкътыр? Эвинъде онынъ нефес алгъаныны да эшитмейсинъми?

— Ёкъ. Бизде денъиз ерине къум… Ель сыджакъ къумны алып келе ве деве орькечлери киби дагълар осе… Бизде…

— Цсс!

О, дерсинъ тесадюфен, бакъылгъан назик акъ бетини фереджеси тюбюнден косьтерип, тырнагъы къыналангъан пармагъыны шыралы ал дудакъларына алып къойды.

Орталыкъта адам ёкъ эди. Экинджи кок киби мавы денъиз оларгъа бакъа ве ялынъыз джами янында насылдыр бир къадын эндамы корюнип гъайып олды.

— Ханым, меннен лаф этмеге къоркъмайсынъмы? Мемет бизни корьсе, не япар?

— Истегенини…

— Бизни корьсе, ольдюрир.

— Истесе…

Кунеш даа корюнмей, амма яйланынъ базы тёпелери энди аллана башлады. Къара къалелер сытыкъ корюне, денъиз исе ашагъыда юкъунынъ боз пусу алтында узангъан эди. Нурла яйладан эне ве домбалары артындан чапа эди десек оладжакъ. Ашыкъа, вакъты о къадар аз эди ки, арабасынынъ кетип тургъаны вакътында, ташкъа илишкен юксек копчегининъ орьме арабасыны юкъарыгъа котерип аткъанындан сонъ, тазе от черенининъ домбалары сыртына тюшип, ёл бою сачылмасыны биле корьмей эди. Къара кесат домбалары, юнлю къамбырлары ве балабан башларыны саллап, койдеки къаралтыгъа бурулды, факъат Нурла элесленди, оларны дигер тарафкъа айландырды ве тамам къавехане янында токътатты. Меметнинъ анда геджелегенини билип, къапыны чекти.

— Мемет, Мемет! Кель мында!

Юкъулы Мемет аякъларына турып, козьлерини окъалай эди.

— Мемет! Али къайда? — деп сорады Нурла.

— Али… Али… мындаларда… — ве бош скемлелерге бакъып туды.

— Фатма къайда?

— Фатма?.. Фатма юкълай…

— Дагълардалар.

Мемет козьлерини Нурлагъа акъайтты, къавеханеден усул-усул кечип, тышары бакъты. Ёлда туякъ-башларына от япышкъан домбалар тура ве кунешнинъ ильк шавлеси денъизге яслана эди. Мемет Нурлагъа къайтты.

— Истегенинъ не?

— Делисинъми…. Къадынынъ дангъалакънен къачты, яйладан къайткъанда оларны дагъларда корьдим дейим.

Меметнинъ козьлери патлап чыкъаджакъ эди. Нурланы сонъунадже динълеп, четке итеди ве, ханеден чапып чыкъып, къыйыш аякъларына топаллана-топаллана, мердивен басамакъларындан юкъары котерильмеге башлады. Одаларыны доланып, къавехане дамына чапып чыкъты. Энди о, керчектен де делирген киби эди.

— Осма-ан! — деп къычырды о къарыкъ сеснен, авучларыны агъзына къойып. — Са-али! Джепа-ар! Бекир! Кель мында-а! — О, эр бир якъкъа айланып, янгъын чыкъкъан киби, къычыра эди: — Усе-ин! Муста-фа-а-а!

Татарлар уяна ве озь тюз дамларында пейда олып башлагъан эди.

Шу вакъытта Нурла ашагъыда ярдым эте эди:

— Ас-ан! Маму-ут! Зекерья-я-я-я! — къычыра эди о, озюне хас олмагъан бир сеснен.

Теляш кой узеринде уча, юкъары, усьттеки эвлерге котериле, ашагъы эне, дамдан дамгъа секире ве джемаатны топлай эди. Орталыкъта къызыл феслер пейда ола ве къыйыш тик ёлчыкъларден къавеханеге таба чапа эди. Нурла олгъаныны анълата эди.

Къызаргъан ве дерсинъ эсини джояджакъ Мемет, индемейип, делирген козьлеринен адам сюрюсине бакъып тура эди. Ахыр сонъу дамнынъ четине чапып, пардош киби, къолайлыкъ ве чевикликнен ашагъы сычрады.

Татарлар гурлей эди. Тюневин сув себебинден къавгъалашып бир-бирининъ башларыны тешкен сойларны бугунь окюнч дуйгъусы бирлештире эди. Бир тек Меметнинъ дегиль де, джумле сойнынъ намусына тийильген эди. Олмайджакъ

бир къуйпа, менфур дангъалакъ ыргъат ве кельмешек. Асыл олгъан шей дегиль. Ве Мемет къойларны сойгъан узун пычагъыны эвден чыкъаргъанда ве, кунеште ойнатып, дедиль тарзда къушагъына сокъкъанда, сою азыр эди.

— Айды!

Огде кеткен Нурланынъ артында, сагъ аягъына топаллап, къасап чапа ве пешинден къаны къайнагъан себатлы сойларынынъ зынджыры узана эди.

Кунеш энди корюне ве ташны къыздыра эди. Татарлар, къарынджылар киби сырагъа тизилип, яхшы билинген ёлчыкътан юкъары тырмаша эди. Ог сафлардаки лаф этмей, артта кеткен къомшулар исе ара-сыра къонуша эди. Нурланынъ юрюши ав къокъусыны алгъан тазы копек арекетлерини анъдыра эди. Къырмызы ве сонукъ Мемет даа зияде акъсамагъа башлады. Даа эрте олгъанына бакъмадан, къыр ташлар собада янгъан киби эди. Оларнынъ чыкъып тургъан такъыр, де улькюн чадырлар киби юварлакъ, де къатып къалгъан далгъалар киби сюйрю якъларында зеэрли сютюльгеннинъ этли япракълары джайыла, бираз ашагъыда исе мавы таш обалары арасында ачыкъ ешиль шейтан къарпыз денъизге таба сюйрелип тюше эди. Кийик айваннынъ изи киби зорнен корюнген тар ёлчыкъ кимерде таш сахра арасында гъайып ола я да къая чыкъынтысы тюбюнде сакълана эди. О серс ве сувукъ ер эди, татарлар тырашлы башларыны авалaндырмакъ ичюн феслерини чыкъара. Сонъра олар кене къызгъан, тынчыкъ, боз ве козь къамаштырыджы кунеш шавлелерине толгъан оджакъкъа кире эди. Кевделерини бираз огге эгильтип, кемер пичим татар аякъларында бираз салланып, себат-метанет иле юкъарыгъа чыкъа, я да омузларынен къаяларнынъ кенарларына тийип ве аякъларыны дагъ къатырларынынъ эминлигинен учурым четине къойып, тар ве къара дерелерни айланып кече эдилер. Факъат олар не къадар узакъ кетсе, маниаларны ашмагъа не къадар къыйын олса, юкъарыдан кунеш, ашагъыдан исе таш не къадар да зияде къыздырса, къырмызы ве терли юзьлеринде о къадар да себат акис олуна, инатлыкътан

козьлери о къадар да патлап чыкъа эди. Гедже ольген, куньдюз исе тен киби исси олгъан бу кийик, къысыр, такъыр къаяларнынъ руху акъаретленгенлернинъ джанларыны сарды ве олар серт ййланынъ метинлигинен озь намусы ве акъкъыны къорчаламагъа кете эди. Олар ашыкъа эди. Къачакъларны оларнынъ къомшу Суак коюне барып чыкъмагъандже ве денъизден къачмагъандже тутмакъ керек эдилер. Табиий ки, ерли олмагъан Алинен Фатма ёлчыкъларны бильмей ве оларнынъ лабиринтинде къолай джоюла биле — такъип те буны эсапкъа алгъан эди. Факъат, Суаккъа къадар энди аз къалгъанына бакъмадан, орталыкъта кимсе корюнмей эди. Ава энди агъыр олаята, чюнки оларнынъ ялыда алышкъан дымлы денъиз авасы мында, дагъларгъа, кельмей эди. Дерелерге тюшкенде, я да дагъларгъа чыкъкъанда, уфакъ тикенли ташлар аякълары тюбюнден тёкюле — ве бу ал оларнынъ, терли, болдургъан ве ачув толу инсанларнынъ, синъирине тие эди: къыдыргъанларыны тапып оламайлар, эм де эр бири койде насылдыр бир ишини къалдырып кеткен. Артта кеткенлер бираз явашлады. Анджакъ Мемет къан баскъан козьлери ве буслангъан текенинъ къафасына ошагъан башынен огге чапа ве, топаллап, денъиз далгъасы киби де осе, де уфакълаша эди. Умют кесиле. Нурланынъ кеч къалгъаны корюнип тура эди. Факъат олар эписи бир кете эди. Суакнынъ бурулмалы ялысы бир къач кере юкъарыдан къыр къумунен йылтырап, гъайып ола эди. Апансыздан, ог сырадакилерден Зекерья сызгъырып токътады. Эр кес онъа бакъа эди, о исе, бир шей айтмадан, элини узатып, денъиз узеринде асылгъан чыкъынтыгъа косьтерди. Анда, къая артындан, къырмызы баш саргъысы корюнип, бирден ёкъ олды. Адамларнынъ юреклери тездже урмагъа башлады, Мемет исе явашчыкътан ырылдады. Бакъыштылар — къафаларындан бир фикир кечти: Алини о чыкъынтыгъа айдап олсалар, оны, тюфюк-мюфек атмадан, тутып олурлар. Нурланынъ планы энди азыр эди; пармагъыны дудакъларына къойды ве, эр кес сускъанда, оларны учь такъымгъа больди. Эр бири чыкъынтыны учь тарафтан сарып алмалы, къаянынъ

дёртюнджи тарафы исе сарп учурым эди. Эр кес авда киби мукъайт олды, бир тек Мемет къайнай ве, къаягъа, козьлеринен ашайджакъ киби, бакъып, огге ынтыла эди. Факъат мына таш артындан ешиль фередженинъ уджу корюнди, сонъра да, къаядан оськен киби, дагъгъа тюзгюн эндамлы дангъалакъ котериле эди. Фатма огде кете — баарь чалысы киби ешиль, узун аякълы Али исе, тар сары штан, мавы куртка ве къырмызы саргъысынен, яш серви киби узун бойлу ве майышкъакъ, кок узеринде дев киби корюне эди. Оларнынъ тёпеге чыкъып токътагъаны вакътында ялы къаяларындан денъиз къушларынынъ сюрюси авагъа котерильди ве денъиз мавылыгъыны къанатларынынъ титреген агъынен орьтти.

Алининъ ёлны адаштыргъаны ве Фатманен акъыл танышкъаны корюнип тура эди. Олар учурымгъа теляшланып бакъа, ёлчыкъларны къыдыра эди. Узакъта Суакнынъ тынч корфези корюне эди.

Апансыздан Фатма къоркъудан къычырып йиберди. Фередже башындан тайып ерге тюшти, о исе, оны таш аркъасындан такъип эткен акъайынынъ къан толу дели козьлерине бакъа къалды. Али айланды ве шу дакъкъасы эр бир якътан, къоллары ве аякъларынен сюйрю ташларгъа илишип, Зекерья, Джепар, Мустафа — онынъ чалгъысыны динълеген ве онен берабер къаве ичкен эр кес къаягъа тырмашмагъа башлады. Олар энди сусмай; багъырларындан сыджакъ нефеснен берабер къарышыкъ давушлар далгъасы чыкъа ве къачакъларнынъ тарафына ёнеле эди. Къачмакъ фырсаты ёкъ эди. Али аркъасыны догъуртты, аякъларынен ташкъа тирельди, къолуны къыскъа пычакъкъа къойып, беклей эди. Онынъ усню, солгъун ве магърур бетинде яш къарталнынъ джесарети акис олунгъан эди. Шу вакъытта онынъ артында, учурым узеринде, Фатма чагъала киби чапалана эди. Бир тарафтан гъарез денъиз, экинджи тарафтан — даа зияде нефрет уяндырыджы, даянылмаз къасап. Фатма онынъ бош козьлерини, явуз мавы дудакъларыны, къыскъа аягъы ве кескин къасап пычагъыны коре эди. Гонълю дагълардан атлап учты. Тувгъан кою. Багълы

козьлери. Чалгъыджылар чала, къасап оны, къурбан чалынаджакъ къойны киби, денъиз тарафына алып кете. О, умютсизликтен козьлерини юмып, мувазенетини джойды. Сары хиляллн мавы халаты къаядан тайды ве урьккек чагъалаларнынъ яйгъарасы арасында гъайып олды…

Татарлар дешетке кельди: бу саде ве тесадюфий олюм дикъкъатларыны Алиден алды. Али артында олгъаныны корьмеген эди. Оларнынъ не беклегенини анъламайып, къашкъыр киби этрафны козьден кечире эди. Къоркъалармы аджеба? Къаршысында йыртыджы козьлернинъ парылдысы, къырмызы ве амансыз юзьлерни, котерильген бурун къанатлары ве акъ тишлерни коре — ве бу гъадап бораны, ялыгъа ургъан далгъа киби, онынъ устюне атлады. Али къоруна эди. Нурланынъ къолуны тешти ве Османны тырмалады, факъат шу дакъкъасы урылып аякъларындан тюшюрильди ве, йыкъылыркен, Меметнинъ онынъ узеринде пычакъ котергенини ве къабургъалары арасына саплагъаныны корьди. Мемет, Алининъ коксю энди нефес алмагъанына, усню юзюнинъ исе услангъанына бакъмадан, адден ашыр акъаретленгеннинъ хышымы ве къасапнынъ лякъайтлыгъынен пычагъыны джансыз тенине сапламагъа токътамай эди.

Иш биткен, сой намусы маскъарылыкътан къуртарылды. Таш устюнде, аякълары тюбюнде, дангъалакънынъ вуджуды, янында исе тапталгъан ве йыртылгъан ферентже ята эди.

Мемет сарош эди. Къыйыш аякъларынен къоллары саллана, арекетлери манасыз ве арткъач эди. Джесет устюнде топлангъанларны къакъыштырып, Алини аягъындан алды ве сюйрекледи. Къалгъанлар пешине тюшти. Айны ёлчыкълардан, ашагъы энип ве дагъларгъа чыкъып, кери къайткъанда, Алининъ Ганимед[8] юзьлю мукеммель къафасы сюйрю ташларгъа урула ве къан-реван ола эди. Кимерде энишлиёкъушлы ерлерде сычрай, ве о вакъыт Алининъ: «Э, э…» деп,

[8] Ганимед — къадимий юнан мифологиясына коре дживан яш.

бир шейнен разы олгъанына ошай эди. Татарлар артындан кетип сёгюне эди.

Юрюшнинъ ахыр-сонъу койге кирювиден сонъ тюз дамларнынъ эписи къадын ве балаларнынъ аллы-гуллю зюмрелеринен орьтюлип, Семирамис багъчалары[9] киби корюне эди.

Юзьлернен меракълангъан козь юрюшни тап денъизге къадар озгъарды. Анда, уйле кунешинден агъаргъан къум устюнде, фуртунада ялыгъа атылгъан юнус балыгъы киби, якъасы тешильген ве бираз эгильген къара баркас тура эди. Назик кок далгъа, яш къызнынъ коксю киби темиз ве исси, саильге копюк оясыны ата эди. Денъиз кунешнен шенъ тебессюмде бирлеше ве о узакъларгъа, татар эвлери, багъчаларындан, къара орманлардан яйланынъ къызгъан къыр ташларына къадар барып ете эди.

Орталыкъ кулюмсирей эди.

Сёзсиз, кенъешсиз, татарлар Алининъ джеседини котерип, къайыкъкъа къойды ве койден, тюз дамлардан урьккен чагъалаларнынъ инъилтиси киби кельген теляшлы къадын рефакъатында къайыкъны денъизге итедилер. Къайыкъ ташчыкълар устюнде шытырдады, далгъа чалкъанды, баркас далгъада салланып турды. О тура, далгъа исе онынъ этрафында ойнай, когертесине сув фышкъыра, копюк септире ве яваш-яваш оны денъизге алып кете эди.

Али Фатмасына догъру кете…

1902 сенеси январь айы, Чернигив

[9] Семирамис багъчалары — Бабильнинъ «Асма багъчалары».

Шейтан агъларында

(Къыскъа язма тасвир)

Украин языджысы Михаил Коцюбинскийден

Эмине азбарынынъ кунеште къызгъан топрагъында отура эди. Бугунь байрам, анасы сыджакътан сакъланмакъ ичюн эвге кирген, бабасы исе, къарт хаджы Бекир Мемет огълу, джумле муминлернен бирликте, бугунь энди экинджи кере джамиге кеткен эди.

Орталыкъ чым-чырт. Бир тек койден, юксек эски минареден чагъырылгъан эзаннынъ, ягъланмагъан копчек киби, гъычырдылы сеслери эшитиле эди.

— *Ля илляха…илля Ла-ах…* Мухаммед ресуль Алла-ах…

Эмине башыны авучларына къойып, тирсеклерини тизлерине тиреп, чевре-четке бакъа эди.

Огюнде, аман-аман аякълары тюбюнден, таш байырлардан ашагъы догъру тютюн ве юзюм тарлалары эне эди. Кутюклернинъ тюз сыралары окъулмасы ичюн ачылгъан къоджаман китапнынъ ешиль сатырчыкълары киби корюне; тютюн лекелери къыр ташнынъ узеринде балабан ликенлер киби ешере эди.

Ашагъы таба, ялынынъ къумлу шериди боюнджа, талдалы багъчалар арасында, къара тюзгюн серви сыралары иле «явур»ларнынъ салтанатлы виллалары корюнип тура эди.

Даа иракъта исе денъиз эди. Мавы, Къырым кокю киби козь къамаштырыджы мавы денъиз яз кунюнинъ сыджагъында тына, индже туман пердесинен нефес ала, назик тюслеринен узакъ кок этегине къошулып, мефтюн эте ве озь темиз, исси ве шенъ мавылыгъынен джельп эте эди…

Онъда къамбыр кольгеси иле денъизге яслангъан Аюв дагъ, сыджакъта сусагъан айван киби, сувгъа япышкъан эди.

Эмине таныш манзарагъа первасыз бакъа: джаны сыкъыла. О, къыздыр — ве бу сиир толу меджюль денъиз онынъ ичюн дегиль: баба эви артында, койнинъ артында, Аллахнынъ диярыны явурлардан айыргъан, таш сыртларыны юкъары котерген сытыкъ яйланы кечип оламайджагъы киби, денъизни де ич бир вакъыт ялдап кечемез.

Иш куньлери башыны котермейип тютюн сачкъан, юзюм чапалагъан, бостан суваргъан я да туварнен огърашкъан вакътында Эминенинъ джаны сыкъылмай; байрамларда исе, бугунь олгъаны киби, мырылдавукъ анасы юкълагъанда, бабасы ибадет эткенде, иш исе адий куньлерни беклегенде, къыз не япаджагъыны бильмей.

Этрафында тынчлыкъ ве олюм сукюти — эм ерде, эм де кокте. Кунеш юксек котерильген, къызгъан топракънынъ эр бир томарчыгъы, эр бир ташчыгъы яна. Топракъ, кок, денъиз, яйланынъ къыр ташларындан тюз, къоджаман оджакътан киби сыджакъ бир солукъ чыкъа. Авада акъчиль кенъ япракълы тютюннинъ афьён къокъусы дуюла. Орталыкъкъа джан сыкъысы джайылгъан, джан сыкъысы акъкъында азбар ташчыкъларында ирмакъ шырылдай, джан сыкъысындан зынджырында къарт копек къутура ве, демиринен зынъылдап, къарыкъ сеснен кокке зарлана:

— Аллах-Аллах!... Аллах-Аллах!

Ялынъыз гольчиктен чыкъкъан бакъа кимерде мазун-мазун бакъылдай… Къою лескер япракълы инджирлерде чырчыр мазинлер, нидже шакъырдавукъ киби, итидал джоювы, делиликке къадар чырылдаша. Шу бир тюрлю давушлардан авада тынчлыкъ, джан сыкъысы укюм сюре.

Ахыр-сонъу Эмине сыджакъ топракъта отурмакътан безди. Одалыкъ къыз киби эрин-эрин керильди, майышкъакъ яш тенини догъуртты, турды ве безгин суретте этрафына бакъынды. Не япсын, байрам сыкъысыны ненен толдурсын? Апансыздан бакъышы бакъада токъталды. Балабан, тырпайгъан бакъа къарнынен исси топракъкъа япышкъан,

ири козьлю башыны котерип, ичинден сес чыкъара; кимерде айтынув ве нагъме толу аджыныкълы сеслер, кимерде ичинде, балабан беяз къурсагъында бир шей чагълай киби, ачувлы, сомурдавукъ давушлар эшитиле.

Эмине яваш, пармакъ уджуна басып, озю киби янъгъыз бакъагъа гизленип якъынлаша эди. Факъат бакъа бекленильмеген мусафирни корьди ве, арт аячыкъларыны узатып, тюптен исе лай дирегини котерип, сувгъа шап этип сычрады.

Къыз гольчик узеринде турып, лайнынъ яваш-яваш сувнынъ тюбюне тюшмесини ве онынъ темизленмесини сейир эте эди. Амма бундан да джаны сыкъылды.

Эмине папучларыны чыкъарды, тизлери арасында къырмызы шалварларыны къысты ве аякъларыны ювмагъа башлады. Козь къамаштырыджы кунеш татар къызынынъ лятиф эндамына шавле сепе, джийрен, деми боялангъан сачларында, сары халат ве къырмызы шалварларында ойнай, сюрьме къашлар ве къыналангъан къырмызы тырнакълары, эм къолларында, эм аякъларында, политуранен якъылгъан киби, кунеште йылтырай эди.

Къыз исси сувда чалкъана, амма апансыздан, ялыдаки эвлерге козь ташлап, меракълангъан ве майышыкъ суретте турып къалды. Онынъ мерагъыны вилланынъ къапы алдында тургъан учь эгерли ат, оларнынъ янында исе биревни беклеген къылавуз татар огъланы джельп эткен эди. Ве мына, эвнинъ беяз диварындан эки къадыннынъ яш серви киби индже, узун бойлу эндамы айырылды ве келип атларнынъ янына якълашты. Эмине артыкъ даяналмады, сувдан чыкъып, папучсыз, сылакъ аякъ азбарны чапып кечти, читке таянды ве, меракъ этип, башыны терек артындан чыкъарып бакъты. Юреги шу-ув этти: Септарны таныды — Кучюк кой бекярларынынъ энъ дживаны, гъайретли къылавуз, заваллы къыз онынъ суретини чокътан юрегинде сакълай, факъат, намуслы татар къызына ярашкъаны киби, озь идеалына козь биле атып оламай. Амма яваш! Къадынлар атларгъа якълаша. Септар авучыны

узата, къадын онъа аягъыны къоя, енгильден омузына тие ве, топ киби, аткъа сычрап мине… Тц… тц… тц… Эмине башыны саллай ве юрегинен къафасына сыджакъ къан далгъасынынъ урулгъаныны дуя.

«Аллах-Аллах! — тюшюне Эмине. — Адильсинъ, амма не ичюн дюньянынъ энъ эйиси диндар къадынларгъа дегиль де, явурларгъа къала?..»

Къызнынъ башында гуняхлы тюшюнджелер къарышып башлай. Бугунь исе байрам! Къыз шейтаннынъ онъа якълашып, эдептен тыш тюшюнджелерни фысылдамасы, къаныны эеджанландырмасындан языкъсына… Шейтан шу эеджандан эвель севгилисини ве озь аятына ич ляйыкъ олмагъан шейни корьген къызнынъ козьлерини эп о ерге багълай, ве къыз, вилланынъ босагъасы огюндеки бош мейдандан гъайры ич бир шей корьмегенине бакъмадан, о ерден козьлерини алалмай…

Бир къач дакъкъадан сонъ къатты топракътан котерильген ат аякъларынынъ патырдысы Эминени ойларындан уятты. Къыз сескенди, азбарнынъ о бир уджундаки къазыкъ къорагъа чапып кельди ве юзюнен тешикке япышты. Коксюнде юреги, эльге тюшкен балыкъ киби, урула, козьлери исе тешикте корюнген бир къарыш ёлны шевкънен сейир эте эди. Даа бош, ёлда кимсе ёкъ. Амма топракъ сарсынды — ве бирден атлылар корюнди; башта боз кийинген къадын, сонъра — мавы; сонъкисининъ янында Септар кете эди.

Эмине къылавузгъа дёрт козьнен бакъа эди. О исе, элини янына тирельтип, алтын нагъышлангъан коксюни къабарта ве терс йыртыджы бакъышынен мавы кийинген къадынгъа бакъа эди… Алтын тёпелиги олгъан тёгерек фесчиги тюбюнден корюнген тегиз тырашлы, пишкен памидор киби къырмызы ве йылтыравукъ юзюнде къадын миллетине нефрет алямети иле кибирлилиги акис олунгъан эди. Кибри къылавузы аятынынъ лезетини яхшы анълагъаныны косьтере эди. Москвалы «барыня его любил… деньга давал», сонъра да о «деньга

гулял». Эмине инджи чухагъа сыкъылгъан къавий, мазаллы беденини, джесарет ве аскер рухунынъ алямети оларакъ танылгъан арсыз бакъышыны сейир эте эди. Оны юрегининъ денъизинде акис олунгъан ве бахткъа таба ёлны ярыкълаткъан айгъа бенъзете эди.

Апансыздан ёлкъапынынъ сыныкъ чанъы шакъылдады. Эмине къолгъа тюшкен киби сескенди ве, папучларыны унутып, зув бабам сен, аяткъа чапты. Чанъчыкъ кене хырылдады. Бу — ят эркекнинъ киреджегине има эди. Акъикъатен, Эминенинъ сакълангъанынен азбаргъа бабасы, къарт хаджы Бекирнен бирликте яш къасап Мустафа кирдилер. Къарт хаджынынъ шу бус-бутюн къой ягъынен къокъугъан диндар къасапнен даима алып-береджеги бар эди. Ве шу ерде Эминенинъ келеджегине айырылгъан эмиетнинъ де ролю буюк эди.

Айны шу вакъытта атлылар ёлнынъ энъ юксек нокътасына чыкъты ве Септарнынъ мых киби эндамы мавы кок узеринде гъает ифадели корюнди. О тарафкъа бакъкъан Хаджы Бекирнинъ козьлери сарыгъы алтындан йылтырады. Къолуны котерди ве, къылавузны артындан къоркъузып, къарыкъ сесинен мыдырдады:

— Копек!..

Ве, игренюв иле атлыларнынъ артындан тюкюрип, рахит хастасы киби къыйыш татар аякъларында топаллап ве беяз сарыкъкъа сарылгъан башыны саллап, мусафирини софагъа озгъарды.

Эмине шу адисени корип, юрегинде окюнч ис этти.

«Копек! Неден копек? — тюшюне эди о. — Явурлардан сакъынмайып, оларнен ашап-ичкени, лаф эткени себебинденми? Амма явурлар да Аллахкъа инана да…»

Тюшюнмеге алышмагъан къафасы пек яхшы чалышмай, факъат юреги адалетнинъ бабасы тарафында олмагъаныны, Септарнынъ къабаатсыз олгъаныны, нефрет этиледжек бир шей япмагъаныны ис эте эди. О, азбарынынъ тар сынъырларында, эркек козюнден буюк бир дикъкъатнен къорулгъан

къадынлар ярысында эсир тутулгъан джаире оларакъ анда, ашагъы, итишамлы терекликлер арасындаки беяз эвлерге бакъа ве татар аятындан фаркълы бир аят коре, оны озь омрюнен къыяслай биле эди. Мисаль ичюн, анда къадынны — сербест инсанны, эркекнинъ къулу дегиль де — омюр аркъадашыны, эркеклерге аит дюньянынъ тенъ акълы саибесини коре эди… Шу «явур» къадыннынъ къайыкъта саллангъаны, кульгени, ябанджы эркеклер иле шакъалашкъаны, ат чаптыргъаны я дагъ-орманларда кезгенини, джамилерге озь эвине киби киргенини коре эди. О исе, дерсинъ дини бутюн бир къыз дегиль де, пис махлюкъ киби, джамининъ босагъасындан биле кечип оламай… «Копек! Копек!» — тюшюне джаны агъыргъан Эмине ве юрегинде бабасына аджув ис эте, недендир ах чеке ве кене шейтан онъа гуняхлы тюшюнджелерни фысылдай, раатлыгъыны буландыра!

Софадан исе, пармакълы пенджерелерден, бабасынынъ гъычырдылы, екнесакъ сеси эшитиле. Къарт хаджы, гъалиба, энди юзюнджи кере, озь Мекке зияретини икяе эте. Анасы уянды, фильджанлар зынъылдай, къаве къокъуй.

— Ве Меккеге кельдик, Эль-Харамгъа, — узатып гъычылдай хаджы Бекир, — юрегим къуванч атешинен алевленди.

Шу дакъкъасы Эмине гъает ачыкъ-айдын шекильде, дерсинъ козьлери огюнде джанландыргъаны киби, эвеллери багъдан корюльген ве онъа баягъы тесир эткен манзараны хатырлай. Анда, денъиз узеринде, кунеш къавушувындан алтын боялангъан сервилер тюбюнде явурлар ойнай. Ешиль отта къызлар ренкли кобелеклер киби учуша, огъланлар исе оларгъа чапып келе, коньделен къучакълай, эллерини сыкъа… бакъышып, ельден узюльген чечеклер киби берабер айланалар... Терекликлер боюнджа йыр, кулькю, шенъ сеслер эшитиле, Эминенинъ исе юреги буюй ве козьлери яна. Мефтюн этильген киби ашагъы бакъа. «Дженнетте хурилер муминлер иле бойле шенъленсе керек», — деп фысылдай о ве аджайип манзарадан козьлерини алалмай, тойып оламай… О вакъыт

баба оджагъына аджайип бир хаял кетирип сакълай ве шу хаял ара-сыра тасавурында джанлана, денъише, тюслерини ойната.

— Ве Рахим Аллах манъа Кябе огюнде баш эгмек ве, Эсвадгъа тийип, гуняхларымдан темизленмеге къысмет эткен, — гъычылдай хаджы Бекир ве диндар къасап онъа джевап оларакъ ынъранып отура.

Амма Эмине динълемей.

Козьлери, тюшюнджелери киби, узакъ уджсуз-буджакъсыз денъизни долана.

Денъиз исе, исметли ве темиз къыз киби, козь къамаштырыджы-мавы штанларында, бойнундаки бир сыра копюк-инджисинен ялыгъа куле ве, ашыкъ бир махлюкъ киби, онъа де охшана, де яслана. Ялыдан иракъ денъизде шенъ юнус балыкъларынынъ сюрюси ойнай: бир батын шейтан балалары киби къара нишаретлер теренликтен сув юзюне чыкъа, авада чевириле, денъизге дала ве шенъ оюнларына девам этмек ичюн кене сув узерине чыкъа.

Даа да узакъта, ялынъыз козьнинъ етише биледжеги къадар узакъта — сувдамы, коктеми, — артындан узун туман къуйругъыны чеккен вапур хафиф кольге олып тайпына ве мавы узакълыкъта ирий, ёкъ ола, хаялет, сагъын киби… Денъиз нефес ала; онынъ тазе, тузлу эсинтиси япракъ титрете, юзьлерни охшай, кокюслерни тендюристлештире.

— Эмине! Кель мында! — азбардан анасынынъ индже сеси эшитильди.

Демек, мусафир энди кеткен ве эвден чыкъмакъ мумкюн.

Эмине анасынынъ чагъырувына чыкъты ве онынънен лаф эткен, эм де анълашып оламаса керек, эки Авропалы къадынны аз къалды аякъларындан йыкъаджакъ эди. Къызлар къартийге има-ишаретлеринен бир шей анълата, эвге, койге косьтере эди, амма нафиле: къадын не истегенлерини гъает яхшы анълагъаны киби башыны саллай, лякин бир тюрлю алдырамай эди. Эр алда субет бир ишке ярамай эди. Башта

мусафирлер бираз шашмалагъан эди, амма гъайретлерининъ бошуна чыкъкъаныны корип, шенъ шакъылдап кульмеге башлады. Татар къадынлары бундан джесаретленди. Шу дакъкъагъадже ябанджыларгъа къыйыш бакъып тургъан Эмине оларгъа бираз якъынлашты ве баштан аякъ козьден кечирмеге башлады. Неге бакъаджагъыны шашырды: бугуньгедже онъа ич билинмеген затларнынъ эр шейи меракълы эди. Башта къызлардан бирининъ урбасыны енгильден чекти, сонъра къолунда агъыр сачыны тартты ве эеджанындан шартлатып деди:

— Карош… карош урус…

Къызлар куле ве сакъынмай эди.

Тамамынен юрекленип, Эмине мусафирлернинъ устюне атлагъан эди: эллери, бет ве сачларыны сыйпай, козьлерининъ ичине бакъа, омузларына шап этип ура, багърына баса, урба-ильванларынынъ эр бир уфакъ-тюфегини козьден кечире ве къармалай эди. Шартлатып ве башыны саллап, къадынларгъа таныш олмагъан тильде достча ве атикче бир шейлер айтып бере эди. Къарт татар къадыны да къызындан энди артта къалмай эди ве бираздан Авропалы къадынлар дерсинъ кийик адамларнынъ эсирине тюшкен киби олды: олар энди янбашларыны олмаса да, амма урбаларыны къайгъырмагъа башлагъан эди. Татар къадынлары оларны къолларындан йибермейип, оглерине чешит тюрлю лезетли ашларны кетирип къойды: кирли савуттан къатыкъ иле, тазе инджир ве къой ягъында къавурылгъан питечиклер иле сыйлай эди.

— Кушай, урус… кушай! — айта-айта ве агъызларына бакъып отура эдилер.

Мусафирлер къайткъанда, Эмине денъиз янындан озь башына, къылавузсыз — эркексиз тап мында кельген ве бир кимсенинъ огюнде озь дюльбер юзьлерини сакъламадан кери къайткъан шу джесюр къадынларнынъ артындан даа узун вакъыт девамында бакъып турды.

Эмине кене ялынъыз къалды, кене джаны сыкъыла. Азбарны долана, керекми-дегильми эвге кире, эглендже я да

насылдыр бир иш къыдыра. Амма иш ёкъ, татар къызы ичюн исе олгъаны-оладжагъы тек бир эглендже бар — кийинип къушанмакъ. Бу къадар. Эмине атеш киби къырмызы боялангъан сачыны тарап, уфакъ-уфакъ орьди, худжур арап язылары иле янъы халатыны кийди ве къыйыгъынен къушанды. Эдепке коре къыйыкънынъ сюсленген уджу эндамны бельнинъ тюбюне къадар къапатмакъ беректир. Сонъра бойнуна барлыгъыны — алтын пуллу агъыр герданлыгъыны, башына исе бол-бол пуллангъан уфакъ фесчигини такъты. Омузларындаки хафиф япынджасы ве къырмызы папучлары кийимини тамамлай эди. Энди ялынъыз янакъларгъа аллыкъ къошмагъа ве яй къашларына сюрьме якъмагъа къала. Азыр олгъанда инд иляхы киби корюне ве озюнден пек мемнюн къала эди.

Амма гъурурланып азбаргъа чыкъса, гузеллигине къыймет кеседжек бир кимсе ёкъ. Заваллы къыз ах чеке.

Кунь сёне. Солгъун ёрулгъан денъиз эрине-эрине ялыгъа урула эди. Ййланынъ таш куляллары кок узеринде аллана, мавы къаранлыкъ къая чатлакъларында сакълана, орманлар янгъын сонърасы киби байыр джапларында къарара эди.

Эмине юкъары, койге бакъты. Кой байыргъа яслангъан, тикине къоюлгъан къоджаман солакълар киби корюне. Тюз топракъ дамлары иле сыланмагъан эвлернинъ сафлары бири дигернинъ устюне тизильген, бойлеликнен бир эвнинъ дамы дигернинъ азбары ола. Дамларны тиреген сутунлар орманы арасына, къоба киришлери киби, къапы ве пенджерелер сияра, умумен бу эр шей озеннинъ ялчын ялысындаки къарылгъач юваларыны анъдыра эди. Тюз дамларда топ-топ къадын отура ве ренкли чечеклер киби там-такъыр койнинъ боз земинини байрам кийимлери иле яраштыра эди. Заман тишинен кемирильген къадимий дженевиз къуллеси иракъта турып, юксекликтен онъа таба сюйрельген татар къарынджа ювасына серт бакъа эди. Ниает Эмине онъа лязим олгъан кишини коре.

— Фатме-е-е!.. — кескин бир индже сесинен къычырды о.

— Эмине-е-е! — койден айны индже сесли джевап эшитильди.

Эмине бакъыр гугюмини чар-чабик къолуна алып, чешмеге сув алмагъа чапты.

Папучларынен таш ёлларгъа шапылдатып, юкъары чапа — лятиф эндамлы ве чевик, дагъ эчкиси киби, — чешменинъ янында беклеген къыз аркъадашынынъ онъа татар къадынынынъ эмиетсиз аятындан анълатаджакъ уфакъ-тюфек ошеклерине тамшана эди. Факъат шосседе токътамакъ зорунда эди — янындан онъа энди таныш олгъан атлылар дёртнал къошып кечти: къадынлар огде, къазыкъ киби тюз, къабаргъан алтын багъры, арсыз, озюне эмин олгъан бакъышы иле дживан Септар исе оларнынъ пешинде.

Атлылар энди чокътан кечип кетти, Эмине исе аля даа еринде тура, — дерсинъ козьлери огюнде гъайып олгъан бахтынынъ къайтып, оны баба эвининъ къоралангъан къадын ярысындан даа да кенъ, сербест бир дюньягъа озюнен берабер алып кетеджегини беклей киби артындан бакъа эди. «Копек!» — бабасынынъ менфур сёзю ве нефрет толу бой-посту къызнынъ акълына кельди.

Юреги ойнады, козьлери яш толды…

* * *

Койге тынчлыкъ, къаранлыкъ чёкти. Тюкянлар къапалы, озгъарыджылар атларынынъ эгерлерини чыкъара, йымырта, юзюм, чадыр ве башкъа шейлернинъ сатыджылары вазифелерини иш куньлерине къалдыргъан; асыл явурларнынъ толу джеплерине умют багълагъан шу алекет байрамны токътаткъан эди. Муэззин минареден сонъки кере «илляЛлах» деп гъыйчылдады… ве муминлер артыкъ раатлана. Нефесинен берабер озюнден кунь сыджагъыны чыкъаргъан корюнмез бир дев киби узакъларда тынмагъан денъиз урула, йылдызлар, яйланынъ булут киби къара кулялары артында сакъланып, гедже серинлигинде титрей. Дженевиз къуллеси тарафына ярыкъ липильдей. Анда, тюссеснен куеленген ара-

лыкъта, къоджаман терек къувушында киби, къып-къырмызы комюрде къаве пишириле. Атеш этрафында сарыкъ байлагъан сакъаллы хаджылар ве фес такъкъан адий мусульманлар багъдаш къурып отура. Хаджы Бекир тёрде: ешиль сарыкъ ве беяз халат кийген корюмсиз тюркнинъ янында отура. Истанбулдан кельген софтадыр, муминлер де мында онынъ икметли ве мубарек сёзлерини динълемек ичюн топлангъан.

Сес-седа чыкъмай, эр кес сайгъы косьтере.

Авлакъча отургъан дживан Септар биле ат кубреси къокъугъан къуветли къолларыны къамчыгъа къойып, алтын нагъышлангъан багърыны энди о къадар къабартмай, дигерлерге де терслиги бираз азалгъандыр.

Атеш ярыкъ лекелеринен къырмызы феслерде ойнай, эсмери юзьлерни айдынлата. Бакъыр йыбрыкъ атеште фысылдай, эректеки денъиз агъыр-сабыр урула…

Иште, мусафирлер эллеринде къокъулы къаве иле фильджанларны тута — ве софта башлай.

О, яваш, гъыйчылдылы екнесакъ сесинен, сюслю ве узун къонуша эди. Эдемден башлады. Татар къабилесининъ эвельки шаны ве азаматыны, явурларгъа къаршы муаребелерини, Азрет-и Мухаммед байрагъынынъ аман-аман ярым дюньяда тикленмесине себеп олгъан урушларыны мунир бир суретте тасвир эте эди. О, улу ханларнынъ салтанаты ве икметини тазим эте, муминлернинъ эвельки диндарлыгъына айран къалып, Мухаммед пейгъамбернинъ вефадар умметинден къуванч ве мемнюниет толу юрегини эр кеске ача эди. Йылдызлар арасында ай киби, къушлар арасында къартал киби — дигер халкълар арасында мусульманлар да ойле эди. Сарсылмаз эбедий дагъларны улу халкънынъ эвельки шанына шаатлыкъ этмеге чагъырды, янындаки къуллеге атыф этти: о диварларындан акъкъан явурларнынъ къаны, кулясында йылтырагъан ярымайны хатырлай…

Инсанлыкъ акъкъында эр кеске белли ве къыйметли олгъан эфсанелерни буюк усталыкънен ве шаиране шекильде анълата, Аллах ве Мухаммеднинъ дини, ёлу огърунда джанла-

рыны феда эткен азиз ве шеитлернинъ саелерини чагъыра эди. Къурандаки метн ве кеанетлер субетте, япма чилтерде киби, инсанлыкънынъ масалларынен орюле ве аджайип орьтюнен кечмишни джая эди. Софтанынъ къара козьлеринде алев яна, акъчиль юзю кеттикче даа да агъара эди. Муминлер дикъкъатыны топлап ве багъдаш къурып отургъан аякъларында салланып софтаны динълей эди. О исе, девам эте эди.

Явурларнынъ муминлерге эткен эр бир адалетсизлигини хатырлады. Укмю, эвлери, барлыгъыны ёкъ эттилер, чечекленген диярларыны сахрагъа чевирдилер. Адамларнынъ о мескенлери къайда, бир вакъытлары берекетли топракъта ишкир ашерат киби яшагъан халкъ не ерде? Ёкътыр, душман оны тувгъан топрагъында къувып йиберди. «Бакъынъыз, — къолунен этрафкъа косьтерип деди о, — виране, явурлар эр шейни махв эткен… Денъиз ялысы сувгъа гъаркъ олды, гузель топракълар запт этильди, къалгъан татарлар дагъларгъа, ташкъа сыкъыштырылды. Къарыш-къарыш, адым-адым татар топракълары явурларнынъ къолларына кече ве якъында мында мукъаддес джамиге ер къалмаз, Аллах ве Мухаммед шерефленмейджек... Шерефлейджек адам къалырмы? Эски адетлер дагъыла, исмет, саделик, Аллахтан къоркъу ёкъ ола… Гуняхкярлар муминлерге гуняхлы къотурларыны юкътурды… сефаат, ракъы, хырсызлыкъ биле… Аллах-Аллах!.. Коресинъ!»

Ве солгъун корюмсиз тюрк къолларыны шу вакъытта денъизден котерилип, орталыкъны мавы ярыгъынен айдынлаткъан айгъа котерди. Тантаналы сукютте ялынъыз денъизнинъ шувултысы ве дженюбий чырлакънынъ эзгили чивильтиси эшитиле эди. Узакъ терекликлерде индже сесли джудже байкъуш агълай: сплю-ю… сплю-ю… Къара дагълар хаялетлер киби тура ве денъиз узериндеки айнынъ титреген ве алтын пулларыны сачкъан аксине бакъа эди.

Софта ах чекти. О нефесинде бир заманлары къудретли дияргъа адджы языкъсынувы, диндаш халкънынъ инкъиразындан къасевети дуюла эди.

Амма чареси даа бар. Рахим Аллах муминлер ичюн ойле бир топракъларны сакълагъан ки, о ерлерде явурлар кучьсюз олып, диндарларны чекиштирмей. Адиль ве икметли султан о бахтияр мемлекет узеринде озь къуветли къолуны котерди ве, балаларны къоругъан ана киби, тебааларыны къорчалай. Анда, диндаш ве къабиледешлер арасына, гуняхлардан темизленмек, джан къуртармакъ!.. Бу гуняхлы диярда эджельни беклеп отурмакъ етер, чюнки кемиклеринъ мында джыйылса, машер куню гуняхлы, ябанджы халкънынъ арасында турмагъа къыйын олур. Муминлер! Къарты ве яшы, байы ве фукъареси, кучьсюзи ве къуветлиси — шу насипсиз топракънынъ тозуны аякъларынъыздан къакъынъыз, Аллахтан къоркъкъан эдждатларынъызнынъ изинден кетинъиз, барлыгъынъыз, къадын ве балаларынъызны алып, дини бутюн укюмдарнынъ кучьлю-къуветли къолу алтына кочюнъиз, къудсий джамилерге, Пейгъамбернинъ аякълары иле такъдис этильген топракъкъа якъын… Ве явурларнынъ элине кечкен шу топракъ батсын, адиль Раббимиз коктен атеш эндирсин де, оны якъсын, кулюни де шу къулан денъизнинъ узеринде савурсын. *Ля илляха илляЛлах* — Мухаммед Ресуль Аллах!

Ве софта шу топракъкъа Аллахнынъ гъазабыны чагъыраджакъ киби, эллерини башы узеринде котерди.

Хаджы Бекирнинъ ичи яна эди. Софтагъа парлакъ козьлеринен бакъа, коктен энген атешни коре эди, анда исе, денъизнинъ о бир тарафында, узакъларда, ислямий мукъаддесатлар йылтырай эди.

Сукюнет басты. Къулле астында якъылгъан къорлар энди куль ола, толгъун ай исе меджлисни сейир эте эди.

Муминлер башларыны тёбен алып отура, эсмер бетлеринде исе айнеджи бир тебессюмлер корюне.

«Ха, — деп тюшюнелер, — явур, явур… Параны явурдан шыпырдамаймыз ёкъса…»

Ве явурлардан оларгъа кельген тюрлю къазанч ве кярларыны хатырладылар. Бутюн йымырта, юзюм, сют, ат арабалары, озгъарджылар, кира парасы ве дигер шейлер акъылларына

кельди, чешит бахшышлар, татарнынъ экмеден-сюрьмеден явурлардан джыйгъан бол берекетлери… «Къайда кочьсюнлер? Неге?» — озьлерине шу суаллерни берип, икметли ве олгъан-оладжагъындан бихабер софтанынъ юзюне бакъып кульмеге истей эдилер.

Факъат индемейлер.

Сускъунлыкъ артыкъ джан сыкъыджы олмагъа, эр кес агъырланмагъа башлады, амма Септар вазиетни къуртарды. Якъынджа кельди, озь балабан къолларынен къамчыгъа таянды ве софтагъа хитап этти:

— Сен, акъыллы адам, кочюнъиз мындан, дейсинъ… Айса сизден, Тюркиеден о къадар ёкъсул ишчи халкъынынъ бизге келип, къазанчымызны элимизден алгъанынынъ себебини анълатчы, бакъайым. Сен исе бизни анда чагъырасынъ… Бакъ, сёзлеринъ акъикъат ёлуна тюшеми?.. Явур, кяфир, — дейсинъ, бизде исе зенгин явурнынъ дегери эки муминден де буюктир… Явур яшай, бизге де яшамагъа чаре бере. Бизде бойле: яйлагъа бардынъмы — акъча къазандынъ; денъизни кечтинъми — пара къазандынъ; явурны бир ерге алып кеттинъми — кене пара къазандынъ… Мына шимди де он беш кумюшим бар — деп, Септар джебинде акъчасынен жанъгъырдап алды, — сен исе шу явур яшамагъан Тюркиеде бизге не берирсинъ?..

Ве, алтын нагъышлангъан багърыны къабартып, джевабыны беклеркен, бутюн озь арсызлыгъынен шашмалагъан софтагъа бакъты. Муминлер шартлатып башлады. Догъру, дос-догъру! Софтагъа айта биледжеклерини агъызларындан алып айткъан, санки.

Ялынъыз хаджы Бекирнинъ юреги адиль иддет иле янды ве, козьлеринден учкъун фырлатып, Септаргъа багъырды:

— Сен сус, явурларнынъ пис ялчысы! Амма Септар сусмады:

— Эй, къартий, ачувынъ себебинден къазанып оламагъан кярымны пахыллайсынъ, билем…

Ах, бу да акъикъат эди, терен, гъайрет иле сакълангъан акъикъат — ве хаджы даяналмады. Хаджы итибары ве менли-

гини унутып, еринден атлады ве бутюн озь чорланувыны Септарнынъ юзюне тюкюрди:

— Копек! Ама копек!..

Озгъарыджынынъ козьлерини къан басты ве къойнынъ козьлери киби патлап чыкъаджакъ эди. Ишнинъ фена патлайджагъына ошай эди, амма Септар озюни тутты.

— Эй, къартий, шу такъдис эткен сакъалына мукъайт ол, — къоркъузды о хаджыны ве, шап айланып, сызгъырып чекильди.

Софта шашып къалды. Къара козьлери тёгерекленди ве балабанлашты, оларда къоркъу корюне эди. Ернинъ ярылып, терс Септарны ютаджагъыны, я да бу гуняхкярнынъ чорлу халкънынъ таш-таш этип къояджакъ шу къулленинъ тюбюнде озь мезарыны тападжагъыны беклей эди. Амма бир шей денъишмеди: ер ярылмады, къулле еринде тура, муминлер биле раат-раат, бир шей олмагъаны киби, Септарнынъ фикрине тамамынен къошулгъаны киби отура эди. А, бир дакъкъадан, кеч деп, ярын ишлери бар деп, дагъылмагъа биле башладылар…

Софта шашкъын, айрет толу бакъышынен этрафына бакъып отура эди — башында исе тек бир фикир айлана:

— Шейтан агъы… шейтан агъы… — башыны къаны къайнагъан хаджы Бекирге чевирип, сияргъан дудакъларынен фысылдай эди.

Хаджы Бекир исе чаресиз окесинде тек тюкюре ве къаргъыш ягъдыра эди…

Эр кестен сонъ къуллени хаджы Бекирнен софта терк эттилер.

Артындан узун ве балабан къафалы кольгелерини сюйреклеп, ай ярыгъында хаялетлер киби кете. Къайгъылы, козьлери артта къалгъан, бири-биринен гъам пайлаша — ве, оларгъа дуйгъудашлыкъ этер киби, авлакъта денъиз ах чеке ве терекликлерде индже сесли джудже байкъуш агълай эди…

1899 сенеси сентябрь 28, Чернигив.

Мундериджe

Севиль КАРАШАЕВА

Миннетдар ол! *(икяе)*....................3
Сабырдан незакет *(икяе)*....................17
Гъарипнинъ къайгъысы *(икяе)*....................20
Къырылгъан юрек *(икяе)*....................26
Узюльмез багъ *(икяе)*....................32
Сарма къокъусы *(икяе)*....................36
Башынъ сагъ олсун *(икяе)*....................39
Адам олмакъ *(икяе)*....................44
Къаве сувумагъандже *(икяе)*....................48
Сонъки япракъ *(икяе)*....................50
Чюрюген муит *(икяе)*....................61
Делилик юкъунчлыдыр *(терджиме)*....................66
Сеслер *(терджиме)*....................70
Элли куруш *(терджиме)*....................73
Аиле икяелери *(пьеса)*....................78

Айше АКИЕВА

Ана къучагъы *(икяе)*....................98
Бизге тюш олып корюнген омюр *(икяе)*....................117
Ирадели назлы *(икяе)*....................125

Меджбурий урие *(икяе)*..134
Руякярлыкъ орюмчеги *(икяе)*..143
Сонъки нефес *(икяе)* 149
Янъы несиль оджасы *(икяе)* 153
Яралы юрек дерманы *(икяе)* 164
Минарелер тюбюнде *(терджиме)*...171
Таш устюнде *(терджиме)*..205
Шейтан агъларында *(терджиме)* 223

Литературно-художественное издание

Карашаева Севиль Рустем-кызы
Акиева (Темиргазиева) Айше Зекерьяевна

К ДОБРУ

Сборник рассказов, переводов и пьесы

Редактор *Н. И. Бекиров*
Макет и дизайн *Э. Р. Аджалимова*

Подписано в печать 25.07.2019 г. Формат 60х84 1/16.
Гарнитура «Palatino Linotype». Усл. печ. л. 13,95
Объем 15,0 печ. л. Тираж 300 экз. Заказ №   .

ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского»
295048, Республика Крым,
г. Симферополь, ул. Трубаченко, 23-а.
E-mail: mediacenter2015@mail.ru   ОГРН 1159102113455

Отпечатано в ООО «РК «ОГОНЬ»
295017, Республика Крым,
г. Симферополь, ул. Шмидта дом № 8, кв. 1.
E-mail: fire-adv@mail.ru   ОГРН 1189112034649